

Навчальний посібник

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський державний університет

Максимчук Наталія Петрівна

ПСИХОЛОГІЯ СЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів ВНЗ
психолого-педагогічних спеціальностей*

Здано до набору 26.05.2006. Підписано до друку 04.07.2006.

Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Гарнітура Arial.

Обл.-вид. арк. 8,09. Умовн. друк. арк. 9,67.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Зам. №104. Наклад 300.

ПП Буйницький О.А.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Маршала Харченка, 24. Тел. (03849) 3-62-30
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 28.04.2006 р. серія ДК № 2477

Максимчук Н.П.

ПСИХОЛОГІЯ СЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Кам'янець-Подільський
2006

УДК 159.922 (075.8)
ББК 88.373я73
М 17

Для нотаток

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1.4/18 – Г - 307 від 29.06.06)

Рецензенти:

- кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної та організаційної психології Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П.Драгоманова **Кутішенко В.П.**;
- кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології та методики викладання фізики Чернігівського державного університету імені Т.Г.Шевченка **Прядко Н.О.**;
- кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри Подільського аграрно-технічного університету **Кисіль О.П.**;
- доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Інституту соціальної реабілітації та розвитку дитини Кам'янець-Подільського державного університету **Шинкарук А.І.**

Максимчук Наталія Петрівна

М 17 Психологія сексуального розвитку: Навчальний посібник для студентів ВНЗ / Автор укладач Н.П.Максимчук. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2006. – 144 с.
ISBN 966-2937-03-X

У навчальному посібнику розкриваються основні поняття психології сексуального розвитку: психологічна сутність сексуального розвитку, механізми, засоби, вікові та індивідуальні особливості. Посібник містить навчальну програму курсу, лекційну частину, методики для дослідження психологічних особливостей сексуального розвитку. Він рекомендується студентам психологічних та педагогічних спеціальностей, а також може бути у нагоді викладачам, вчителям, практичним психологам.

УДК 159.922 (075.8)
ББК 88.373я73

45. Нейлор К. Как построить свою экспертную систему. – М., 1991.
46. Нулф Вірджінія. Власний простір. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 112 с.
47. Попова Л.В. Проблемы самореализации одаренных женщин // Вопросы психологии. – 1996. – №2. – С. 31-41.
48. Розин В.М, Природа сексуальности // Вопросы философии. – 1993, №4. – С. 79-88.
49. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
50. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак. – М., 1986.
51. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. – К.: Т-во «Знання» УРСР (Сер.7 «Педагогічна»; №7), 1989. – 48 с.
52. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей. – М., 1996.
53. Трухин И.А. Будущему семьянину. – К., 1987.
54. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. – М., 1991.
55. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
56. Фромм Е. Втеча від свободи // Зарубіжна філософія ХХ ст. – Кн. 6. – К.: Довіра, 1993. – С. 179-194.
57. Хорни К. Собрание сочинений. – Т. I. Психология женщины; Невротическая личность нашего времени. – М: Смысл, 1997. – 496 с.
58. Цельмер З. Искусство быть вместе. – М., 1994.
59. Шабанов С.Ф. Психологический анализ половых различий в оценке и самооценке у студентов. – Дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – Баку. 1987. – 161 с.
60. Шапиро Б.Ю. От знакомства к браку. – М., 1990.
61. Швалб Ю.М. Принципи та моделі психологічної експертизи // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №8. – С. 26-28. – (Продовження у №1 за 2000. – С. 22-25).
62. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

З М І С Т

Передмова	5
РОЗДІЛ I. Навчальна програма курсу «Психологія сексуального розвитку»	7
РОЗДІЛ II. Лекційний курс з психології сексуального розвитку	14
Тема 1. Історія психосексуального розвитку та статевого виховання	14
1. Поняття про сексологію. Історія розвитку сексології як науки	14
2. Вклад З.Фрейда в сексологічну теорію. Потяги і комплекси	19
Тема 2. Поняття сексуальності. Статева соціалізація людини	22
1. Сексуальність і статева соціалізація особистості	22
2. Поняття «гендеру». Гендерні дослідження	26
3. Характер статевих ролей	28
Тема 3. Природничо-наукові основи сексології	41
1. Стать і її детермінанти	42
2. Проблема відношення статей	44
3. Принципи статевої диференціації в онтогенезі	46
4. Теорії сексуальності	47
5. Біологія сексуальної поведінки	48
6. Сексуальна поведінка людей та тварин	50
Тема 4. Сексуальність і культура. Характеристика міжстатевих взаємин українців	59
1. Чи має сексуальність національне вбрання?	59
2. Український декамерон	62
Тема 5. Особливості психосексуального розвитку. Сексуальний розвиток дитини першого року життя	68
1. Психосексуальний розвиток. Поняття психосексуального розвитку дитини	69
2. Поведінка і уява	71
3. Аспекти статевого виховання дітей	76
4. Оральна стадія психосексуального розвитку	77

Тема 6. Сексуальний розвиток дитини дошкільного віку	80
1. Основи психосексуального розвитку в ранньому віці	80
2. Теорії психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності	81
3. Особливості психосексуального розвитку на анальній стадії	83
4. Роль едіпової стадії в психосексуальному розвитку	86
Тема 7. Статева соціалізація дитини	88
1. Виховання статевої самосвідомості в дошкільному віці	89
2. Типи батьківського ставлення і любові до дітей	89
3. Основні напрямки статевої соціалізації дитини	91
Тема 8. Формування статевої свідомості в підлітковому віці	99
1. Основні напрямки статевої соціалізації дитини	100
2. Значення сексуальної освіти для дітей підліткового віку	103
3. Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини	104
Тема 9. Психосексуальний розвиток у юнацькому віці	108
1. Сексуальна освіта у розвитку статевої свідомості юнацтва	109
2. Проблеми інтимних стосунків у вихованні старшокласників	110
3. Формування уявлень у молоді про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу	113
Тема 10. Особливості сексуального розвитку чоловіка і жінки	117
1. Формування сексуальної орієнтації	118
2. Сексуальна орієнтація і тип особистості	120
3. Чоловіча і жіноча сексуальність	121
4. Сексуальність, любов і шлюб	123
5. Сексуальні розлади	125

РОЗДІЛ III. Орієнтовні методики на дослідження психологічних особливостей сексуального розвитку	132
3.1. ТЕСТ. Які якості у Вас переважають?	132
3.2. ТЕСТ. Якою мірою Ви орієнтовані на психологічні відмінності статей?	135
3.3. ТЕСТ. Шкала любові та симпатії	136
3.4. ТЕСТ. Для тих, хто любить	137

Література до курсу	140
----------------------------------	------------

Пекінські стратегії: програма дій в Україні. – К.: Жіноча громада, 1996. – С. 136-142.

21. Звідки я знайшовся? / Пер. Олесь Яценко. – «Відродження». 1993.

22. Каган В.Е. Стереотипы мужественности-женственности и образ «Я» у подростков // Вопросы психологии. – 1989. – №3. – С. 17-20,

23. Каган В.Е. Семейные и полоролевые установки у подростков // Вопросы психологии. – 1998. – №2. – С. 15-19.

24. Книш І. Жінка вчора і сьогодні. – Вінніпег, 1958. – 198 с.

25. Книш І. Смолоскип у темряві. (Наталія Кобринська й український жіночий рух.) – Вінніпег, 1957. – 302 с.

26. Книш І. Три ровесниці. – Вінніпег, 1958. – 320 с.

27. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. – М., 1991.

28. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.

29. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Педагогика, 1988. – 270 с.

30. Кон И.С. Социологическая психология. – М.: Моск. психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПВ «МОДЭК», 1999. – 560 с.

31. Корчагина И. Парадоксы души русской женщины. – М.: КСП, 1997. – 224 с.

32. Кришталь В.В., Гульман Б.Л. Сексология. Том 1. Нормальная сексология. – Х.: ЧП «Академия сексологических исследований», 1997. – 352 с.

33. Куприянич Л.Л. Психология любви. – Донецк, 1998.

34. Кушнирук Ю.И., Щербаков А.П. Популярно о сексологии. – К.: Наукова думка, 1986. – 109 с.

35. Лактионова Г.М. Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы. (Монограф.). – К.: Укр. Центр духовной культуры, 1998. – 326 с.

36. Лев-Старович З. Секс в культурах мира. – М.: Мысль, 1991. – 255 с.

37. Лисовский В.Т. Любовь и нравственность. – Л., 1985.

38. Луговой О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – К.: Дніпро, 1994. – 335 с.

39. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – СПб: Питер Ком, 1998. – 688 с.

40. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: навч. посібник. – К.: МЛУ «Перспектива», 1998. – 220 с.

41. Методическое пособие для врачей. Вып. 1. – К.: Центр сексологии и андрологии, 1994. – С. 117-124

42. Мид М. Культура й мир дитинства. – М.: Наука, 1988. – 430 с.

43. Мир й ерос. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.

44. Мілет, Кейт. Сексуальна політика / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619 с.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. Агеева В. Філософія жіночого існування // Сімома де Бонуар. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т. 1. – К.: Основи, 1994. – С. 5-21.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. – М.: Смысл, 1999. – 352 с.
3. Бовуар де Сімона. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т. 2. – К.: Основи, 1995. – 392 с.
4. Бовуар де Сімона. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т. 1. – К.: Основи, 1994. – 390 с.
5. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому (Жінки в громадському житті України 1884-1939). – Київ: Либідь, 1995. – 424 с.
6. Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Педагогика, 1983. – 271 с.
7. Бреслов Г., Хасан Б. Половые различия и современное школьное образование // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С. 8-11.
8. Виткин Дж. Женщина и стресс. Мужчина и стресс. – СПб.: Питер Пресс, 1995. – 350 с.
9. Ворник Б.М. Расстройства половой идентификации. – К.: ИЦ «Семья», 1998. – 329 с.
10. Ворник Б.М., Говорун Т.В. Дифференциально-диагностические критерии нарушений половой ориентации // Сексопатология и андрология.
11. Геодакян В.А. Половой диморфизм и эволюция длительности онтогенеза и его стадий // Доклады АН СССР. – 1982. – Т. 263. – №6. – С. 1475-1480.
12. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
13. Говорун Т.В., Шарган-Кікінежді О.М. Психологічні аспекти гендерної дискримінації // Психологія. 36. наук, праць. Вин. III. – К., 1998. – С. 3-8.
14. Голубьева Л.Н. и др. Экспертные системы. – М., 1990.
15. Городкова Н.М. Статеворольова соціалізація підлітків в сучасній школі // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2001. – Вип. 3. – 240 с.
16. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М., 1991.
17. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
18. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Згода, 1996. – 102 с.
19. Зацепин В.И. О жизни супружеской. – М., 1986.
20. Зборовська Н. Проти «безталання бути жінкою» (Роздуми над романом О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу») //

ПЕРЕДМОВА

Сексуальність людини – це складова частина цілісної особистості, взаємозалежність її біологічних, психологічних, соціокультурних вимірів, функціонування як статевої істоти.

Знання та розуміння соціально-психологічних чинників впливу на статеву свідомість – важливе завдання соціальної психології. Якою має бути оптимальна стратегія впливу сім'ї, освітніх закладів на сексуальність та статорольову поведінку? Оскільки вона є соціально-детермінованою, можемо дійти висновку, що метою соціалізації статі має бути розвиток здатності любити, навчати мистецтву виконання стате-вих ролей з відповідальністю, на засадах партнерства та рівності.

Людська сексуальність є автономною сферою психічного життя, яка носить свідомий, соціально-знаковий характер. Особливості сексуальної та статорольової поведінки визначаються етнокультурними традиціями, поширеними у конкретному соціальному середовищі. Стратегія статевої соціалізації, орієнтована на розвиток здатності любити та будувати партнерські стосунки, формує свідоме ставлення до сексуальної поведінки та виконання стате-вих ролей. Пізнання соціально-психологічних механізмів функціонування людини як статевої істоти – важливе завдання розвитку різних галузей психологічної науки. Отже, впровадження курсу «Психологія сексуального розвитку» вбачається актуальним для все більшої кількості спеціальностей, не говорячи вже про психологічні.

Представлений посібник є однією зі спроб поширення психологічних знань про сексуальний розвиток особистості. Він включає наступні частини: навчальну програму курсу «Психологія сексуального розвитку», курс лекцій, орієнтовні методики на виявлення та дослідження психологічних особливостей сексуального розвитку, список рекомендованої та використаної літератури.

Лекційний курс побудований у відповідності із запропонованою навчальною програмою. Його зміст добирався з врахуванням найбільш актуальних питань психології сексуального розвитку і включає розкриття феноменології та сутності сексуальності, основних етапів розвитку цієї галузі психології та її зв'язків з іншими дисциплінами, закономірності окремих вікових періодів, взаємозв'язку школи та сім'ї при вихованні адекватної статевої ідентичності та стате-вих ролей у суспільстві.

При укладанні змісту посібника ми прагнули спрямувати студента і на самостійне поповнення своїх знань про сексуальний розвиток, а також на проведення дослідницької роботи щодо недостатньо висвітлених у науці проблем сексуальності, яких залишається ще дуже багато.

Це виявляється у різноманітності наукових підходів до численних питань психології сексуального розвитку, зокрема, стосовно поняття сексуальності, її процесу та механізмів. Розкриття дискусійності сучасних знань досягається поданням головних теорій сексуальності, наявністю посилань на оригінальні джерела, що викликає у студента потребу не просто засвоїти готові знання, а й виробити свій погляд на те чи інше питання, знайти додаткову інформацію про нього.

Навчальний посібник рекомендується студентам психологічних та педагогічних спеціальностей. Він може бути у нагоді викладачам, вчителям, практичним психологам.

10. Якщо сусіди, близькі або приятелі натякають вам на те, що у вашої «половини» романтичне захоплення, ви:
- а) обережно вивідуєте у вашого партнера, чи це правда;*
  - б) не звертаєте на натяки жодної уваги, оскільки переконані, що ви першим дізналися б про це від коханої людини;*
  - в) влаштовуєте справжній допит, звинувачуючи партнера у зраді.*

Ключ:

а) – 2 бали; б) – 3 бали; в) – 1 бал.

Якщо ви набираєте 29 балів, ви по-справжньому кохаете.

Якщо 19 – ваше почуття можна назвати закоханістю.

Якщо 10 – вас навряд чи по-справжньому цікавить ваш друг.

- б) старалися бути самими собою, аналізувати своє ставлення та знаходити спільну мову;
 в) відмовлялися від подібних пропозицій.
3. Коли ваша «половина» знайомила вас зі своєю ріднею, ви:
 а) старалися сподобатися і виявити свої кращі сторони, прислухаючись до порад вашої «половини»;
 б) старалися сподобатися та показати свої кращі сторони, не прислухаючись до порад вашої «половини»;
 в) вам було байдуже, яке враження ви справите на рідню.
4. Якщо у вашої «половини» виникають певні проблеми на роботі, ви:
 а) допомагаєте їх уникнути;
 б) сприймаєте його (її) проблеми, як власні;
 в) волієте розв'язувати власні проблеми, не переймаючись іншими.
5. У ситуаціях та обставинах, коли проявляються недоліки та слабкості коханої людини, ви:
 а) волієте не помічати їх;
 б) шукаєте недоліки в собі та прагнете зробити кроки, щоб долати свої вади разом;
 в) нещадно критикуєте кохану людину та прагнете виправляти її недоліки.
6. Повертаючись до коханої людини після робочого дня, ви, як правило:
 а) відчуваєте потребу виговоритися;
 б) очікуєте та переживаєте миттєвості піднесеного настрою від зустрічі з нею, незалежно від втоми та негараздів дня;
 в) переживаєте настрій, зумовлений обставинами дня.
7. Якщо річ, що її дарує кохана людина, у вас уже є, ви:
 а) мимоволі викажете те, що вона у вас уже є;
 б) не виказуватимете своєї таємниці та всіляко продемонструєте вдячність за увагу;
 в) подякуєте, мимоволі зауваживши, що її можна буде обміняти.
8. Якщо захоплення вашої коханої людини вам не до вподоби, ви:
 а) на нього не зважаєте;
 б) намагаєтесь також зацікавитися ним;
 в) критикуєте його.
9. У ситуації виникнення конфлікту з коханою людиною ви:
 а) спересердя звинувачуєте її, а згодом вибачаєтесь за несправедливі докори;
 б) утримуєтесь від будь-яких звинувачень на її адресу, намагаєтесь проаналізувати конфлікт з точки зору «ми»;
 в) звинувачуєте її у ситуації, що склалася; докоряєте, пригадуючи минулі провини.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ СЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

Категорії статі та сексуальності відносяться до тих, які стали своєрідними символами перебігу трансформативних процесів в українському соціумі. Сексуальність та статево-рольова поведінка все більше усвідомлюється як складне психосоціальне, психокультурне явище. Сутність проблеми розвитку людської сексуальності у поєднанні статевого потягу з вищими почуттями, любов'ю. Якою буде сексуальна та гендерна поведінка, залежатиме від змісту процесів статевої соціалізації. Це явище вивчається багатьма дисциплінами, в тому числі і психологією. Сьогодні психологія сексуального розвитку сформувалась як окрема галузь психологічної науки.

Викладання цього курсу має на меті підготувати студентів до науково обгрунтованого вирішення цілого ряду актуальних проблем, які покликані вирішувати практична психологія як в освітніх, так і в інших установах суспільства.

Програма курсу розрахована на 10 тем, які охоплюють основний зміст проблематики психології сексуального розвитку. Зокрема, розкрито такі базові поняття як сексуальність, сексуальна поведінка, гендерна поведінка, статева ідентичність, статева роль, статева соціалізація. Приділяється окрема увага виховним аспектам щодо статевого виховання на різних вікових періодах розвитку дитини.

Враховуючи значущість психології сексуального розвитку для практики навчання та виховання дітей, розглядаються питання розвитку та виховання статевої самосвідомості, особливості психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності. Окрема тема присвячена історії психосексуального розвитку та статевого виховання. Інша тема розкриває природничо-наукові основи сексології.

Викладання курсу розраховано на 36 годин: 22 години лекційних та 14 годин практичних занять.

Програма може бути корисною для студентів, вчителів та психологів шкіл, а також викладачів вищих навчальних закладів.

ПЕРЕЛІК І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ТЕМ КУРСУ

«Психологія сексуального розвитку»

ТЕМА 1. Історія психосексуального розвитку та статевого виховання

Поняття про сексологію. Історія розвитку сексології як науки.

Структура сучасної сексології. Основні завдання психології сексуального розвитку. Труднощі у розвитку сексології. Розвиток клінічної сексології. Вклад Елліса.

Вклад З.Фрейда в сексологічну теорію. Потяги і комплекси. Поняття «лібідо». Фази психосексуального розвитку (оральна, анальна, фалічна, латентна, генітальна). Едіповий комплекс. Комплекс Електри. Психосексуальна мотивація. Теорія дитячої сексуальності.

Поняття «гендеру». Гендер як соціальний конструкт. Гендерні дослідження. Напрямки сучасних гендерних досліджень. Гендерні програми за Д.Екер. Гендерні дослідження в Україні. Правила гендерних досліджень.

ТЕМА 2. Поняття сексуальності.

Статева соціалізація людини

Сексуальність і статева соціалізація особистості. Сексуальність як біологічне явище. Сексуальність як психологічне явище. Поняття сексуальної поведінки.

Процедура та методи дослідження рівня сексологічних знань (Т.В.Говорун).

Жіночі ролі. Чоловічі ролі. Поняття норми психосексуального розвитку особистості. Статева свідомість та самосвідомість.

Характер статевих ролей. Розподіл статевих ролей. Домінаторний тип сім'ї. Партнерські, егалітарні, біархатні подружні стосунки. Дискримінація статей. Динаміка зрушень у становищі жінок у радянський період. Поняття сексизму. Емансипація.

ТЕМА 3. Природничо-наукові основи сексології

Стать і її детермінанти. Статева приналежність. Статева ідентичність. Статеві властивості. Сексуальні властивості. Тенденції процесу самовідтворення будь-якої біологічної системи за В.А.Геодакяном (спадковість, мінливість).

Стадії і компоненти статевої диференціації в онтогенезі за Д.Мані. Хромосомна або генетична стать. Громадянська стать. Значення андрогенів. Статеві відмінності в психіці за А.Ерхардом та Х.Ф.Майер-Бальбургом.

Проблема відношення статей. Біологічна стать. Соціальна стать. Гендер. Статева ідентичність.

Принципи статевої диференціації в онтогенезі. Принцип диференціації і розвитку. Принцип стадіальної диференціації. Принцип критичних періодів. Статева роль. Статева соціалізація. Статева ідентичність.

Теорії сексуальності. Концепція природного відбору Ч.Дарвіна. Психологічна теорія З.Фрейда. Соціокультурна теорія К.Хорні.

3. Я можу сказати, що він (вона) належить тільки мені.

4. Вона (він) дуже розумна людина.

5. Для неї (нього) я готовий(а) абсолютно на все.

6. В більшості випадків вона (він) подобається людям майже зразу ж після знайомства.

7. Коли мені погано, то хочеться поділитися сокровеним тільки з нею (ним).

8. Я думаю, що ми з нею (ним) внутрішньо подібні одне до одного.

9. Я відчуваю себе відповідальним(ою) за те, щоб їй (йому) було добре.

10. Мені хочеться бути подібним на неї (нього).

11. Мені приємно відчувати, що вона (він) довіряє мені більше за всіх.

12. Вона (він) – одна (один) із найчарівніших дівчат (юнаків), котрих я знаю.

13. Мені було б дуже тяжко, якби прийшлося жити без неї (нього).

14. Я впевнена(ий), що він (вона) добре до мене ставиться.

Ключ:

- Дійсно, це так – 4 бали;
- Ймовірно, це так – 3 бали;
- Навряд чи це так – 2 бали;
- Це зовсім не так – 1 бал.

Складіть бали непарних тверджень (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13) і окремо – бали парних тверджень (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14).

В першому випадку ви отримали суму балів із шкали любові, у другому – із шкали симпатії.

В залежності від того, яка сума вища, можна судити про те, яке почуття переважає. Врахуйте, що кожна сума повинна бути більшою за 20 балів, тоді із впевненістю можна сказати, що у ваших взаєминах з нею (ним) переважає любов чи симпатія. Це завдання можна виконувати неодноразово з метою спостереження за своїми взаєминами з ним (нею).

3.4. ТЕСТ. Для тих, хто любить

Перевірте себе, чи кохаєте ви всім серцем, а може приймаєте за кохання почуття захопленості партнером.

1. Коли ви збиралися на побачення, який одяг обирали?

а) той, що подобався вам;

б) той, який подобався йому (їй);

в) не надавали зовнішньому вигляду жодного значення.

2. Коли ваша «половина» пропонувала вам проводити час разом зі своїми друзями, які не подобалися вам, ви:

а) старалися приховати своє ставлення та робили все, щоб сподобатися їм;

4. **Дружина.** Переважна більшість жінок небайдужа до кулінарних секретів і новинок.
5. **Чоловік.** Що стосується новинок у виробництві промислових виробів, то чоловік допитливіший.
6. **Чоловік.** Він скоріше піде на ризик і понадіється на «авось». Жінка в подібній ситуації нервується.
7. **Чоловік.** Йому не хочеться показати свою безпомічність. Жінці неприйнятна несправжня самовпевненість, тим більше, що жінка комунікативніша.
8. **Дружина.** Психологи однастайні в тому, що технічні неполадки особистого автомобіля більше хвилюють чоловіка, ніж жінку.
9. **Чоловік.** В ньому сильніше розвинутий дух суперництва. Жінка-водій значно обачливіша і обережніша, вона дуже рідко йде на перевищення швидкості, не стане влаштовувати гонки в умовах траиспортної «штовханини».
10. **І чоловік, і жінка.** Психологи встановили, що у чоловіків і жінок багато схожих, навіть однакових емоцій. Різниця лише у формі їхнього прояву. В даному випадку переживання можуть бути однакові, але, якщо жінка відверто заллється слізьми, то чоловік лише крадькома «змахне непрошеною сльозу».

Тепер подивимося, чи здаються Вам чоловіки та жінки відмінними один від одного. За кожне співпадання з вищеподаними відповідями – 1 бал, за співпадання з відповіддю на останнє питання – 2 бали.

Якщо Ви набрали 3 і менше балів, то Ви не поділяєте точку зору про відмінність чоловіків та жінок.

Якщо сума балів від 4 до 8, Ви вважаєте, що чоловіки та жінки відрізняються один від одного думками і почуттями.

Якщо набрали 9 і більше балів, Ви вважаєте чоловіків та жінок двома полярними світами.

3.3.ТЕСТ. Шкала любові та симпатії

Розроблено психологами Л.Я.Гозманом та Ю.Є.Альошиною.

Нижче подано 14 тверджень. До кожного з них підберіть варіант відповіді, яка, на вашу думку, відповідає стосункам, що склались з нею (ним). Варіанти відповіді:

- дійсно, це так;
- ймовірно, це так;
- навряд, чи це так;
- це зовсім не так.

1. Я відчуваю, що можу довірити йому (їй) абсолютно все.
2. Коли ми разом, у нас завжди подібний настрій.

Біологія сексуальної поведінки. Умовно-рефлекторна теорія І.П.Павлова. Компоненти статевого потягу за В.М.Бехтерєвим. Дослідження Пола Д. Мак-Ліна, А.Фішера. Енергетична сторона сексуальності. Статева конституція, її зв'язок з темпераментом.

Сексуальна поведінка людей та тварин. Сексуально-репродуктивна поведінка тварин. Сексуальність людини. Залицяння. Гедоністична функція сексуальності. Первинна соціалізація. Лібідо-фактор. Критерії норми сексуальної поведінки.

ТЕМА 4. Сексуальність і культура.

Характеристика міжстатевих взаємин українців

Чи має сексуальність національне вбрання? Типи сексуальної культури. Асексуальність. Гіперсексуальність. Репресивна або обмежуюча сексуальна культура. Ліберальна, пермісивна сексуальна культура. Стилi статевого виховання дітей та молоді.

Український декамерон. Сексуальна символіка українського фольклору. Кордоцентричність. Етносексологія. Людська сексуальність у весільній обрядовості. Гедонізм.

Народна пісня як своєрідна школа пізнання психології, етики інтимних стосунків українців.

ТЕМА 5. Особливості психосексуального розвитку.

Сексуальний розвиток дитини першого року життя

Психосексуальний розвиток. Поняття психосексуального розвитку дитини. Соціальні фактори. Труднощі періодизації психосексуального розвитку. Сексуальна поведінка і мотивація.

Статева роль і правила сексуальної поведінки. Стадії психосексуального розвитку дитини. Благополучний сексуальний розвиток. Розкриття З.Фрейдом природи і динаміки дитячої еротики. Психосексуальний розвиток в психоаналізі.

Поведінка і уява. Статевий потяг. «Гіпотеза акумуляції стимулу». «Гіпотеза редукації стимулу». Сексуальна мотивація. Нормативні компоненти сексуального сценарію.

Сексуальний сценарій – уявлення, поняття, оцінкові судження і т. д. Сексуальні фантазії. Плани реальної поведінки. Проміжні орієнтири. Сховища пам'яті. Класифікація сексуального сценарію.

Еротичні сни, мрії, фантазії – невід'ємний аспект нашого життя. Функції еротичних образів.

Еротична уява.

Співвідношення сексу і агресії. Теорія психолога Стенді Шахтера.

Інтимна близькість як засіб релаксації, засіб прокреації, засіб ерекції, засіб пізнання, засіб комунікації, засіб сексуального самоствер-

дження, засіб досягнення якихось позасексуальних цілей, засіб підтримки певного ритуалу або звички, засіб компенсації.

Значення музики. Сексуальна поведінка.

Аспекти статевого виховання дітей. Культура міжстатевого спілкування. Оволодіння нормами взаємин з представниками протилежної статі, підготовка молоді до інтимних стосунків, створення сім'ї та виховання дітей як проблеми статевої соціалізації особистості.

Соціальні стандарти маскулинності. Психосексуальні орієнтації як чоловічої, так і жіночої поведінки.

Принципи статевої освіти. Об'єктивність, правдивість, науковість. Позитивне ставлення до проблем людської сексуальності. Доступність інформації. Використання надбань народної педагогіки. Відсутність елементів сексуальної стимуляції поведінки дитини. Природність поведінки дорослих. Авторитетність джерела. Послідовність, систематичність. Правильне усвідомлення дітьми своєї статевої належності.

Оральна стадія психосексуального розвитку. Клітинний еротизм.

Основною зоною тіла – зона рота. Аутоеротична стимуляції тактильний контакту з матір'ю. Фіксації.

Відкриття дитиною іншого, здатність отримувати задоволення від емоційного контакту з матір'ю і готовність відчувати радість від тілесного контакту.

ТЕМА 6. Сексуальний розвиток дитини дошкільного віку

Основи психосексуального розвитку в ранньому віці. Формування статевої ідентичності немовляти.

Первинна статевая ідентичність. Маскулинність. Фемінінність. Статевая роль/ідентичність.

Теорії психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності. Теорія ідентифікації, статевої типізації, самокатегоризації.

Ровесники як головні посередники в залученні дитини до прийнятої в суспільстві системи сексуального символізму, що приховується від дітей.

Типові помилки дослідження дитячої сексуальності.

Особливості психосексуального розвитку на анальній стадії. Емоційне благополуччя дитини.

Збудження почуття сорому як основний психологічний механізм управління дитиною на цій стадії.

Тенденція відреагування агресивних імпульсів дорослою людиною по відношенню до найбільш значимої особи.

Оволодіння своїми агресивними імпульсами, розв'язання проблеми власної амбівалентності – найбільш значимий підсумок анальної стадії.

3.2. ТЕСТ. Якою мірою Ви орієнтовані на психологічні відмінності статей?

Кажуть, що на одну й ту ж саму ситуацію чоловік та жінка реагують по-різному, а як думаєте Ви?

1. Дві людини відкривають коробку цукерок. Одна кладе в рот всю цукерку, інша надкусує, щоб подивитись начинку. Хто ця остання – чоловік чи жінка?
2. В компанії зайшла мова про те, що більшість людей відмовились би полетіти на Місяць. Одна з присутніх згодилась з цим. Інша заперечила: «Не вірю. Я, наприклад, хочу полетіти!» Ким були сказані ці слова?
3. Подружжя ввечері дивиться телевизор, в сусідній кімнаті спить хвора дитина. Один з подружжя говорить: «Не хвилюйся. Справа йде на поправку!». Хто помітив схвильованість одного з подружжя?
4. Подружжя обідає в ресторані. Один з них вибирає страву з незнайомою екзотичною назвою, інший – добре відому. Хто цікавий гурман чоловік чи жінка?
5. На полицях крамниці зліва виставлені вироби-новинки, на полицках справа – вже відома продукція. Хто зацікавиться новинками?
6. Бензин в легковому автомобілі закінчується. Одне з подружжя пропонує заправитися на найближчій заправці, другий хоче добратися до наступної, де ввічливіший обслуговуючий персонал. Хто пропонує почекати?
7. Подружжя розшукують будинок приятеля. Один пропонує запитати у перехожих, інший каже: знайдемо самі. Хто не хоче питати?
8. На зупинці незнайомий автомобіліст говорить подружжю, яке сидить в машині: «У вас, начебто, спускає колесо!» Водій відповідає: «Нічого, доберемось і так!» Інший не погоджується: «Потрібно подивитись, що там таке!» Хто сидить за кермом?
9. На перехресті перед червоним світлофором в трьох рядах зупинились три легкові автомобілі. Коли загоряється зелений, один з водіїв прагне стартувати першим, щоб стати «лідером». Хто він?
10. В кінотеатрі показують трагідійний фільм. Хто більше схвильований – чоловік чи жінка?

Ваші можливі аргументи:

1. **Дружина.** Чоловіка не цікавлять такі подробиці, тим більше, що йдеться про цукерки.
2. Це може сказати як **чоловік, так і жінка.** Чоловік для того, щоб показати, що він сміливий, а жінка – щоб підкреслити незалежність своїх суджень.
3. **Чоловік.** В екстремальних умовах чоловіки вміють краще вникати в душу жінки, ніж навпаки.

2. **Шкала фемінності.** Додайте бали з питань: 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59. Суму розділіть на 20. Здобутий результат – показник фемінності.
3. **Шкала андрогінії.** Якщо показник маскулінності більший 4,9 (середня величина маскулінності дорівнює 4,9). Якщо показник фемінності більший 4,9 (середня величина фемінності дорівнює 4,9), то ви маєте андрогінні якості.
4. **Шкала статево-нейтральних якостей.** Додайте бали з запитань: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27, 30, 33, 36, 39, 42, 45, 48, 51, 54, 57, 60. Суму розділіть на 20. Якщо здобутий результат дорівнює 4,9, а показник фемінності і маскулінності менший 4,9, то Вас можна віднести до недиференційованого типу статево-рольової поведінки.

Якщо за результатами набраних балів Ви досягли середніх показників маскулінних і фемінних якостей, то це означає, що Ви належите до того рідкісного типу людей – андрогінів (нагадуємо *андґо* – чоловік, *гін* – жінка), яким підвладні будь-яка робота і будь-які ролі – чоловічі і жіночі. Ваша поведінка досить гнучка, що дає Вам змогу водночас бути доброю, чутливою людиною, а також сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримати інших і повести їх за собою.

Якщо ви набрали середню кількість балів за оцінкою фемінних якостей, які переважили маскулінні, то можна сказати, що ви людина, на співчуття якої розраховують і близькі, і друзі, і колеги. Проте в обставинах, які потребують уміння взяти на себе керівництво справами, виявити наполегливість і добитися безумовного підпорядкування комусь одному, Ви виявляєте слабкість характеру, ухиляєтеся від відповідальності, передоручаєте розв'язання своїх проблем іншим людям.

Якщо ж Ви не добрали середньої кількості балів по фемінних рисах, проте у Вас яскраво виражені маскулінні якості, то це означає, що Ви здатні протистояти всім негараздам, згуртовувати людей навколо себе, надихати їх на досягнення цілей. Ви орієнтовані на досягнення успіху, подолання перешкод, на самоствердження в діяльності. Ви прагнете виробляти у собі твердість духу і характеру, що притаманні Вам значною мірою. Проте людям навколо Вас подекуди не вистачає Вашої емоційної підтримки, співчуття, ласкавих слів.

Якщо ж набрані Вами бали за шкалою нейтральних якостей переважають маскулінні та фемінні, Вам варто пильніше придивитися до значущих для Вас людей як чоловіків, так і жінок, і спробувати визначити, яких якостей Вам бракує.

Садомазохістські установки.

Роль едіпової стадії в психосексуальному розвитку. «Трикутник», що включає батька. Інтерес до розрізнення статей, свого походження, сексуальних відносин батьків, інших дорослих. Інтерес до атрибутики своєї статі. Виникнення ігор з еротичним відтінком між дітьми різної статі. Еротична гра – це міжособистісна ситуація. Соціальні норми. Латентна стадія. Предметні інтереси.

ТЕМА 7. Статева соціалізація дитини

Виховання статевої самосвідомості в дошкільному віці. Статева сигригація. Соціосексуальні ігри. Дитяча статева цікавість – звичайна дослідницька діяльність або рольова гра.

Типи батьківського ставлення і любові до дітей. Дійова любов. Дійова жалість. Любов як поблажливе відсторонення. Відкидання. Презирство. Переслідування. Відмова.

Основні напрямки статевої соціалізації дитини. Сюжет дитячих ігор. Статевотипізоване виховання. Статева диференціація психології хлопчиків та дівчаток. Роль школи в процесі статевої соціалізації.

Диференційована система заохочень і покарань. Засоби масової інформації.

ТЕМА 8. Формування статевої свідомості в підлітковому віці

Особливості сексуального розвитку підлітка. Період молодшого підлітка. Розвиток статевої свідомості.

Статеве виховання старших підлітків. Статеве дозрівання організму. Шкільний компонент змісту статевої освіти. Ерогенні зони.

Онанізмом, мастурбація.

Еротичні фантазії, мрії. Перший еротичний досвід. Дружба підлітків.

Петинг. Аскетизм. Інтелектуалізм. Залицяння – це гра за правилами. Пубертатна стадія. «Перше кохання».

Значення сексуальної просвіти для дітей підліткового віку.

Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини. Нормативна сексуальна поведінка. Статева ідентичність та роль.

Три основні аспекти в становленні норми сексуальних проявів (за І.С.Конном). 6 основних критеріїв «партнерської норми»: відмінність статі; зрілість людини; взаємна згода; прагнення до досягнення двостороннього задоволення; відсутність шкоди для свого здоров'я; здоров'я інших людей. Функції сексуальної норми: біологічна (відтворення нащадків); психологічна (отримання насолоди і статевого задоволення); соціальна (реалізація потреби в міжстатевих контактах).

Акселерація.
Відхилення. Гіперрольова поведінка з надмірним акцентом деяких особливостей статевої ролі.
Гіпермаскулінність. Розлад сексуальних потреб. Сексуальні комплекси. Девіантні тенденції. Сексуальні девіації (садизм, мазохізм). Підліткові девіантні тенденції.
Характерні відхилення у сексуальній поведінці підлітків.

ТЕМА 9. Психосексуальний розвиток у юнацькому віці

Сексуальна просвіта у розвитку статевої свідомості юнацтва. Соціально-адекватна статеворольова поведінка.
Здорова сексуальність. Система морально-комунікативних якостей і навичок. Сексуальна ініціація. Петинг.
Освітній компонент статевого виховання юнацтва.
Проблеми інтимних стосунків у вихованні старшокласників. Кохання
Результати дослідження статевого життя. Шляхи універсальної організації дорослості.
Романтичність. «Аскетизм» і «інтелектуалізм».
Формування уявлень у молоді про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу. Подружня сумісність. Інші фактори сумісності: рівень освіти, схожість уявлень про розподіл домашньої праці, ставлення до тематики сімейного спілкування, здатність партнерів мирно та конструктивно вирішувати спірні питання, збіг уявлень щодо сімейного щастя. Господарсько-економічна спілка. Психологічна спілка. Сімейна спілка. Сексуальна спілка. Статева просвіта старшокласників.
Підготовка молоді до сімейного життя. Фактори стабільності молодих сімей. Готовність до шлюбу.
Шлюб як психологічне відношення між статтями. Морально-психологічна підготовленість особистості до шлюбу як сприймання цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки. Складові «здатності до шлюбу» (за В.С.Торохтій). Фактори міцності шлюбу.

ТЕМА 10. Особливості сексуального розвитку чоловіка і жінки

Формування сексуальної орієнтації. Традиційна біолого-медична парадигма (теорія інверсії). Гермафродитизм. Транссексуалізм. Трансвестизм. Теорія сексуальної орієнтації. Етапи гомосексуальної ідентифікації. Формування сексуальної ідентичності.
Сексуальна орієнтація і тип особистості. Самосвідомість, образ – Я і соціальну поведінку.
Типи людей за ознакою статевого життя (гомосексуалістів).

24. Ревнивість
25. Керівні, організаторські здібності
26. Вірність, надійність
27. Правдивість
28. Схильність до ризику
29. Чуйність
30. Чесність
31. Рішучість
32. Співчутливість, здатність до співпереживання
33. Щирість
34. Самореалізованість у професійній діяльності
35. Турботливість, здатність до опіки
36. Працелюбність
37. Наполегливість
38. Лагідність
39. Самовдоволеність
40. Мужність, сміливість
41. Дбайливість, акуратність
42. Гордість
43. Здатність захистити когось
44. Тактовність, делікатність
45. Вміння підтримувати дружні стосунки
46. Амбітність, честолюбство
47. Легковірність
48. Відповідальність
49. Схильність до азартних ігор
50. Балакучість, схильність до пліткарства
51. Уміння пристосовуватися
52. Побоювання виявити слабкодухість
53. Сентиментальність
54. Непостійність
55. Сила волі
56. Любов до дітей
57. Вихованість
58. Схильність до змагання
59. Схильність до пліткарства
60. Оптимізм

Ключ до опитувальника:

1. **Шкала маскулинності.** Додайте бали з питань: 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58. Суму розділіть на 20. Здобутий результат – показник маскулінності.

ОРІЄНТОВНІ МЕТОДИКИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. ТЕСТ. Які якості у Вас переважають?

Спробуйте перевірити себе за тестом Сандри Бем, наскільки у вас розвинуті якості, які дають Вам змогу успішно виконувати широке коло обов'язків як у родині, так і поза нею. Оцініть за семибальною шкалою наявність у Вас поданих нижче якостей:

- 1 – ця якість для Вас зовсім не характерна
- 2 – ця якість скоріше всього для Вас не характерна
- 3 – ця якість виражена у Вас в незначній мірі
- 4 – ця якість виражена у Вас посередньо
- 5 – ця якість виражена у Вас достатньою мірою
- 6 – ця якість у Вас яскраво виражена
- 7 – ця якість виражена у Вас дуже сильно

1. Самостійність
2. Поступливість
3. Доброта, милосердя
4. Вміння постояти за себе
5. Чутливість до проблем інших людей
6. Схильність до самоаналізу
7. Незалежність від впливу оточення
8. Сором'язливість
9. Сумлінність
10. Атлетичність
11. Ніжність
12. Артистичність
13. Здатність чинити тиск на інших, відстоювати власну точку зору
14. Уміння вмовити, переконати
15. Терпимість
16. Самовладнання, витримка
17. Розвинута інтуїція
18. Законслухняність, схильність до дотримання певних правил
19. Енергійність
20. Емоційна вразливість
21. Надійність
22. Здатність тверезо мислити
23. Жалісливість

Типи бісексуальності (за Ганьоном).

Чоловіча і жіноча сексуальність. Комунікативні і емоційні якості. Чоловічий стиль життя – предметно-інструментальний, а жіночий – емоційно-експресивний.

Чоловіче спілкування. Еротичні фантазії.

12 основних факторів сексуальної поведінки (за Айзенком).

Залежність стилю статевої поведінки, від типу особистості.

Сексуальність, любов і шлюб. Сучасна типологія любові, запропонована Д.А.Лі. 6 стилів любові (за Клайдом Хендріком): ерос, людус, сторге, прагма, манія, агапе.

Любов.

Сексуальні розлади. Види. Розлади, пов'язані з фазою сексуального потягу. Сексуальна анорексія (повна втрата сексуального потягу).

Розлади по типу сексуального уникання і сексуальних фобій. Розлади, пов'язані з фазою збудження. Ригідність. Імпотенція. Розлади, пов'язані з фазою оргазму.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «Психологія сексуального розвитку»

№ п/п	Назва теми	Кількість годин	
		лекції	практичні
1.	Історія психосексуального розвитку та статевого виховання	4	2
2.	Поняття сексуальності. Статева соціалізація людини	2	1
3.	Природничо-наукові основи сексології	2	1
4.	Сексуальність і культура. Характеристика міжстатевих взаємин українців	2	1
5.	Особливості психосексуального розвитку. Сексуальний розвиток дитини першого року життя	2	2
6.	Сексуальний розвиток дитини дошкільного віку	2	1
7.	Статева соціалізація дитини	2	1
8.	Формування статевої свідомості в підлітковому віці	2	2
9.	Психосексуальний розвиток у юнацькому віці	2	2
10.	Особливості сексуального розвитку чоловіка і жінки	2	1
Разом:		22	14

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС З ПСИХОЛОГІЇ СЕСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

ТЕМА 1. Історія психосексуального розвитку та статевого виховання

План

1. Поняття про сексологію. Історія розвитку сексології як науки.
2. Вклад З.Фрейда в сексологічну теорію. Потяги і комплекси.

Основні поняття:

Сексологія. Структура сучасної сексології.

Основні завдання психології сексуального розвитку. Розвиток клінічної сексології.

Потяги і комплекси. Поняття «лібідо». Фази психосексуального розвитку (оральна, анальна, фалічна, латентна, генітальна).

Едіповий комплекс. Комплекс Електри. Психосексуальна мотивація. Теорія дитячої сексуальності.

Поняття «гендеру». Гендерні дослідження. Напрямки сучасних гендерних досліджень. Гендерні дослідження в Україні. Правила гендерних досліджень.

1.1. Поняття про сексологію. Історія розвитку сексології як науки

Проблеми охорони і зміцнення здоров'я людей розглядається з широким соціальним позицій, в єдності з розвитком всього способу життя. Особливого значення набуває турбота про зміцнення сім'ї і охорона материнства.

В цьому плані, зокрема:

– створюються служби сім'ї;

– діє система психологічних і медичних консультацій.

З 1973 року при Московському НДІ психіатрії почав функціонувати науково-методичний центр з питань сексопатології, очолюваний професором Г.С.Васильченко. Даний центр координує діяльність сексопатологів по всій країні.

Опубліковані в 1977 році «Загальна сексопатологія» – для лікарів і в 1983 році – «Часткова сексопатологія».

З 1985 року з метою підготовки молоді до сімейного життя в шкільну програму включені навчальні курси «Гігієна і статеве виховання» та «Етика і психологія сімейного життя».

нездатність визнати сексуальну «анатомію» своєї жінки можуть стати перешкодою на шляху до повноцінної сексуальної активності жінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1998. – 320 с.
2. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
4. Шнейдер Л.Б., Психология семейных отношений, курс лекций. – ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.
5. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
6. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
7. Кристаль В.В., Гульман Б.Л. Сексология. Том 1. Нормальная сексология. – Х.: ЧП «Академия сексологических исследований», 1997. – 352 с.
8. Кушнирук Ю.И., Щербаков А.П. Популярно о сексологии. – К.: Наукова думка, 1986. – 109 с.
9. Лев-Старович З. Секс в культурах мира. – М.: Мысль, 1991. – 255 с.

ція піддаються такому контролю. Чоловік в нормі здатний затримати оргазм або «відпустити» його за своїм бажанням. Мужчина з даним порушенням цього зробити не може.

Порушення оргастичної функції у жінок. Бувають жінки, взагалі раніше не відчуваючи оргазму

Жінки, які ніколи раніше не мали оргазму, часто стривожені пов'язаними з ним відчуттями. Часто вони налякані і опасаються можливої фізичної болі. У жінок спостерігаються різні рівні усвідомлення опасань і фантазій, пов'язаних з оргазмом. Найбільш характерні страхи за почуття сексуального задоволення: «Я з розуму зійду», «мені це принесе шкоду, я захворію... вмру», «Мені це сподобається, і я стану зовсім нерозбірливою», «Мені спочатку потрібно закохатися, а вже потім мати оргазм». Більшість таких страхів пов'язані з заборонами і подавленням інфантильної сексуальності.

Такі жінки почувають себе неповноцінними порівняно з жінками, які досягають оргазму під час статевого акту. Такі жінки розвивають у себе страх втратити чоловіка, який, на їх думку, буде намагатися знайти іншу жінку. І насправді чоловіки схильні до емоційного загостреного переживання ситуативної відсутності оргазму у своїх жінок. Особливо невпевнені в собі чоловіки мають тенденцію пов'язувати це з власними невмілими діями, «нездатністю» довести до оргазму жінку.

Вони можуть проектувати свою невпевненість і тривожність на своїх жінок, відносити поведінку жінки на рахунок її «хвороби або ворожого» до нього відношення, що призводить на їх думку, до «навмисного утримання від оргазму». По цій причині, мабуть, у нашому суспільстві так поширене явище імітації оргазму під час статевого акту. Жінки вважають, що легше обійтися без оргазму і симулювати його.

Перехід від пасивного до активного стану може викликати бурхливу негативну реакцію чоловіка. Одні, люблячі і впевнені в собі, відчувають захват; умиротворення. Інші невдоволення від такої активної і зростаючої сили жінки. З точки зору психоаналізу, в чоловікові просинається тривожність, викликана до цього моменту дрімлючим Едіповим комплексом і комплексом кастрації.

Деякі чоловіки усвідомлюють свої опасіння; діляться ними, інші ж не проявляють видимих ознак своїх переживань і раптово втрачають потенцію і інтерес до сексу. Якщо чоловік не відчуває глибокого хвилювання, то при більш активній ролі дружини, яка не так давно страждала розладом оргастичної функції, чоловік розглядає це як більш досконалий прояв власної сексуальності.

Щоб успішно розв'язати сексуальні проблеми дружини, необхідне взаємне визнання її еротичних потреб і бажань. В такому визнанні немає місця почуттю вини і тривоги. Негативне відношення чоловіка, його

Однак, ні сексопатологія, ні статева просвіта учнів, ні служба сім'ї не можуть успішно розвиватися, не опираючись на загальні наукові дослідження статі і сексуальності.

Поскільки ці питання за своєю суттю є міждисциплінарними, то **сучасна сексологія утворює**, так би мовити, рівносторонній трикутник: – одну сторону утворюють біо-медичні дослідження; – другу – соціокультурні дослідження; – третю – психолого-педагогічні дослідження.

Всі ці дослідження взаємопов'язані і не можуть окремо одне без одного розкрити повноту своїх можливостей.

На жаль, можна констатувати, що деякі істотні елементи сексологічного трикутника в нашій країні практично відсутні. Мало досліджень з психології сексуальності, мало уваги приділяється психології статевих відмінностей, хоча в працях П.П.Блонського і Л.С.Виготського психо-сексуальний розвиток дитини займає важливе місце.

Стороняться сексуальної тематики і вчені-гуманітарії, хоча, в свій час, видатні вітчизняні етнографи В.Г.Богораз, Л.Я.Штернберг, Д.К.Зеленін і філологи М.М.Бахтін, В.Я.Пропп, О.М.Фрейденберг були першими у вивченні культурного статевого символізму.

Кращі зрушення помітні в біології. Однак, наші генетики, фізіологи і ендокринологи вивчають не стільки сексуальну поведінку, скільки загальні закономірності статевої диференціації і репродуктивної біології. Причому, головним чином, на тваринах, так що книгу, назва якої «Нейроендокринологія статі» слід би в інтересах точності назвати «Нейроендокринологія статі гризунів».

Одним із **основних завдань** спецкурсу «Психологія сексуального розвитку» є ознайомлення з інформацією про сучасний стан і актуальні проблеми наукових досліджень людської сексуальності, в тому числі з точки зору соціології, статевої моралі, в порівняльно-історичному ракурсі, у зв'язку з діалектикою індивідуальних статевих відмінностей і соціальних ролей, в контексті загальних закономірностей формування особистості і її самосвідомості, а також у зв'язку з особливостями психосексуального розвитку в підлітковому і юнацькому віці та ін.

Що таке **сексологія**? Навіть освічені люди в більшій мірі вважають її розділом медицини, помилково ототожнюючи з сексопатологією. Між іншим, з самого початку свого виникнення слово «сексологія» означало міждисциплінарну, навіть енциклопедичну, галузь знань.

В 1909 році, рецензуючи книгу Фореля «статеве питання», відомий російський письменник і публіцист Василь Розанов писав про те, що чому до цих пір ні один німець, з властивою для цього народу любов'ю до теоретизації та класифікації, не придумав слова «сексуалогія», яке означало б особливу науку про статі.

Насправді ж така людина знайшлася: ще в 1907 році в книзі «Сексуальне життя нашого часу в його відношеннях до сучасної культури» І.Блох проголосив створення нової науки про стать – **сексологію**.

Народження терміну і створення галузі знань – не одне і те ж саме. Люди цікавились проблемами статі завжди. Вже стародавні міфологічні, а пізніше філософські системи включали в себе якісь пояснення природи статевих відмінностей, відомості про фізіологію і анатомію геніталій, техніці статевих актів, зачатті, вагітності і родах. Завдяки узагальненню в них історичному досвіду стародавніх китайських трактатів про «мистецтво спальні», індійська «Камасутра» або «Наука кохання Овідія» сьогодні становлять собою не лише історичний інтерес. Проте, стародавня *еротологія* не ставила за свою мету досліджувати сексуальність.

Для дослідження сексуальності необхідна передумова – подолання релігійно-містичного відношення до сексуальності, принципова установка на те, щоб аналізувати статеве життя не в термінах релігії і моралі, а на основі достовірно встановлених фактів.

Таке завдання вперше було поставлене лише в другій половині XIX століття. Постає питання: чому так пізно? Тому, що:

- було неможливим без попереднього розвитку цілого комплексу біологічних і соціальних наук;
- потрібно було подолати опір церкви і буржуазного ханжества.

Офіційна мораль буржуазного суспільства була наскрізь пронизана анти сексуальними установками. Не лише статеве життя, але і весь тілесний «низ» вважалися брудними і непристойними, про що порядним людям не можна думати, а тим більше говорити вголос. Можна проілюструвати це такими фактами:

- *В Англії на початку XIX століття навіть попросити сусідку по столу передати курячу ніжку вважалося непристойним, оскільки слово «ніжка» викликає сексуальні асоціації.*
- *Коли жінка приходила до лікаря, вона показувала де у неї болить не на власному тілі, а на ляльці.*
- *В деяких бібліотеках книги, які написані жінками, зберігались окремо від книг авторів-чоловіків.*

В XIX столітті існувала моральна цензура. У зв'язку з цим забороняються твори Ронсара, Лафонтена, Руссо, Вольтера, Прево, Беранже та ін.

В 1857 році відбулись відомі два судових процеси: Флобер – автор «Господи Бовари» – був оправданий. Бодлер – був засуджений і цензура заборона на 6 його віршів із «Цветов зла» знята лише в 1949 році.

Першими, хто почав систематично вивчати статеве життя, були лікарі. І почали вони з патологічних форм.

Одним із родоначальників сексології був професор психіатрії Венського університету Ріхард фон Крафт-Ебінг (1840-1902), швейцарський

внутрішній конфлікт жінки виходить у відкриті дії, і вона несвідомо ставить бар'єри на шляху виликування чоловіка.

Джерелом негативних реакцій по відношенню до свого чоловіка часто є неусвідомлена ворожість до нього і, що найбільш поширено, боязнь втратити чоловіка, коли він набуває потенцію і активність. Деякі жінки психологічно сприяють порушенням ерекційної здатності своїх чоловіків. Такі жінки несуть в собі глибоко вкорінене почуття невпевненості. На неусвідомленому рівні вони вважають так: *«Я не дуже прихвальною. Він залишиться зі мною тільки тому, що він від мене залежить, а я змирившись з його імпотенцією. Якщо він стане активним, то залишить мене і знайде іншу – красиву і підходящу для нього жінку.»* В таких випадках необхідно проводити роботу з жінкою.

Розлади, пов'язані з фазою оргазму. Уповільнена еякуляція – мимовільне подавлення оргастичного рефлексу чоловіка. Чоловік з даним порушенням здатний відчувати сексуальне збудження, мати хорошу потенцію, однак навіть при повній стимуляції у нього проявляється порушення рефлексу сім'явиверження.

Безсвідомі страхи кастрації і тривоги, а також страхи виконання обов'язків у відношенні партнера можуть призвести як до затриманої еякуляції, так як і до імпотенції. Конфлікти можуть бути одними і тими ж, тоді як форми захисту різні. При затримці еякуляції має місце несвідоме гальмування, пов'язане з надмірним контролем. Цей контроль дозволяє чоловікові уникнути переживання тривоги. Також причинами даного розладу може бути:

- *надмірна самокритичність;*
- *запрограмованість на виконання заданих сексуальних дій.*

Це робить людину нездатною віддатися сексуальним переживанням. Люди, що страждають затримкою еякуляції, відмічають, що при зростанні приємного збудження і наближенні стадії оргазму вони задають собі запитання: *«Чи буде це нормальний оргазм? Чи скоро він наступить?»*

Будь-яке джерело тривоги може призвести до даного порушення. Однак з високою долею ймовірності проявляються два види конфліктів:

- *боязнь бути сильно прив'язаним до конкретної жінки;*
- *пов'язані з цією боязню конфлікти, що проявляються в агресивності і садистських імпульсах у відношенні жінок. Часто чоловіки не усвідомлюють своєї ворожості. Подолання почуття ворожості є обов'язковою передумовою успішного прогнозу в лікуванні оргастичного порушення.*

Передчасна еякуляція. В цьому випадку чоловік досягає оргазму настільки швидко, що «заняття любов'ю» часто розчаровує обох партнерів.

Суть – заключається в відсутності довільного контролю за еякуляційним рефлексом. Ерекція не піддається контролю, тоді як оргазм і еякуля-

поведінки у відношенні до протилежної статті. В цій поведінці закладена глибока тривога. Як правило, мазохістськи орієнтовані люди страждають укоріненим почуттям самовідрази. Жінка не може повірити, що привабливий чоловік у стані покохати її і прийняти її такою, яка вона є, у всій повноті її сексуальності, емоційності і особистісних проявів. Вона відчуває обов'язок постійно служити, приносити йому задоволення. Вона не може собі дозволити розслабитись і приймати насолоду.

Імпотенція – розлад ерекційної функції. При емоційній нестійкості і наявності психологічних конфліктів у чоловіка, при статевому акті його ерекційний рефлекс може бути з легкістю порушений. Ряд авторів вважають, що психогенно обумовлена імпотенція є «продуктом» сильного невротичного конфлікту. Згідно психоаналізу, неусвідомлений страх болі (кастрації), є основною причиною психогенно обумовленої імпотенції.

Неусвідомлені дизгамії в любовних і шлюбних відношеннях, що проявляються у боротьбі за владу, розчарування у спільному житті і у взаємних інфантильних переносах – все це здатне привести до ерекційних розладів. Прояв цих конфліктів найбільш ймовірний у психологічно захищеної людини, яка готується вступити в статевий контакт.

Існують і емоційно деструктивні фактори імпотенції. До таких емоційних факторів відносяться страх «із'янів» у своїх сексуальних діях, стати відштовхнутим жінкою, зверхзаклопотаність, пов'язана з необхідністю задовольняти жінку; нав'язане культурою почуття вини з приводу сексуальних задовольень.

Еротичні фантазії – ідеальний захист від тривоги, що дозволяє підсилити сексуальне реагування. Однак подружжя з емоційним напруженням реагують на свої власні еротичні фантазії і/або на фантазії своїх партнерів. Вони переживають вину і сором, опасаючись, що зміст фантазій «ненормальний і говорить про хворобу», з відчуттям ревності і/або вини вони відносяться до того, що під час статевого акту їм бачиться щось чуже або стороннє, тоді як вони повинні проявляти чесність у своїх взаємовідношеннях.

Відновлення потенції супроводжується почуттям полегшення і радості. Однак у тому випадку, коли зникнувший синдром був пов'язаний з неусвідомленими процесами захисту, у людини після відновлення якої-небудь втраченої функції можуть виникнути хвилювання, тривога або депресія. Слід відмітити, що дружина може відчувати навіть більш сильне емоційне переживання у відповідь на знов набуту її чоловіком потенцію. Вона може відчувати змішані почуття. Деякі жінки відчують радість з приводу покращення стану чоловіка, що виражається як в діях, так і на словах. Однак трапляється, що жінки дуже стривожені даною новою ситуацією. Вони виражають тривогу вербально або виявляють її в подавленому схвилюваному настрої, бувають випадки, коли

невропатолог, психіатр і ентомолог Август Форель (1848-1931), німецькі психіатри Альберт Молль (1862-1939) і Магнус Хіршфельд (1838-1935), австрійський психіатр, родоначальник психоаналізу Зігмунд Фрейд (1856-1939), німецький дерматолог і венеролог Іван Блох (1872-1922), англійський лікар Хевлок Елліс (1859-1902). Їм було нелегко:

– *Крафт-Еббінг, автор першої систематичної «Сексуальної психопатії» (1886) найбільш делікатні місця в своїй книзі написав на латинській мові, щоб зробити їх недоступними для широкого кола читачів. Піднімалося питання про зняття з нього звання почесного члена Британської медико-психологічної асоціації.*

– *Блох більшу частину своїх сексологічних робіт публікував під псевдонімом.*

– *Праці Елліса англійська цензура забороняла як «непристойні», а його судово переслідували, причому ні один авторитетний вчений або медик не намілювався в той час публічно виступити на його захист за працю, яка на сьогодні визнана класичною.*

– *Стара богословська ідея про гріховність статевого життя перетворилась у свідомості мас в переконання, що у кожного, кого цікавить питання сексуальності, у самого щось по цій частині не в порядку. Але це не так. Адже ніхто не думає про те, що фізіологією харчування займаються обжори, кримінологією – потенційні злочинці. До того ж, сексуальність – предмет загальноцікавий, а проблема «норми» тут особливо складна.*

На питання чому вивчення проблем статі почалося не з норми, а з патології, дається відповідь, що заключається в тому, що в XIX столітті до «сексуального збочення» відносили всі форми сексуальної поведінки, які морально засуджувалися і взагалі будь-яка сексуальна поведінка, що не пов'язана з продовженням роду.

Еволюційність XIX століття вбачала у минулому лише підготовку сучасності і навіть мимовільно ідеалізувала цю сучасність. Це стосується навіть класиків науки. *Наприклад, Ч.Дарвін в книзі «Походження людини і статевої відбір» (1871) проголосив еволюцію статевої моралі від розпусти дикуна до високоморальної моногамії вікторіанської Англії наслідком природнього біологічного закону. Настільки ж непохитними для Дарвіна уявлялися психологічні відмінності між статтю: агресивний напористий чоловік, якого доповнює пасивна ніжна жінка.*

За висловом американського дослідника Арно Кардена, в XIX столітті наука залишила релігію в якості обґрунтування традиційних норм.

Більшість біологів XIX століття, подібно християнським богословам, бачили єдиний сенс і виправдання статевого життя в продовженні роду.

Якою б консервативною не була біолого-медична теорія, вона обов'язково задає питання: чому? Для богослов'я – сексуальні аномалії

були просто гріхом, за який винні мали відповідати перед Богом і людьми. Для науки – вони становлять проблему – чому виникають такі незрозумілі явища, як :

- *гомосексуалізм* – статевий потяг до осіб власної статі;
- *трансвестизм* – потреба перевдягатися в одяг іншої статі;
- *садизм* – причиняти страждання сексуальному партнерові;
- *мазохізм* – відчувати страждання самому та ін.

Проте, вже на початку XIX століття лікарі помітили, що поряд з «безумцями» існують і такі, які нормальні в усьому, крім однієї якоїсь частковості. В 1835 році англійський лікар і етнограф Джеймс Прічард ввів поняття «моральної помішаності», «морбідної перверсії» – хворобливого збочення деяких почуттів і потягів, але без втрати розуму.

В XIX столітті психіатри детально описують симптоматику різноманітних «стевих збочень» (перверсій).

Деякі питання не втратили своєї актуальності і зараз. Молля поряд з Фрейдом вважають одним із родоначальників вивчення дитячої сексуальності, його ідея про існування особливої стадії «підліткової інтерсексуальності» по сьогодні імпонує деяким дослідникам.

В 1908 році Хіршфельд заснував перший у світі сексологічний журнал, а в 1918 році – **перший Інститут сексології**, науковий, лікувально-консультаційний і просвітницький центр, який проіснував до приходу до влади в Німеччині нацистів. Найважливіша заслуга Хіршфельда – поклав початок масовим сексологічним опитуванням анкетного типу. Його дані (за анкетами) і сьогодні використовуються з метою порівняння.

Розвиток клінічної сексології отримав на початку XX століття додатковий стимул зі сторони гуманітарних наук, перш за все, етнографії та історії. Вже стародавні мандрівники і географи, описуючи побут і звичаї чужих народів, приділяли певну увагу їх стевому життю.

Більшість антропологів і етнографів кінця XIX- на початку XX століття намагались не торкатись цих «слизьких» питань, та й публікувати такі матеріали було важко. Тим не менш робляться перші спроби узагальнення історико-етнографічних даних, наприклад, «Еволюція шлюбу і сім'ї» французького етнографа Шарля Летурно (1888), «Історія людського шлюбу» фінського етнографа і соціолога Едварда Вестермарка (1891) та ін.

Першу спробу співвіднести клінічні і культурологічні дані про людську сексуальність зробив вже Іван Блох, який розумів, що біологічний підхід до сексуальності необхідно доповнити культурно-історичним.

Переорієнтація сексологічної теорії з біології на психологію найбільш чітко виражена в роботях Хевлока Елліса, якого Г.С.Васильченко вважає талановитим представником енциклопедичного напрямку в сексології. Семитомна праця Елліна «Дослідження з психології статі» містить все, що було відомо на той час з психології сексуальності.

– придушення допоміжних еротичних фантазій.

Пацієнти з прихованими конфліктами в інтимній сфері особливо чутливі. Тут типові проблеми емоційної близькості.

Розлади по типу сексуального уникання і сексуальних фобій. Безпосереднім проявом цього розладу є ірраціональний страх пацієнта, або його повна відраза до сексу. Нав'язливий страх підсилюється непереборним бажанням уникати ситуацій, які викликають тривожні стани і неприємні сексуальні переживання. Таким чином, пацієнт намагається уникнути і терапевтичного втручання, спрямованого на корекцію його негативного досвіду.

Часто уникання або відраза до сексу, пов'язується з фобіями, складає ізольований синдром нормальної у всіх інших відношеннях людини. В решті випадках сексофобії є симптоматичним проявом невротів або проявом специфічних для конкретної людини хвилювань, що виникають на основі особистих подружніх відносин.

Розлади, пов'язані з фазою збудження. *Ригідність* – жіноча сексуальна активність. Жінка не відчуває еротичних відчуттів і сексуальних задовольень. Не проявляє фізіологічних ознак збудження. Її свідоме відношення до сексу мінливе. Вона може відноситись до сексу з відразою, нейтрально, а інколи навіть насолоджуватись фізичним контактом.

Психодинаміка ригідності виражається в наступних основних проявах. У жінки виникає безсвідомий конфлікт, що заважає їй пережити задоволення від контакту з чоловіком. Як правило, дана форма розладу пов'язана не з одиничним конфліктом, а проявляється як синдром. До проявів цього розладу відносяться страхи, пов'язані з Едіповим комплексом, ворожість по відношенню до чоловіків взагалі або до конкретного чоловіка, страх бути відвергнутою, якщо вона дозволить собі «внутрішньо розслабитись», хвилювання з приводу «обов'язкового» виконання своїх сексуальних дій, почуття сорому з приводу прояву еротичності і т. д.

Специфічні механізми захисту, характерні для ригідних жінок, фактично не дозволяють їм проявляти свою сексуальну реакцію. Жінка або уникає адекватної стимуляції з боку чоловіка, або, в тому випадку якщо вона не перешкоджає своєму коханцю збуджувати її, у неї формується механізм перцептивного захисту, що перешкоджає отриманню задоволення від цього збудження.

Більшість жінок з подавленою сексуальністю надзвичайно озбочені задоволенням свого партнера в ущерб собі. Таке відношення жінки має дві сторони. Позитивну сторону складає – чуйність до партнера, трепетне ставлення до його почуттів. Негативна сторона – в деструктивних негативних станах, пов'язаних з вимушеним подавленням своїх почуттів і обов'язком улажати і служити, що, як правило, викликає у жінки стан тривоги. В такому служінні вгадується мазохістська модель

тому рівні. Такі пацієнти не схильні розглядати своє сексуальне покращення як загрозу для себе або як ще один можливий конфлікт.

Зовсім інша картина спостерігається при глибоко ворожих відношеннях між подружжям, навіть якщо поверхнево все здається гладким і нормальним. У таких випадках бажання покращити статеву активність партнерів зіштовхується на підсвідомому прагненні причинити біль своєму партнеру і триматися від нього на відстані. Подібні неусвідомлені страхи можуть активізувати серйозне протистояння, опір зі сторони пацієнтів, що перешкоджає терапевтичному лікуванню.

Ворожість по відношенню до дружини (чоловіка) може зводити до нуля задоволення від сексу. Якщо людина проявляє стійку амбівалентність або відчуває себе нерівноправною, понукаємою, відчуває себе як жертву, у цьому випадку виникає стійке небажання давати ласки члену подружньої пари. Інші вороже настроєні пари самі не дозволяють збуджувати себе. Збудження для таких людей рівносильне вмішанню, посяганню на особистість, чому вони схильні стійко протистояти.

Сексуальні розлади, незалежно від характеру подружніх відносин, може грати важливу роль в системі шлюбу.

Розлади пов'язані з фазою сексуального потягу. Подавлений (гіпоактивний) сексуальний потяг (ПСП) – втрата деякими подружніми парами потягу не призводить до значного порушення особистості або сексуальним конфліктам, і подружжя веде нормальне шлюбне життя. Однак у багатьох таких пар відношення або напружені до межі, або подружжя амбівалентне у відношеннях одне з одним. Характерними джерелами дратування можуть стати:

1. Боротьба за владу, часто виникає на ґрунті змінюючої ролі жінки;
2. Переноси на чоловіка (жінку) нерозв'язаного в дитинстві гніву на батьків;
3. Проблеми емоційної близькості і відповідальності.

Сексуальна анорексія (повна втрата сексуального потягу) може бути викликана психогенними факторами, але в рівній мірі може стати біологічним проявом депресії, алкоголізму, різних захворювань і дією лікарських засобів.

До проявів ВСП відносяться:

- скриті форми сексуального уникання;
- виклик «антифантазій», блокуючи сексуальні переживання («копання» в негативних емоціях; переживання, що викликають тривогу, проявляються як до, так і під час сексуальних дій);
- тривога, пов'язана з відчуженням неповноцінності власних сексуальних дій;
- відмова від адекватної фізичної і /або психологічної стимуляції під час сексуальних дій;

Головний вклад Елліса – в гуманістичному прагненні зрозуміти різноманітність форм людської сексуальності, замість того, щоб засуджувати все те, що не відповідає нормам сучасної культури або нашим власним нахилам. Також сприяв розумінню гнучкості людської сексуальності, боровся за зміну консервативно-патріархальних установок по відношенню до жінок.

На нього в усьому опирався відомий голландський гінеколог Теодор Хендрік Ван де Веде в своїй книзі «Ідеальний шлюб», яка була найпопулярнішою книгою з середини 20-х до початку 60-х років (в 1967 році вийшло 77-е видання). В цій книзі жінка чи не вперше виступає не як простий об'єкт сексуальної активності чоловіка, а як його рівноправний партнер, інтереси якого повинні строго враховуватися.

1.2. Вклад З.Фрейда в сексологічну теорію. Потяги і комплекси

Впливовою сексологічною теорією першої половини ХХ століття був, безумовно, психоаналіз Зігмунда Фрейда.

З.Фрейд розглядав сексуальність не як частковий аспект людського життя, а як його основу і стержень.

Статевий потяг, «**лібідо**» складає, за Фрейдом, джерело всієї психічної енергії індивіда, а всяке емоційне задоволення він називає сексуальним. *Ядро того, що ми називаємо любов'ю, – писав З.Фрейд, – є статева любов, метою якої, ціллю є статева близькість. Цей потяг лежить і в основі таких «несексуальних» почуттів, як любов до самого себе, дружба, навіть, до людства в цілому. Всі вони, за Фрейдом, «суть прояву одних і тих же інстинктивних імпульсів. У відношеннях між статтями вони пробивають собі шлях до сексуального союзу, а в інших випадках відволікаються від цієї цілі або не можуть досягти її. Тим не менш, першочергову лібідіозну природу цих почуттів завжди можна розпізнати по бажанню близькості і самопожертви».*

Таке розширене трактування лібідо потягнуло за собою безпідставні звинувачення Фрейда в пансексуалізмі. Однак, це не був вульгарний, механічний редуціонізм. Теза, що «сексуальні імпульси» включають всі емоційні і дружні потяги, до яких в просторіччі застосовується слово «любов», нерозривно пов'язана у З.Фрейда з тим особливим значенням, яке він вкладає в поняття «сексуальність». *«В першу чергу сексуальність відокремлюється від свого занадто тісного зв'язку з гені таліями і розглядається як більш загальна тілесна функція, що має за свою мету задоволення і лише опосередковано служить меті відтворення».* Інакше говорячи, сексуальні переживання зовсім не зводяться до генітальних.

Опираючись на дані клініки, З.Фрейд стверджував, що у людини є не одна, а декілька ерогенних зон, подразнення яких викликає еротичні відчуття. Причому значення цих зон з віком міняється.

У відповідності з цим З.Фрейд виділяє декілька **фаз психосексуального розвитку**:

1. **ОРАЛЬНА** – охоплює перший рік життя, коли основним органом задоволення для немовляти є *рот* (сосання, кусання).
2. **АНАЛЬНА** – від 1 до 3 років. Характеризується підвищеним інтересом дитини до дефекації.
Контролюючи цей процес, дитина отримує чуттєве задоволення і одночасно виробляє навички самоконтролю.
3. **ФАЛІЧНА** – від 3 до 5 років. Означає посилення інтересу до геніталій, що виражається, зокрема, в мастурбації. Головним символом цього віку є статевий член, фаллос (звідси назва фази), а основним психологічним завданням – адекватна статева ідентифікація. Хлопчик повинен подолати без свідомий, підсвідомий потяг до матері (Едіповий комплекс) і ідентифікуватися з батьком, а дівчинка – подолати потяг до батька (комплекс Електри) і почуття заздрості до хлопчиків із-за відсутності у неї статевого члена і ідентифікуватися з матір'ю.
4. **ЛАТЕНТНА** – продовжується до початку статевого дозрівання. Характеризується тимчасовим послабленням сексуальних реакцій і інтересів; лібідо ніби дремає, уступаючи місце формуванню свідомого «Я» і предметних інтересів дитини. Зі статевим дозріванням починається наступна фаза.
5. **ГЕНІТАЛЬНА** – лібідо шукає і знаходить задоволення шляхом статевої близькості. Якщо цьому що-небудь заважає, то відбувається ніби поворот назад, регрес до пройдених фаз.

Запропонований Фрейдом підхід до сексуальності, знімаючи жорсткий біологічний детермінізм, акцентував увагу на особливостях індивідуального розвитку.

Фрейд аналізує найтонші нюанси психосексуальної мотивації, співвідношення «чуттєвого» і «ніжного» потягу, еротичних і нееротичних прив'язаностей. Він намагається виявити зв'язок індивідуальної сексуальної поведінки з культурними нормами, розкрити філогенетичні корені сексуального символізму, джерела і сутність найважливіших сексуальних табу і заборон; підкреслює, що деякі типові форми сексопатології, наприклад, імпотенція, мають в дійсності соціальні причини.

Свою сексологічну теорію він ілюструє не тільки даними клініки, але і матеріалами історії, етнографії, вивчення біографії і творчості видатних людей (Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Гете та ін.).

Вплив Фрейда на розвиток сексології був виключно великим: – Фрейд, як ніхто інший, підкреслив роль і значення сексуальності в людському житті.

Якщо вікторіанська епоха вважала секс скоріше задоволенням, розвагою, без якого можна обійтись, то тепер усвідомлюється його не-

биття, гармонія циклів, впритул до того, що пік рівня тестостерону в крові чоловіка наступає паралельно підвищенню його у жінки у відповідний момент менструального циклу, що сприяє також синхронізації їх сексуальних бажань

Любов – напружена потреба в даній людині, потяг до неї, пристрасне бажання володіти нею, піклуватися про неї, бути їй потрібною незалежно від оцінки її якостей.

В тому, що стосується людського життя, наука дає не стільки рецепти, скільки їжу для самостійних роздумів, що допомагають індивіду виробити власний стиль життя і душевної творчості, вищим проявом яких стає – Любов.

10.5. Сексуальні розлади

Є 6 видів *сексуальних розладів*: **три жіночих і три чоловічих**.

Причини сексуальних розладів можуть бути різноманітні. Сексуально замкнуте суспільство до недавніх пір сприймало секс як природний прояв. Інформація про сексуальні реакції не була доступна всім, що приводило до невігластва в даних питаннях. Однак, невідповідність між реальністю і завищеними очікуваннями здатне породжувати загострене почуття тривоги і вини. Ці почуття можуть приводити до відмови від сексу або обмежувати статеву активність. Таким людям можна допомогти за допомогою звичайних просвітницьких консультацій. Почуття вини з приводу отримання задоволення взагалі і сексуального зокрема, характерне для нашого суспільства. При фізичних ласках і проявах ніжності почуття задоволення, що з'являється викликає у деяких людей почуття вини і гріховності.

Причини сексуальних розладів у інших людей лежать набагато глибше. Мова йде про людей, сексуальні проблеми яких викликані страхом невдач, схильністю до свідомого самоконтролю під час статевого акту, нав'язливими страхами бути відштовхнутим. Люди цієї групи добре піддаються впливові коротких сеансів терапії, що дозволяють створити атмосферу надійних, щирих взаємовідносин у ході їх сексуальної активності.

Часто неврози і психози супроводжуються сексуальними розладами. Партнери людей з сексуальними дисфункціями можуть страждати важкими порушеннями емоційної сфери. Взаємозв'язок сексуального порушення і неврозу не є жорстко фіксованим і однозначним. Хоча деякі порушення є наслідком психогенного конфлікту.

Характер взаємовідносин подружжя є важливим фактором сексуального «здоров'я», а також впливає на результат терапевтичного лікування. Подружжя, що любить одне одного, дійсно хочуть нормальної статевої активності і повноти відчуттів як на свідомому, так і на підсвідомо-

«лімерентність»). Стан гострої емоційної нестійкості з коливанням між почуттям визнання і взаємності, що викликає блаженство ейфорії і невпевненістю та ревнощами, що мучать.

Це породжує чергування сварок і примирень.

Сучасна психологія підкреслює, що сексуальне бажання не є дещо однозначне, його сила і емоційна тональність залежать від поєднання багатьох психофізіологічних і міжособистісних, соціокультурних факторів.

Сексуальне бажання спрямоване не на річ чи об'єкт, а на певний тип переживання, який повинен стати соціально і психологічно прийнятним для суб'єкта (Ганьон)

Сучасна типологія любові, запропонована Д.А.Лі і емпірично перевірена на 2 двох великих вибірках (807 і 567 чоловік) Клайдом Хендріком. Він розрізняє **6 стилів любові**:

1. **Ерос** – пристрасна, виключна любов – захоплення, яке прагне до повного фізичного володіння;
2. **Людус** – гедоністична любов-гра, що не відрізняється глибиною почуття і порівняно легко допускає можливість зради;
3. **Сторге** – спокійна, тепла, надійна любов-дружба;
4. **Прагма** – виникає із суміші людуса і сторге, розсудлива, легко піддається свідомому контролю – любов по розрахунку;
5. **Манія** – виростає із суміші еросу і людусу, ірраціональна любов-одержимість, для якої типові невпевненість і залежність від об'єкта потягу;
6. **Агапе** – безкорислива любов-самовіддача, синтез еросу і сторге.

Дана типологія базується на серйозних емпіричних даних.

Подружні відносини, особливо при наявності дітей, здатні створити широку сферу соціальної і психологічної спільності, взаємної довіри і розуміння, яких сучасна людина гостро потребує. Одружені – в середньому, відчують себе набагато впевненіше і щасливіше, ніж холостяки, а ті, що мають дітей – краще, ніж бездітні.

Питання про інтенсивність статевого життя в шлюбі методично дуже складне. *За даними опитування С.У.Голода (1978, 1981) сексуальна гармонія і задоволеність стійко займають 3 місце на адаптаційній шкалі, що вимірює благополучність і міцність шлюбу, після духовної і психологічної сумісності подружжя, що прожило в шлюбі до 10 років, і після духовної і побутової сумісності у проживших від 10 до 15 років.*

Сексуальність відносно автономна від інститутів шлюбу і подружжя і їх зацікавленість в інтимній близькості знижується з віком подружжя і станом спільного життя.

Тісний фізичний контакт сприяє навіть синхронізацій деяких фізіологічних процесів подружньої пари – температура тіла, частота серце-

обхідність не тільки з точки зору продовження роду, але і для нормального функціонування особистості.

- Досить цінними були вказівки на органічний зв'язок сексуальних і несексуальних переживань і можливість переходу одного в інше. Це означає, що сексуальність не може бути зрозумілою поза цілісною особистістю, а особистість – без врахування її сексуальних переживань.
- Взаємодія природного і соціального в розвитку сексуальності сприймається тепер не механічно, а на основі стику того і іншого в індивідуальній біографії, пробуджуючи психотерапевта шукати джерела психосексуальних аномалій і труднощів в минулому досвіді особистості.
- Плодотворною виявилась думка про значення ранніх дитячих переживань і, зокрема, відношень з батьками як емоційного фону і навіть причини формування певного типу сексуальної поведінки.

На сьогодні корінним чином переглянута фрейдівська теорія дитячої сексуальності. Розмежування біологічних і психологічних аспектів бісексуальності виявило декілька якісно відмінних критичних періодів статевої диференціації, які не співпадають з тими, що виділив Фрейд. Зміст виділених ним фаз на даний час також трактується інакше.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За заг. ред. Т.В.Говорун. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – С. 27-34.
2. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1990. – С. 3-22.
4. Кришталь В.В., Гульман Б.Л. Сексология. Том 1. Нормальная сексология. – Х.: ЧП «Академия сексологических исследований», 1997. – 352 с.
5. Кушнирук Ю.И., Щербаков А.П. Популярно о сексологии. – К.: Наукова думка, 1986. – 109 с.
6. Лев-Старович З. Секс в культурах мира. – М.: Мысль, 1991. – 255 с.
7. Максименко С.Д. Основы генетической психологии: навч. посібник. – К.: МЛУ «Перспектива», 1998. – 220 с.
8. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 430 с.
9. Мир и эрос. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.
10. Розин В.М. Природа сексуальности // Вопрос философии. – 1993, №4. – С. 79-88.
11. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 709 с.

12. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Составитель, научн. ред., авт. вступ. ст. М.Г.Ярошевский. – М.: Просвещение, 1989. – С. 3-28.
13. Фромм Е. Втеча від свободи // Зарубіжна філософія ХХ ст. – Кн. 6. – К.: Довіра, 1993. – С. 179-194.

ТЕМА 2. Поняття сексуальності. Статева соціалізація людини

План

1. Сексуальність і статеві соціалізація особистості.
2. Поняття «гендеру». Гендерні дослідження.
3. Характер статевих ролей.

Основні поняття:

Сексуальність і статеві соціалізація особистості.

Сексуальність як біологічне явище. Сексуальність як психологічне явище. Поняття сексуальної поведінки.

Методи дослідження рівня сексологічних знань (Т.В.Говорун).

Жіночі ролі. Чоловічі ролі. Поняття норми психосексуального розвитку особистості. Статева свідомість та самосвідомість.

Домінаторний тип сім'ї. Партнерські, егалітарні, біархатні подружні стосунки.

Поняття сексизму. Емансипація.

2.1. Сексуальність і статеві соціалізація особистості

Щоб зрозуміти можливості виховного впливу на розвиток сексуальності дітей та юнацтва слід замислитись спочатку над вихідними поняттями. Що таке сексуальність людини?

Як *біологічне явище* – це поєднання протилежних статевих ознак організмів, здатних до злиття чоловічих (сперми) та жіночих (яйцеклітини) гамет як генетичного матеріалу для продовження роду.

Біологічні сексуальні характеристики – це насамперед ті, які дані людині від народження, а також ті вторинні ознаки статі, що розвиваються в процесі пубертатного періоду. Здатність людського організму до запліднення, виношування та народження плоду визначає біологічну або репродуктивну зрілість чоловіка або жінки. На жаль, далеко не завжди біологічна зрілість співпадає з настанням психологічної зрілості індивіда статі батьком або матір'ю.

Як *психологічна характеристика* – це широкий спектр поведінки – відчуттів, дій, інтересів, переживань, пов'язаних з сексуальним збудженням і розрядкою напруження, які супроводжують статеве дозріван-

9. Сексуальна відроза
10. Сексуальне збудження
11. Фізичний секс (відношення до тілесної сторони сексуальності)
12. Агресивний секс

Айзенк констатував також тісну залежність стилю статевої поведінки, від типу особистості:

– *Екстраверти раніше інтровертів і амбівертів починають статеве життя, частіше мають сексуальні контакти, з більшим числом партнерів і в більш різноманітних формах; вони надають більше значення еротично любовній грі, швидше звикають до сексуальних стимулів і тому більше орієнтовані на зміну партнерів, ситуацій і т. д.*

– *Екстравертам легко дається зближення з особами протилежної статі, вони отримують більше задоволення від своєї сексуальності і не відчують у зв'язку з нею тривоги або сумнівів.*

– *Стримані і заторможені інтроверти – більше властиві до індивідуалізованих, тонких і стійких відношень, що часто пов'язані з психологічними проблемами і труднощами (невротики – психотики; при творщики (конформізм)).*

Екстраверти проявляють більше любові до партнерів, ніж інтроверти, прив'язаності яких психологічно більше протирічливі і окрашені тривогою і невпевненістю. Можливо, тут відображаються завищені очікування інтровертів відносно «справжнього кохання».

Екстраверти частіше мають статеві зносини і вважають себе більше сексуально задоволеними і щасливими. Інтроверти нижче оцінюють інтимність своїх сексуальних відношень, зате частіше говорять з партнершою про любов і сексуальність.

Емоційна відкритість екстравертів сприяє сексуальній збудливості, розмовам на сексуальні теми і тому подібне. Однак це також залежить від установок і культурних норм.

Вплив інтро, екстраверсій у чоловіків сильніше всього впливають на перших фазах розвитку відносин – від знайомства до встановлення міцного сексуального партнерства.

Сексуальна задоволеність виявилась тільки в щасливих шлюбах. Можливо, що у більш молодих, нежонатих, частіше міняючи партнерів людей індивідуально-психологічні властивості значать більше, але в тривалому шлюбному союзі вони до деякої міри згасають, нівелюються взаємною адаптацією і умовами сумісного життя.

10.4. Сексуальність, любов і шлюб

Що ми сьогодні знаємо про психологію статевої любові?

Почнемо з природної любовної пристрасі. Поети, філософи підкреслювали – її ірраціональність, сліпоту, бездумність (по психологічному –

ви вступу в зв'язок, чоловіки значно частіше називають безособистісні, не пов'язані з конкретною особою, «статеві потреби». При дослідженні великої групи (1177 чоловіків) американських студентів виявилось, що майже половина (46%) чоловіків сприймали дівчину, з якою вони пережили свою першу інтимну близькість, головним чином як об'єкт; серед жінок відсутність емоційної захопленості продемонстрували лише (5%).

Еротичні фантазії. У чоловіків – переважають грубі еротичні сцени з сексом, але не емоційними персонажами; у жінок – більш різноманітні і емоційно забарвлені.

Дуже складне питання – **зв'язок жіночої сексуальності з менструальним циклом.**

1. Коливання настрою співпадає у жінок з менструальним циклом тільки в половині випадків (перебільшують жінки).
2. Масштаб таких коливань залежить не тільки від біологічного (менструальний цикл), але й від соціального ритму (співвідношення робочих та вихідних днів).
3. Співставлення коливань настрою у 24 подружніх пар на протязі певного часу показало, що чоловічий настрій такий же мінливий як і жіночий.

Тим не менш жіночий організм і фізіологічно, і психологічно складніший чоловічого, і не всі жінки відчують оргазм.

Емоційні реакції і психофізіологічна локалізація еротичних відчуттів у жінок різноманітніша.

Жіноча сексуальність більш дифузна, в ній приймає участь більше ерогенних зон.

Жіночі сексуальні реакції більше, ніж чоловічі, залежать від загально-психологічних, особливо емоційних факторів. Серед причин, що сковують жіночу сексуальність – антисексуальні установки:

- *пуританське виховання в дитинстві;*
- *відсутність своєчасної статевої просвіти;*
- *примітивна сексуальна техніка чоловіка, що не приділяє потрібної уваги любовним ласкам і т. д.*

На основі статистичного аналізу **Айзенк виділив 12 основних факторів сексуальної поведінки:**

1. Терпимість
2. Задоволення
3. Невротичний секс (конфлікт між потягами і внутрішніми заборонами)
4. Безособистісний, неіндивідуалізований секс
5. Порнографія (відношення до сексуального стимулювання)
6. Сором'язливість
7. Нерішучість
8. Домінантність – підкореність (мається на увазі відношення до ідеї сексуальної рівності)

ня організму, реалізацію сексуальної та репродуктивної функції у між статевих стосунках впродовж усього життєвого шляху.

Сексуальною, наприклад, можна назвати таку поведінку, як ігри дошкільнят у «маму й тата», де відтворюється статевий акт або відбувається взаємо дослідження будови статевих органів. Нею також може бути дитяча мастурбація або ласки тіла (петинг) закоханих підлітків, і, зрештою сам процес злягання пари.

Як засвідчують результати порівняльних досліджень сексуальної поведінки дітей і дорослих, проведених у різних етнічних і соціокультурних середовищах, вона перебуває під значним впливом усталених вимог, що диференціюють жіночі та чоловічі стандарти. Справді, чоловіки та жінки – навіть у розвинених суспільно-економічних формаціях – виконують досить відмінні ролі у сім'ї, вихованні дітей, мають неоднакові можливості в освітньому, професійному зростанні, досягненні певного соціального статусу.

Різні статевої ролі очікування охоплюють також і прийняті втому чи іншому соціумі відмінні нормативи сексуальної поведінки для чоловіків і жінок.

Отже, щоб глибше зрозуміти причини тих або інших особливостей сексуальної поведінки, необхідно завжди розглядати їх у контексті поширених у суспільстві установок і стереотипів чоловічої та жіночої поведінки.

Процедура та методи дослідження. Т.В.Говорун у проведеному на початку 90-х років дослідженні ставила за мету визначити рівень сексологічних знань хлопчиків і дівчаток різного шкільного віку (молодших школярів, підлітків та старшокласників), виявити їх ставлення до сексуальної функції людини, до власного тіла, а також поширені серед школярів статево рольові стереотипи.

Методи дослідження: стандартизовані інтерв'ю, спостереження, групові дискусії, експертні оцінки, анкетні опитування.

Зібрано було понад 500 протоколів групових і 100 індивідуальних інтерв'ю. Анкетне опитування охопило біля 600 старшокласників.

Канвою для бесіди з дітьми 6-8 років слугували запитання:

- Що означає слово «секс», які його інші назви?
- Чим відрізняються хлопчики та дівчатка у будові тіла?
- Як називаються статеві органи чоловіка та жінки; яка їх правильна назва?
- Як народжуються діти; хто розповідав тобі про процес зародження нового життя? Що тобі про це розповідала мама? Що ти чув від тата? Від кого ще і про що дізнався?
- Якою ти уявляєш собі красиву дівчинку, хлопчика, щасливу жінку, чоловіка і т. д.?

Отримані були такі результати: дошкільнята, як і старші діти – молодші школярі, у майбутніх статевих ролях бачать себе сім'яними – подружжям, батьками дитини.

Більшість дітей, що проживають в неповних сім'ях, найбільше своє бажання пов'язують з поверненням у родину батька, гармонізацією стосунків мами й тата. При цьому, вже з дошкільного віку чітко простежується сформованість певних стереотипів традиційного розподілу сімейних ролей. Так, на дитячих малюнках мати завжди зображена заклопотаною безліччю хатніх справ (прибирання, прання, приготування їжі) на противагу батькові, який зайнятий переважно переглядом газет, телепрограм або іншим пасивним відпочинком.

Жіночі ролі обов'язки – вважають – реалізуються в опікунській, вчительській, обслуговуючій діяльності, догляді за кимось.

Чоловічі ролі – орієнтовані на технічну, конструктивну працю, охорону, службу в міліції, пожежній охороні тощо.

Взаємопротилежність у виконанні чоловічих і жіночих ролей чи то в сім'ї, чи в громадських установах простежується і зберігається серед більшості як підлітків, так і студентства.

Як відомо, **норма психосексуального розвитку особистості** – набуття нею до настання статевого дозрівання елементарних знань про відмінність у будові тіла, статевих органів чоловіка і жінки, уявлень про вагітність та народжування дітей.

Чи відповідають знання українських дітей педагогічним вимогам? Понад 80% дітей 6-8 років не могли знайти необхідного слова для правильної назви статевих органів. Навіть ті з них, хто мав хоч найменше уявлення про функціонування чоловічого та жіночого організму, у поясненні відповідних питань часто застосовували вульгаризми та почували себе досить ніяково.

Лише 25% другокласників мали правильне уявлення про статевий акт, вагітність і засоби її попередження.

Тільки 20% – знали, як народжуються діти. Причому 30% з них такі, хто отримав відповідне пояснення від батьків та інших дорослих. Лише 15% – могли правильно дати пояснення мотивації злягання та планування вагітності у взаємозв'язку з почуттям любові, приязні, бажанням продовжити своє кохання в дітях.

Уявлення молодших школярів про тіло (чоловіче чи жіноче), зміни, що відбуватимуться з ними в майбутньому, поверхневі.

Половина опитаних школярів розцінюють власні статеві частини тіла як такі, яких потрібно соромитись споглядати й остерігатися торкатись. Такі діти відчувають сором, коли бувають голими або дивляться на оголене тіло дорослого.

Особливість подальшого розвитку статевої свідомості і само-свідомості в підліткові роки в Україні характеризується збільшенням розриву між рівнем знань сексуальної культури і набутим реальним досвідом статевої поведінки.

3. Ситуативно обумовлена бісексуальність, наприклад, в умовах (тюрма, військові училища і т. д.). Гомосексуальна активність служить тимчасовою заміною гетеросексуальних зв'язків, але ці люди зберігають свою гетеросексуальну ідентичність.
4. Паралельна гомо і гетеросексуальна поведінка, наприклад, коли гетеросексуальний шлюб суміщається з таємними гомосексуальними зв'язками чоловіка або дружини.
5. Бісексуальність як наслідок байдужості до статі партнера. Слід знати, що зміна сексуальної орієнтації особистості дуже складна.

10.3. Чоловіча і жіноча сексуальність

Стати дорослим – значить, стати чоловіком або жінкою. Психологічно статеві відмінності визнаються істотними, але разом з тим відносними, залежними від конкретного змісту діяльності і соціально статевих ролей.

З багатьох властивостей, що відрізняють чоловіка від жінки, для сексології найважливіші **комунікативні і емоційні якості**. При всіх індивідуальних і культурно-історичних варіаціях **чоловічий стиль життя більшою мірою буває предметно-інструментальним, а жіночий – емоційно-експресивним**. Ці відмінності в більшій чи меншій мірі характерні і для сучасних людей.

У більшості чоловіків на першому плані стоїть професійно-трудова діяльність, у жінок – сім'я.

Вибираючи рід занять, чоловік цікавиться, перш за все, предметним змістом діяльності і можливістю зростання в ній, а жінка надає більшого значення емоційному клімату, міжособистісним відносинам.

Чоловіче спілкування відрізняється більшою емоційною стриманістю, **жінки** вільніше і повніше (в тому числі вербально) виражають свої почуття і емоції, у них раніше виникає потреба ділитися з кимось своїми переживаннями, а також здатність до співпереживання (емпатії).

Однак наївно вважати, що всі чоловіки – суворі і грубі; а всі жінки м'які і ніжні. Яке б культурне середовище ми б не взяли, чоловіча сексуальність виглядає більш агресивною, напористою, інструментальною, екстенсивною, збудливою і нестримною.

Як написав Овідій («Наука любові», 1, 275-276)

*«Тайная радость Венеры мила
и юнцу и девице.*

*Только скромнее – она,
И откровеннее – он.»*

Статеве життя більшої частини чоловіків більш інтенсивне, ніж жінок. У них набагато більше фактичне число і вища зміна сексуальних партнерів. Більша екстенсивність чоловічого статевого життя означає меншу емоційну втягненість і психологічну інтимність. Перераховуючи можливі і реальні моти-

ковий період статевого дозрівання, то психологічно найбільш складний юнацький вік, коли завершується формування сексуальної ідентичності.

10.2. Сексуальна орієнтація і тип особистості

Тип сексуальної орієнтації впливає на самосвідомість, образ – Я і соціальну поведінку.

З точки зору психології говорити про властивості особистості, які ніяк не зафіксовані, марно.

Між іншим, ні один із існуючих психологічних тестів не дозволяє розрізняти гомосексуальних чоловіків і жінок від гетеросексуальних, заставляючи думати, що відмінності в сексуальній орієнтації більш або менш автономні від решти психологічних якостей.

Проаналізовано, що: *матері гомосексуалістів частіше вмішувалися в їх сексуальне життя. Багато гомосексуалістів відчували себе відвернутими своїм батьками, в сімейних чварах матері були солідарні з синами проти батьків. Гомосексуалісти проводили менше часу в товаристві батьків. Сексуальну інформацію вони також отримували в основному від матерів.*

Гомосексуалісти чоловіки – відчували в дитинстві дефіцит чоловічого впливу, мали погані відносини з батьками. Схожість життєвих умов – не гарантує формування однакових особистісних якостей.

5 типів людей за ознакою статевого життя(гомосексуалістів):

1. Тип – люди, що живуть стійкими, тісними парами, що нагадують гетеросексуальний шлюб.
2. Тип – «відкриті пари», живуть разом, але не зовсім задоволенні своїм партнерством – шукають сексуальних партнерів на стороні.
3. Тип – «функціонали» – схожі на гетеросексуалів – холостяків, життя яких будується навколо сексуальних походжень.
4. Тип – «дисфункціонали» – не в змозі ні прийняти свою гомосексуальність, ні подавити її.
5. Тип – «асексуали» – мінімальна сексуальна активність, відсутність емоційних контактів з іншими людьми; психосексуальні проблеми.

За сексуальною поведінкою і соціальною адаптацією гомосексуалісти не утворюють єдиного цілого.

Говорячи про сексуальні орієнтації, слід торкнутися проблеми *бісексуальності*.

Ганьон виділив декілька типів:

1. Бісексуальність часто спостерігається в перехідному віці, коли підліток ще не визначив своїх еротичних переваг, і може експериментувати в обох напрямках.
2. Чергування гетеро і гомосексуальної поведінки на основі присутності в свідомості індивіда 2 якісно різних сексуальних «сценаріїв».

Понад 70% хлопців мають погане розуміння механізмів психосексуального змужніння.

Хоча переважна більшість опитуваних вже мала досвід перегляду порнофільмів або журналів чи листівок, а третина – симпатії й уподобання в класі чи в школі до особи протилежної статі, проте лише 25% обговорювали питання взаємин статей та перебудови організму з батьками або вчителями.

Підлітки-хлопчики відчували себе досить непевно, пояснюючи функцію кондома у запобіганні вагітності чи будову статевих органів. Більшості з них навіть на прохання експериментатора було незвично промовляти слова «груди», «вагіна», «пеніс», «матка» та ін., які на той час позначували словами «воно», «те», «це», «ці».

70% дівчат обговорювали питання статевого дозрівання організму з матерями, бабусями, старшими сестрами тощо.

Проте тема сексуальної функції не є психологічно нейтральною для половини опитуваних.

Отже, **статева соціалізація** – це процес входження індивіда як представника певної статі (категорія статі є найпершою, з якою дитина, не досягши навіть 3 років, починає себе самоототожнювати) у систему соціальних зв'язків. Соціальна адекватність сексуальної поведінки дитини перебуває у прямій залежності від статевої ролі соціалізації.

Понад 50% підлітків та юнацтва мають низький і нижчий від середнього рівень сексуальної поінформованості. Чимало міфів, стереотипів підлітків у сфері сексуальної поведінки дорослих почерпнуто із сумнівних джерел.

Сексуальність як сфера психологічного життя у свідомості більшості дітей і підлітків означена негативним знаком. Як, правило, – це сором, щось негідне, низьке у поведінці людини, а не виявлення вищих почуттів.

Пояснення функцій тіла, особливо тих, що пов'язані з репродукцією, мають негативне забарвлення, висміюються, приховуються, не поважаються школярами.

У свідомості багатьох старшокласників сексуальні стосунки є формою дозвілля, яке не пов'язане з виявленням почуттів любові, приязні, бажанням налагоджувати тривалі контакти.

Психологічний бар'єр на шляху інтеріоризації культури сексуальних стосунків у підлітків та старшокласників створює низький рівень розвитку статевої самосвідомості, неповага до власного «Я», свого тіла, його функцій, побоювання ідентифікації «Я» з обговорюваною у колі підлітків проблемою.

Оскільки сексологічні погляди щодо відповідальності за застосування протизаплідних засобів є досить поширеними серед юнацтва, рівність, взаємоповага статей має стати головним у вихованні сексуальної культури.

Найважливішим завданням статевої соціалізації дітей продовж шкільних років є формування вміння любити – у широкому розумінні цього слова – шанувати себе як представника певної статі, дбати про свій психологічний і фізичний розвиток, вчитись розуміти власне тіло і сексуальні почуття, прагнути створювати гармонію стосунків з особами протилежної статі на засадах приязні та взаємоповаги.

2.2. Поняття «гендеру». Гендерні дослідження

Поняття «гендер» в психології – це соціально-біологічна характеристика, при допомозі якої дають визначення поняттям «чоловік» та «жінка».

Термін «гендер» першочергово був запозичений з лінгвістики і використаний для того, щоб позначити відмінність між біологічним і соціальним в розвитку, орієнтований з самого початку на стать індивіда.

Виділяють три **напрямки сучасних тендерних досліджень**:

- 1) гендер як інструмент соціального аналізу;
- 2) розуміння тендера в рамках жіночого дослідження;
- 3) гендер як культурологічна інтерпретація.

Гендер характеризує соціальний статус, який визначає індивідуальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, сімейні ролі і репродуктивну поведінку.

Соціологи розглядають **гендер як соціальний конструкт**, в основі якого лежать три групи характеристик:

- 1) біологічна стать;
- 2) статево рольові стереотипи, поширені в суспільстві;
- 3) «гендерний дисплей» – багатоманітність проявів, пов'язаних з передбаченими суспільством нормами чоловічої і жіночої дії і взаємодії.

Утворення гендера проходить декілька процесів, причому формування статевої відмінностей є лише одним із них. Джоан Екер виділяє п'ять взаємодіючих **гендерних програм**:

- побудова розподілу праці, місця перебування, дозволеної поведінки, влади в залежності від статевої приналежності;
- створення символів і образів, які пояснюють, виражають, закріплюють. Але інколи протистоять цьому розподілу;
- відмінності у взаємодіях жінка – чоловік, жінка – жінка, чоловік – чоловік, що проявляються в мові, її перериванні, в по черговості ведення діалогу, в продовженні тем для обговорення, в невербальних компонентах поведінки (вносить свої корективи в способи поведінки);
- формування тендерних компонентів індивідуальної ідентичності;
- включення тендера в фундаментальні процеси створення соціальних структур.

статевої орієнтації, з цієї точки зору критичним періодом формування еротичних переваг буде вже не раннє дитинство, а передпідлітковий і підлітковий вік, а найбільш значимими іншими – не батьки, а ровесники, з якими індивід спілкується і на які психологічно орієнтується в період, коли в нього пробуджуються еротичні інтереси.

Співвідношення цих двох моделей представлено в таблиці:

Таблиця

	Етіологічна модель	Психологічна модель
Загальна система підрахунку	Сексопатологія, інверсія, відхилення від норми	Нормальний процес сексуального розвитку
Предмет дослідження	Гомосексуальність	Сексуальна орієнтація
Ключовий психологічний процес	Ідентифікація зі своєю або протилежною статтю	Формування і усвідомлення своїх еротичних переваг
Критичний період	Раннє дитинство	Передпідлітковий і пубертатний період
Найбільш значимі інші	Батьки	Ровесники
Можливі біологічні фактори	Пренатальні гормональні порушення, невідповідність будови тіла статевим стереотипам	Нормальна нерівномірність фізичного статевого і соціального дозрівання
Нееротичні поведінкові фактори	Невідповідність поведінки статево-рольовій	Співвідношення гомо і гетеро соціальності, коло і характер спілкування

Перша фіксує зв'язок сексуальної орієнтації особистості з особливостями формування статево-рольової допомоги і надання переваг у дитини, тоді як друга описує процес диференціації власне еротичних переваг, що припадають на молодший підлітковий вік.

Дослідники виділяють **3 етапи гомосексуальної ідентифікації**:

1. Від першого усвідомленого еротичного інтересу до представника своєї статі до першої підозри про свою гомосексуальність;
2. Від першої підозри про свою гомосексуальність до першого гомосексуального контакту;
3. Від першого гомосексуального контакту до впевненості в своїй гомосексуальності, за якою йде вироблення відповідного стилю життя.

Дослідження процесу гомосексуальної ідентифікації вар'ює в залежності від **соціальних умов**, включаючи існуючі в суспільстві стереотипи, і **індивідуальних особливостей**. Якщо максимум практики сексуального експериментування приходить на допубертатний вік і почат-

Сексуальна орієнтація. Типи бісексуальності (за Ганьоном).
Чоловіча і жіноча сексуальність. Комунікативні і емоційні якості.
Еротичні фантазії.
12 основних факторів сексуальної поведінки(за Айзенком).
Сексуальність, любов і шлюб.
6 стилів любові (за Клайдом Хендріком): ерос, людус, сторге, прагма, манія, агапе.
Любов.
Сексуальні розлади. Види. Розлади пов'язані з фазою сексуального потягу. Сексуальна анорексія (повна втрата сексуального потягу).
Розлади по типу сексуального уникання і сексуальних фобій. Розлади, пов'язані з фазою збудження. Ригідність. Імпотенція. Розлади, пов'язані з фазою оргазму.

10.1. Формування сексуальної орієнтації

Які б не були біологічні причини або сприяючі фактори гомосексуальності, формування *сексуальної орієнтації індивіда – складний і довготривалий індивідуальний процес.*

Американський психіатр Д.Мармор пропонує вважати гомосексуальним індивідом тільки того, *«кто во взрослой жизни испытывает определенно более сильное эротическое влечение к представителям собственного пола и обычно, хотя необязательно, поддерживает с ними сексуальные отношения.»*

Перша, більш *традиційна біолого-медична парадигма (теорія інверсії)* відносить гомосексуалізм до того ж класу явищ, що і гермафродитизм, транссексуалізм і трансвестизм.

Гермафродитизм – явна соматична патологія, що робить неможливою статеву ідентифікацію індивіда.

Транссексуалізм – постійна, тотальна інверсія статевої ролі/ ідентичності, неспівпадання морфологічної статі і статевої самосвідомості суб'єкта, в більшій мірі прихованого генетичною або гормональною патологією.

Трансвестизм – інверсія статевої ролі/ ідентичності, але не постійно, а епізодично; статева ідентичність є в таких випадках ніби змінною, яка вибирається на час.

Гомосексуалізм не чіпає ні будову тіла, ні статеву роль/ідентичність, але означає постійну інверсію сексуальної орієнтації, тобто неадекватний вибір сексуального партнера. У бісексуальних індивідів сексуальна інверсія є тимчасовою, епізодичною.

Друга парадигма (теорія сексуальної орієнтації) застосовується не в сексопатології, а в психології нормального розвитку, вважаючи формування еротичних переваг суб'єкта одним з аспектів становлення його

Як суспільство сприяє інтерналізації соціальних очікувань, диференціюючи чоловічі та жіночі статеві ролі? Чи може громадська думка змінити їхній характер, якою мірою їй підвладні напрямки формування чоловічої та жіночої психології?

Дослідження проблем засвоєння статевих ролей на сторінках вітчизняних наукових та публіцистичних видань часто називають «гендерними». Відомо, що слово **гендер** в англійській літературі означає **стать**, у розумінні соціально-культурних особливостей людини. При цьому термін **секс** використовують зазвичай як еквівалент акушерської, біологічної, паспортної статі.

Чи правомірне вживання понять **гендер у розвитку** чи **центр гендерних досліджень** у вітчизняній практиці? Чи тотожне тут поняття **гендер** його зарубіжному аналогові? Ніби підкреслюючи роль соціального фактора у формуванні психічної статі, зарубіжні освітні та наукові центри свідомо уникають застосування терміна «гендер» у назвах часописів, конференцій, курсів, використовуючи його як робочий. Ось тому частіше зустрічаються «жіночі», «чоловічі дослідження», «жіночі студії», «чоловічий (жіночий) дискурс», «жіноча література», «чоловічий світ» тощо. То ж чи не є у нас проявом «дитячої хвороби» вживання де треба і де не треба терміна «гендер», що став нині таким модним? Цілком слушним нам видається використання науково виправданих понять: **жінка у розвитку, центр досліджень проблем жіноцтва, статево-рольовий розвиток, засвоєння чоловічих ролей тощо**. Якщо «гендер» – стать, то не обов'язково казати **гендерні дослідження** чи **гендерні зрізи**, можна паралельно вживати і терміни **статеві ролі, соціостатеві стереотипи, статева стратифікація** тощо.

Життєво важливими сферами гендерних досліджень в Україні є такі питання, як сприяння збалансованому розподілу робочих та сімейних обов'язків жінок і чоловіків, зміцнення *егалітарних* (від франц. – рівність) стосунків у сім'ї, ліквідація професійної сегрегації (розділення, поділ) та всіх форм дискримінації статей, запобігання насильству щодо жіночої та чоловічої статей, створення рівноправних умов для соціалізації хлопчиків і дівчаток тощо.

Проведення наукових досліджень з проблем статі, чи то соціологія, психологія статевих відмінностей чи інші гендерні аспекти, повинно базуватися на вивірених принципах, розроблених та схвалених провідними науковими центрами, які займаються питаннями життєдіяльності жінок та чоловіків. Порушення цих принципів може призвести до науково некоректних висновків навіть палких прихильників статевої рівності.

Так, у спеціалізованому випуску журналу «Ганна», присвяченому Всеукраїнському конгресу жінок 1998 року, читаємо: «Кожна друга жінка в Україні потерпає від сексуального насильства, насильства в сім'ї».

Як і в яких регіонах України автори журналу зібрали такі парадоксальні відомості? Чи впевнені науковці у тому, що чоловіче населення не потерпає від психічного, фізичного (в тому числі й сексуального) жіночого насильства?

Думається, що таких парадоксальних ситуацій можна уникнути, якщо керуватися **правилами гендерних досліджень**. Які з них порушуються найчастіше? По-перше, **правило статевої парності** вибірки дослідження. От, наприклад, в одній газеті стверджувалося, що при скороченні робочих місць звільняють переважно жінок, оскільки саме їх більше серед зареєстрованих на біржах працевлаштування. Тим часом виявляється, що чоловіки, яких звільнили при скороченні, не звертаються до послуг бірж, а воліють знайти нове робоче місце або, перекваліфікуватися самотужки.

Друге правило: **має братися до уваги етнокультурна специфіка обстежуваних чоловіків та жінок**. Дані, здобуті під час вивчення, наприклад, статеворольової поведінки певного етнічного контингенту чоловіків і жінок, не можна механічно переносити на характеристику іншої етнотрупи. **Своєрідною «хворобою» спеціалістів з гендерних досліджень є некритичні запозичення постулатів як із Заходу, так і з Сходу**, ігнорування, наприклад, етноспецифіки жінок/чоловіків росіян та жінок/чоловіків українців, тощо.

По-третє, **ігнорування методів математичної статистики** для обчислення довірчих інтервалів розподілу цифрових даних призводить до викривлення показників, формулювання хибних умовисновків іноді навіть з присмаком політичної істерії.

2.3. Характер статевої ролі

Які ролі в сучасній цивілізації відіграють чоловіки та жінки, як позначиться на них прийдешнє тисячоліття? На думку російського історика І.В.Бестужева-Лади, соціальний поступ людства в науці, політиці, мистецтві забезпечували чоловіки, точніше не вони, а дух маскулинності, силові методи пізнання навколишнього світу. Саме тому панівними визнано чоловічі цінності. І тим не менше, на думку вченого, людство вижило завдяки жіноцтву, яке весь той час, поки чоловіки рухали історію, жертвоне оберігало тепло домашнього вогнища. Проте саме сьогодні перед людством виникла певна загроза, оскільки дедалі більше жінок починають робити свій вибір не на користь сім'ї та виховання дітей.

Становище чоловіків та жінок в Україні також віддзеркалює характерні тенденції, притаманні співіснуванню статей в інших країнах. У всьому світі сильна стать становить переважну більшість на керівних посадах у державних, наукових, виробничих структурах, у громадсько-політичних організаціях, культурі. У всьому світі слабка стать переваж-

2. Функціонально-рольові зв'язки між чоловіком і жінкою (зараз існує розрив між традиційними уявленнями про «чоловічі» і «жіночі» ролі в сім'ї і реальний розподіл обов'язків в сім'ї). Раціональний розподіл обов'язків.
3. Дошлюбна освітньо-операційна підготовка молоді.
4. Емоційно-оціночні зв'язки (уявлення подружжя про ті чи інші властивості, риси характеру, вчинки одне одного).
5. Комунікативні вміння, володіти психотехнікою спілкування і саморегуляції, психологічну підтримку, добродушність і відхідливість у сварці, терпимість до недоліків іншого, вміння прощати.
6. Розвиток культури статевої відносин, формування установки на збереження подружньої вірності і у шлюбі, мудрості фізіологічної і моральної, душевної єдності подружжя.
Порядна людина інтимне приховує, а до людей відкрита душею.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М., 1991.
2. Зацепин В.И. О жизни супружеской. – М., 1986.
3. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. – М., 1991.
4. Куприянич Л.Л. Психология любви. – Донецк, 1998.
5. Лисовский В.Т. Любовь и нравственность. – Л., 1985.
6. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак. – М., 1986.
7. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей. – М., 1996.
8. Трухин И.А. Будущему семьянину. – К., 1987.
9. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. – М., 1991.
10. Цельмер З. Искусство быть вместе. – М., 1994.
11. Шапиро Б.Ю. От знакомства к браку. – М., 1990.

ТЕМА 10. Особливості сексуального розвитку чоловіка і жінки

План

1. Формування сексуальної орієнтації.
2. Сексуальна орієнтація і тип особистості.
3. Чоловіча і жіноча сексуальність.
4. Сексуальність, любов і шлюб.
5. Сексуальні розлади.

Основні поняття:

Традиційна біолого-медична парадигма (теорія інверсії). Гермафродитизм. Транссексуалізм. Трансвеститизм. Теорія сексуальної орієнтації.

- 5) *Забезпечує в сім'ї партнерство – спочатку по іграм, далі – по веденню господарства, а інколи продовжує процес захоплення батьків.*
- 6) *Являє потенційну опору і підтримку у старості.*

Практика показує, що сучасні молоді люди, використовуючи слова К.В'яземського, і «жить торопляться, і чувствувать спешат».

З листа: «Все почалось, коли мені було років 13-14; як багатьом іншим дівчаткам у цьому віці, сильно хотілось любові, при тому, що все решта вже було. Мені подобалось, що сильні, гарні хлопці з невідкупною відданістю в очах звертають увагу саме на мене. Мені гуділи на вулицях машини, підморгували водії і дивились у слід перехожі. Потім було перше кохання. З'явилися різні компанії, дискотеки, накачані лицарі. Почалось бурне, веселе життя...»

В наш час провідним мотивом вступу до шлюбу є «любов». Однак, молоді люди, мабуть, вкладають в це слово різний зміст.

Т.А.Флоренська виділяє три різних пояснення цього слова: **як сексуальний потяг, як потреба бути любимим, як здатність любити.**

На думку психологів, **морально-психологічна підготовленість** особистості до шлюбу означає сприймання *цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки*, якими регулюється сімейне життя.

До них відносяться:

- 1) готовність прийняти на себе нову систему обов'язків по відношенню до свого шлюбного партнера, майбутніх дітей і відповідальність за їх поведінку;
- 2) розуміння прав і достоїнств інших членів сімейного союзу;
- 3) прагнення до повсякденного спілкування і співпраці;
- 4) уміння пристосуватись до звичок і рис характеру іншої людини, розуміння їх психічних станів.

В.С.Торохтій вважає, що ці вимоги реалізуються в різних сім'ях в різній мірі, на основі цього очевидного факту він вводить поняття **«здатність до шлюбу»**, які мають на увазі декілька *складових*:

1. Здатність турбуватись про іншу людину, активно робити їй добро.
2. Здатність співчувати, співпереживати, «входити» в емоційний світ партнера, розуміти його горе і радість, знаходити духовну єдність з іншою людиною.
3. Здатність до співпраці, міжособистісному спілкуванню.
4. Висока етична і психологічна культура (терпимість, великодушність, придушення власного егоїзму).

В.С.Торохтій відмічає, що **міцність шлюбу** залежить від багатьох **факторів**:

1. Потреба в психологічній готовності і здатності до виконання ролі чоловіка і жінки, а потім батька і матері.

но зайнята домогосподарюванням, а також сферою професійної діяльності, пов'язаної з опікою, доглядом та обслуговуванням.

Якось на зустріч з українськими студентами прийшли аспірантки-іноземки, які в цей час навчалися в Києві. Розповідаючи про себе, одна з них сказала, що дуже сумує за своєю дитинкою-немовлятком. Це відразу ж викликало зливу запитань: «А як, з ким, чому?» – «Тому, що ми з чоловіком вирішили, що в декретну відпустку вигідніше піти йому, а продовжити навчання – мені». Реакція студентства була такою, як і можна було сподіватися: «Ха!-Ха! У декретній відпустці чоловік!»

Громадська думка утвердила чіткий розподіл ролей між чоловіками та жінками: слабка стать опікує, доглядає, виховує, а сильна – керує, професійно стверджується, заробляє. То ж чи варто змінювати світ речей, де і чоловіки, і жінки виконують усталені сімейні та суспільні обов'язки?

Витоки нерівності статей слід шукати в історичному розподілі праці між чоловіком та жінкою, який у процесі виникнення парної сім'ї закріпив за сильною статтю функції захисника, годувальника, а за жінкою – виховну, опікувальну роль. Звідси і традиційний розподіл статевих ролей: чоловік – лідер, організатор і спрямовуюча сила в сім'ї та суспільстві, жінка – виконавиця і послужниця, охоронниця сімейного вогнища, чий простір обмежується відомим німецьким висловом: «Kirche, Kuche, Kinder» – церква, кухня, діти». Такий розподіл сімейних і суспільних ролей відповідає традиційній патріархальній сім'ї, яка базується на необмеженій владі чоловіка над всіма членами родини (від грецьк. – батько і влада). Цей тип сім'ї називають також **домінаторною** (від лат. – паную). Частіше ця назва свідчить про домінування та підпорядкування сімейного життя чоловіку, проте авторитаризм може походити і від жіночого начала, тобто бути матриархальним.

Коли ж в історії людства з'явилися перші ідеї про рівність обох статей, дискримінацію жінок? Їм, а водночас, і процесам вивільнення жінок з-під патріархального впливу сім'ї поклав початок розвиток капіталізму. Зміни в психології жіноцтва відбулися завдяки досягненню економічної незалежності від сильної статі, підвищенню їхнього освітньо-культурного рівня. Водночас зміна соціального статусу жіноцтва зумовила потребу змінити психологічні засади міжстатевих взаємин, розвитку партнерських стосунків з чоловіком. Саме цим соціально-психологічним змінам людство завдячує появі і поширенню нового типу сім'ї та подружніх стосунків – **партнерських, егалітарних**, які ще іноді називають **біархатними** (від лат. – подвоєння та грецьк. – влада).

Щоб глибше розібратися в проблемі – чи годиться чоловікам чи ні прати, вишивати або перебувати у декретній відпустці, а жінкам керувати підприємством чи засідати у парламенті, проаналізуємо становище жінок та чоловіків в українському суспільстві. Адже відомо, що психологічні

відмінності статей зумовлюються діапазоном та характером соціальних ролей, які виконують чоловіки та жінки. Чи існує дискримінація статей? Як розвивалися взаємини статей в історичному ракурсі, на яких рольових позиціях чоловіка та жінки ґрунтується сучасне українське суспільство?

Жінка в Росії за часів царату цілковито залежала від чоловіка або батька, діда чи брата. Залежний статус жінки мав своє правове підкріплення. В «Своде законов Российской империи» було чимало статей, які прямо підкреслювали закріпачення слабкої статі сильною, як наприклад: «Жена обязана повиноваться мужу своему, как главе семейства, пребывать к нему в любви, почтении и неограниченном послушании, оказывать ему всякое угождение и привязанность». Патріархальні взаємини жінки-росіянки з чоловіком посилювалися ще й тим, що жінка зазвичай після шлюбу переходила жити в дім чоловіка та його родини, де її поведінка суворо регламентувалася. Оскільки матеріальні цінності – земля та інше майно – були закріплені за чоловіком, то праця жінки, якою в інтенсивною вона не була, не забезпечувала їй економічної самостійності. Підвладне становище жіноцтва згідно з переписом 1897 року характеризують такі дані: 55% жінок працювали служницями чи наймичками, 25% батракували у поміщиків чи куркулів, 13% були зайняті в промисловості та будівництві, 4% в освіті та охороні здоров'я. На 1917 рік співвідношення сфер зайнятості російських жінок трохи змінилося: збільшилася кількість фабричних, заводських робітниць та кількість службовців.

Немає сьогодні без минулого. У статусі жінки, визначеному декретами після 1917 року, було чимало суперечностей. З одного боку – здобуте право на рівну з чоловіками участь у суспільному житті, право на розлучення, освіту, однакову з чоловіками платню, з іншої – відірвані від реальності ідеї та стійкі патріархальні установки ще не готової до змін суспільної свідомості. Одна з провідниць ідеї розкріпачення жінки Олександра Коллонтай сформулювала головні засади очікуваних перетворень. Так, нарівні з чоловіками жіноцтво залучається до професійної діяльності, перетворення домашнього побуту у суспільний, перекладення батьківських функцій на плечі державних дитячих закладів тощо. Підкреслюючи, що людство не може викувати нову культуру, підходячи до життєвих проблем з односторонніх чоловічих позицій, Коллонтай, по суті заперечувала як чоловічі, так і жіночі цінності. Адже материнство-батьківство, нормальне функціонування сім'ї і як системи подружніх та доросло-дитячих взаємин було несумісним з вихованням дітей поза родиною, комунізацією побуту, загальною трудовою повинністю. Чого були вартими, наприклад, регіональні декрети про «Націоналізацію жінок», видані у м. Володимирі 1918 року. У них були такі пункти: «Після 18-річного віку будь-яка жінка оголо-

Навіщо людині сім'я? Це питання рідко задають собі дорослі, зрілі люди, але доволі часто молоді.

Для молодої людини часто після вступу у шлюб уявляється, що сім'я – це перш за все він і його молода дружина, а потім діти.

Ю.Юнг писав, що серйозною причиною душевних розладів і захворювань є «блокування психічної енергії»; це відчувається, коли людина, уникаючи труднощів, не втілює в своєму житті покликання. Любов у сім'ї позбавляє від самотності, дає можливість повного (не тільки тілесного, сексуального) прийняття людини. Саме сім'я надає людині всі ресурси для самоактуалізації.

Сімейне життя забезпечує людині регулярне статеве життя з постійним і надійним партнером, що немаловажне в сучасному оточенні, де набирає силу СПІД, венеричні захворювання.

Отже, **для чого потрібна сім'я:**

- щоб було на кого опертися;
- щоб було с ким порадитися;
- щоб був хтось поряд, чия думкою дорожать;
- щоб був хтось, з ким по-справжньому добре;
- щоб був хтось, що розділяє такі ж цінності;
- щоб був хтось, хто не буде заздрити;
- щоб був хтось, з ким можна разом радіти успіхам;
- щоб був хтось поряд, кому можна довіряти;
- щоб був хтось поряд, хто у важку хвилину підтримає і захистить;
- щоб був поряд хтось, хто врівноважує слабкості.

Шлюб як психологічне відношення між статтями включає в якості обов'язкової умови як саму по собі моральність, так і вибірковість індивідуальної статевої любові. Тільки така любов робить шлюб моральним, а отже, соціальним за своєю природою, здатним стати основою репродуктивної функції сім'ї. Таким чином, ще один обов'язковий елемент у підготовці молоді до сімейного життя включає установку, орієнтацію на дітонародження.

Що дають діти?

- 1) *Роблять подружжя родичами (біологічними);*
- 2) *Дає батькам відкрито проявляти почуття любові і емоційного самовираження (погладити, поцілувати, обняти, з дитиною можна попиццати, «повозитись»).*
- 3) *Дитина заставляє батьків підвищувати свій культурно-освітній рівень (вік «чомучок»: мама відсилає до батька, а батько обіцяє подивитись у словнику, у школі – ніби заново вчать, багато в чому вчать своїх дітей).*
- 4) *Дитина виступає етичним регулятором (дорослі стримують свої негативні емоції, контролюють: свої речі, мову, поведінку, манери). Дозволяє дорослим повернутись у дитинство.*

Ставлення до тематики сімейного спілкування: поширена ситуація, коли чоловік уникає розмов про свої виробничі справи та духовні інтереси, а у дружини є потреба вийти за межі суто домашніх тем (книжки, концерт – краще огірки закручувати).

Здатність партнерів мирно та конструктивно вирішувати спірні питання: установка на спроби розв'язання суперечностей, переконання подружжя.

Збіг уявлень щодо сімейного щастя: найчастіше головною умовою вважається:

1. *Господарсько-економічна спілка.* Найбільше зважається на достаток і затишок у сім'ї.
2. *Психологічна спілка.* Йдеться про те, що сім'я створюється для кохання та взаєморозуміння.
3. *Сімейна спілка.* Головне в сім'ї – діти і їхнє здоров'я, виховання.
4. *Сексуальна спілка.* Подружжя гармонія, насамперед, залежить від задоволення партнерами інтимної близькості.

Частиною підготовки до шлюбу і сім'ї є *статеве просвіта* старшокласників.

Підготовка молоді до сімейного життя. Серед факторів, що визначають стабільність молодих сімей, Н.В.Малярова *виділяє готовність молодих до шлюбу.*

Готовність до шлюбу – інтегральна категорія, що включає цілий комплекс аспектів:

1. Функціонування певного морального комплексу – готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків по відношенню до свого шлюбного партнера, майбутніх дітей. Формування цього аспекту пов'язаний з розподілом ролей між подружжям.
2. Підготовленість до міжособистісного спілкування і співпраці. Сім'я є малою групою, для нормального її функціонування вимагається узгодженість ритмів життя подружжя.
3. Здатність до самовідверженості по відношенню до партнера. Здатність до такого почуття включає здатність до відповідної діяльності, заснованих перш за все на якостях і властивостях альтруїзму люблячої людини.
4. Наявність якостей, пов'язаних з проникненням у внутрішній світ людини, – емпатійний комплекс(співпереживання).
5. Висока культура почуттів і поведінки особистості.
6. Уміння розв'язувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки і поведінки.

Є.С.Калмиков вважає, що вміння конструктивно розв'язувати міжособистісні конфлікти, використання їх для розвитку між особистісних відносин подружжя відіграє вирішальну роль у процесі взаємного пристосування молодожонів.

шується державною власністю... Зареєстрованій у «бюро вільного кохання» надається право вибору чоловіка віком від 19 до 50 років собі в подружжя... Право вибору серед дівчиць, що досягли 19 років, надається також і чоловікам... Чоловікам віком від 19 до 50 років надається право вибору жінок, зареєстрованих в бюро, навіть без згоди останніх заради інтересів держави...»

Динаміка зрушень у становищі жінок у радянський період містила безліч проблем, міцно зав'язаних на переплетенні суперечливих позитивно-негативних тенденцій у трансформації ставових ролей слабкої та сильної статей. Залучення жінок у сферу соціальної праці, підвищення освітнього та професійного рівня населення впліталось у насильницьку колективізацію, масову міграцію селян до міст, руйнацію національних традицій та релігійних вірувань. Так, уже на початок 40-х років питома вага жінок серед тих, хто працювали на Європейській території колишнього СРСР становила 38,9%, а в кінці 80-х – 55%. За даними українського економіста Людмили Лобанової, частка жінок, задіяних у суспільному виробництві як робоча сила, становила в 1990 р. у Росії 52%, в Україні та Білорусії – 53%. Такої високої зайнятості жінок не спостерігається в жодній з розвинутих країн. Якщо в усіх державах колишнього Союзу в галузях матеріального виробництва було зайнято понад 55% усіх працюючих жінок, то в розвинутих країнах їх значно менше: у США – 28,5%, Канаді – 16,9%, у країнах Західної Європи – 32%. Особливо великий розрив був у сільськогосподарському виробництві. Наприклад, в Україні частка жінок серед працівників сільського господарства становить близько 45%, а в США – 16,7%, Канаді – 19,3%, Австралії – 13,9%, Японії – 24,4%.

Переважна більшість жінок працювала на «непрестижних» місцях, з малою зарплатою, на маломеханізованих та шкідливих для здоров'я ділянках. Чому? Через необхідність заробітку для підтримки сім'ї. Непрестижні робочі місця, немеханізована фізична праця, важкі умови праці ставали для жінки єдиною можливістю одержати підвищену платню, додаткову відпустку, скорочений робочий день, гнучкий графік праці та інші «пільги». Тобто **економічна активність жіноцтва була спричинена не внутрішніми мотивами самовизначення, самореалізації, а ззовні, суспільно нав'язаною необхідністю, потребою задовольнити базові потреби родини.**

Радянська влада замінила хатню працю жінок на суспільну, не звільнивши їх від першої. Здобувши юридичне рівні права з чоловіками на освіту, професію, просування по службі тощо, жінки фактично не могли їх повноцінно реалізувати через нерозвинутість побутової інфраструктури. Подвійна зайнятість, зумовлена необхідністю поєднувати кар'єру, суспільну працю з домашньою (доглядом за дітьми, старими

батьками, веденням домашнього господарства), важким тягарем лягла на плечі жінки, гальмуючи її особистісний розвиток, громадсько-політичну активність, професійне зростання. За високий соціальний статус, професійну кар'єру радянська жінка розплачувалася, як правило, малодітністю або незаміжжям.

Право на материнство українська жінка була змушена підкріплювати пошуком будь-якої роботи, яка давала б можливість матеріально підтримати сім'ю та дітей. Оскільки материнство вимагало гнучкого графіка роботи, неповного трудового дня, то більшість жінок орієнтувалася на професії сфер освіти та обслуговування. Ось чому серед учителів, медиків, продавців, працівників побутової сфери так багато жінок і до сьогодні.

Крім того, можна порівняти бюджети позаробочого часу чоловіків і жінок. Скільки часу віддають жінки різним побутовим справам, а скільки чоловіки, скільки часу присвячують вони вихованню дітей, заняттям улюбленими справами тощо. Соціологи підраховали, що жінка в середньому витрачає на сімейні справи – приготування їжі для сім'ї, на прання, закупку продуктів тощо в 6-8 разів більше часу, ніж чоловік. Прибиранням квартири, наприклад, займається понад 80% жінок і лише близько 20% чоловіків. Допомагають дітям у підготовці шкільних завдань понад 70% жінок і лише 10% чоловіків. Особливо помітна різниця в бюджеті позаробочого часу, якщо є його розподіл на окремі види побутової праці. Так, приготування їжі забирає у жінок 10-12 годин на тиждень, у чоловіків – 1-1,5 години, купівля продуктів – відповідно 4 і півгодини, прання – 4 години і 15-20 хвилин тощо.

Порівнюючи зміни в бюджеті та структурі вільного часу незаміжньої та заміжньої жінки, не можемо не пригадати відомий вислів: «Чоловік – це людина, яка допомагає жінці в труднощах, яких би вона не знала, коли б не вийшла за нього заміж».

За таких умов жінки ставали бранками найманої праці і були позбавлені у переважній своїй більшості вибору між сім'єю та суспільною працею, змушені нести подвійний тягар навантажень.

Якщо виходити з визначення **сексизму як будь-яких проявів упрежденості та дискримінації прав, статусу, обов'язків, сфер діяльності, домагань та очікувань згідно з належністю до певної статі**, то реалії життя сучасного українського суспільства є прикладом обмеження як особистісного, так і соціального розвитку більшої частини населення, яку становить жіноцтво.

В Україні 53,6% 52-мільйонного населення становлять жінки. Переконливо ілюстрацією становища чоловіків та жінок у будь-якому суспільстві є мова статистики. *Згідно з вітчизняними даними більша частина жінок (45%) порівняно з чоловіками (35%) має вищу освіту, а серед фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою жінки*

В юному віці на етапі становлення почуттів, легко помилитися і прийняти мимовільне захоплення за Любов. Чуттєвість яка пробуджується може застилати пеленою дівочі очі і розум. Дівчина має знати різницю між душевною щедрістю, великодушністю і сексуальною покірністю. Вона вправі пред'явити розумні вимоги, а не бути слухняною іграшкою в його руках.

Юнакам також властивий **«аскетизм» і «інтелектуалізм»**.

Наукові дослідження сексопатологів показали, що у масовій свідомості існує міф про відчуття незвичайного щастя і блаженства при першому сексуальному контакті. По відношенню до юнаків – це часто так, хоча на фізіологічному рівні. Дівчата ж відчують почуття сорому, вини, розчарування, страх. Уникають розмовляти і дивитись один на одного. Результат – відбувся статевий акт без психологічної близькості.

9.3. Формування уявлень у молоді про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу

Для молоді людини майбутній шлюб з коханою людиною здебільшого бачиться з привабливого боку, не виключаючи особливого бажання заглиблюватися у складності і небезпечності. Віра у вирішальну роль кохання не рідко йде всупереч статевій просвіті юнаків і дівчат.

Що мають усвідомити молоді люди відносно першого ступеня шлюбу – молоді сім'ї.

Найпомітніший вплив на **подружню сумісність** має співвідношення у партнерів домінантності, тобто прагнення до вищості. Дослідники цієї проблеми дійшли до таких *висновків*.

1. Двоє домінуючих або двоє схильних до підкорення особистості не утворюють доброї подружньої пари.
2. Занадто високий ступінь домінування зменшує ймовірність щасливого шлюбу.
3. Для стабільності подружньої пари найкраще, щоб у чоловіка ступінь домінування був вищим, ніж у його дружини.
4. Найкращою умовою для подружньої сумісності було б те, щоб подружжя було різним за домінантністю.

Інші фактори сумісності:

Рівень освіти: сім'ї, де вища освіта лише у дружини, мають низьку стабільність. Молодь має виходити з того, що чоловікові дуже важливо не відставати від дружини в освіті. Перевага в освіті чоловіка негативно на взаєминах не позначається.

Схожість уявлень про розподіл домашньої праці: в успішних сім'ях ці уявлення збігаються в 70% досліджуваних пар і не збігаються в 20%, в неуспішних сім'ях відповідно 19 і 61%.

У молоді повинна формуватись готовність до спільного виконання всієї домашньої роботи.

ням одного з них, він ніколи не залицяється до однокласниці, яка вчить-ся краще, ніж він сам. Страх викликає і можливий більший сексуальний досвід жінки.

Недоторкані чоловіки більш тривожні, схильні до самокритики, менш впевнені в собі, вважають себе слабкими і невдахами. Бажання приховати свою незайманість вносить настороженість і в їх відношення з друзями власної статі.

Молоді юнаки повніше і охоче розкриваються перед друзями своєї статі, ніж перед жінками, яких вони ще соромляться. У молодих чоловіків (біля 20 років) довіреною особою стає жінка, чому сприяє і сексуальна близькість.

Юнак може стверджувати, що дівчина повинна «доказати свою любов». За цим стоїть помилкове уявлення про чоловічу гордість, що вимагає успіху будь-якою ціною. Дівчина може уступити, боячись втрати коханого або проявляючи відзивчивість до його страждань. Проте, успіх в таких випадках майже завжди початок кінця. Фізичною близькістю не вдається ні завоювати кохання, ні утримати її. Близькість – наслідок глибокої любові, а не причина її. Якщо немає любові, то юнак всеодно піде, незалежно від того, віддалась йому дівчина чи ні. Піде, якщо вона не дорога йому як людина, нецікава як особистість.

Помилково думати, що цнотливість в наші дні устаріла, що батьки в цьому питанні притримуються відсталих поглядів. Просто вони краще уявляють собі всі наслідки, і, перш за все, можливість страждання, печаль, прощання, самотність. Вони знають: невикористана можливість може залишити більш світлий слід, ніж використана.

Чим вище інтелект і моральний рівень, тим довший шлях до фізичної близькості.

Дівчата повинні знати, що у юнаків статевий потяг спочатку ізольований від духовного потягу. Він може прихилитися перед однією дівчиною, а фізично його тягне до іншої. До того ж, деякі юнаки, що переконані у своїй чесності, у питаннях інтимних відносин здатні на саму безсовісну брехню.

Відчуваючи не кохання, а лише мимовільну пристрасть він клянеться у самих високих почуттях, не скупиться на обіцянки. Але, зумівши вирвати взаємне почуття і задовольнивши свою пристрасть, вважає себе вільним від обов'язків.

Перший період любові прекрасний своєю романтичністю, але може ввести в оману. Закохані переконані, що їх обранці самі найкращі, найрозумніші, найкрасивіші. Вони часто видають бажане за дійсне. Такий стан може тривати декілька місяців. І після романтичного періоду любов може зберегтися, але тоді вона вже спрямована на реальну, а не вигадану людину. Якщо у шлюб вступають в романтичному періоді, то можливо запізніле, неприємне пробудження.

становлять 61%. З числа чоловіків з вищою та середньою спеціальною освітою керівні посади посідає 48%, тобто майже кожен другий чоловік. За логікою на аналогічних посадах жінок мало б бути більше. Але статистика невблаганна – тільки 6%, тобто переважна більшість спеціалістів жіночої статі зосереджена на середніх та нижчих посадових рівнях. Чим вищий ступінь державного управлінського апарату, тим менший там відсоток жінок.

В яких галузях народного господарства зайняті жінки? Економістизначають: групи з переважною кількістю жінок це – вчителі, продавці, інженери-економісти, бухгалтери, статистики, техніки тощо. Зайнятність жінок у цих галузях становить близько 80-90 відсотків. То, можливо, цими галузями керують жінки? Виявляється, що навіть на фемінізованих підприємствах та організаціях частка жінок-управлінців становить лише 5,1%.

Як показує статистика, серед українських спеціалістів, що виконують науково-дослідні роботи, 45% жінок, серед кандидатів наук – їх 27%, серед докторів наук – 11%. За даними соціологічних досліджень середній розмір заробітної платні у жінок у 1991 році становив 73% оплати чоловіків. У чому причина такої статевої нерівності? Передусім у тому, що жінки працюють, переважно, на менш престижних роботах, які мають, відповідно, і нижчий тарифікаційний розряд. Крім того, кваліфікація жінок підвищується значно повільніше, ніж чоловіків і гальмується в роки народження та виховання малолітніх дітей. Якщо сферу малого бізнесу на Заході очолюють переважно жінки, то в Україні – чоловіки. Цікаво, що коли донедавна жіноцтво становило основний контингент банківських працівників, офіціантів кав'ярень та ресторанів, то за останні роки трансформації суспільства ці посади стали цілком чоловічими. Жінок у першу чергу відправляють у неоплачувані відпустки, скорочують під час реорганізації підприємств та державних закладів або в разі їхньої ліквідації. Майже афоризмом сьогодні став висновок соціологів: «Безробіття має жіноче обличчя». З кожних десяти безробітних, зареєстрованих на біржах праці, вісім – жінки. При цьому виникає дилема – або шукати нове місце роботи відповідно до кваліфікації (90% скорочених мають середню спеціальну та вищу освіту), або забути про диплом і працевлаштуватися на робітничі місця (90% вакансій – робітничі професії).

Наведені статистичні дані переконливо свідчать про нерівність чоловіків та жінок у сферах суспільного виробництва, дискримінацію слабкої статі в найбільш престижних та високоінтелектуальних сферах діяльності. Психологи підкреслюють, що в умовах включення жінки в систему суспільної праці і за відсутності змін у сфері побуту, її фізичні та психічні ресурси виснажуються через суперечливість вимог, що їх диктує подвійне перевантаження.

Сексизм радянської доби проявлявся також у порушенні принципу парності як в реалізації репродуктивної, так і виховної та господарчо-економічної функцій сім'ї, у насадженні міфів про жінку як єдину хранительку домашнього вогнища. Ще й досі у школах викладається навчальна дисципліна «обслуговуюча праця», яку вивчають тільки дівчатка. Як співається у відомій ліричній пісні: «Хочеш, назву тебе зіркою, тільки ти рано вставай. Хочеш, назву тебе сонечком, тільки ти все устигай».

Замість того, щоб шукати можливості для полегшення жіночої праці, зокрема за рахунок широкого впровадження побутової техніки (пральних, посудомийних машин, мікрохвильових печей, пилососів тощо), суспільній думці протягом тривалого часу нав'язувалися безплідні дискусії на зразок: «Куди поділися справжні лицарі?» або «У чому слабкість та сила сучасної жінки?» і т. п. Ще кілька років тому навіть і уявити було неможливо, що про способи контрацепції чи планування народження дітей лікар міг би розмовляти не тільки з жінкою, а й з її чоловіком. Кабінети гінекології протягом десятиріч орієнтувалися виключно на жінок.

На жаль, зміни в свідомості відбуваються значно повільніше, ніж у житті. На зміну удаваного звільнення від закабалення прийшли новітні форми, підхоплені не тільки державними мужами, а й окремими неурядовими жіночими об'єднаннями: «Тільки Берегиня здатна на межі тисячоліть відродити родину та націю». Пропаганда матріархальної ідеї мало підкріплюється глибоким аналізом соціально-економічних засад життєдіяльності жінок, виявленням факторів їхньої дискримінації на всіх рівнях суспільного життя, освіти, професійної зайнятості, політики тощо. Натомість риторика – глорифікація жіночого начала, прославлення жінки-трудівниці, жінки-матері, жінки-коханки, музи, зрештою «бізнес-леді» тощо.

Громадська думка часто не готова сприйняти жінку рівною з чоловіком і тому підносить на п'єдестал «втрачену» жіночість. Мовляв, щоб її відновити, чи не краще повернути жінку до традиційно жіночого, та й сильна стать буде з того щаслива. Звичайно, прийняти позицію жіночості як покірливість, послужливість значно легше й вигідніше, ніж позицію рівності статей. Тому кажуть, що українському суспільству поки що не потрібні жінки, які носять чоловіків на руках. При цьому вона була і лишається прекрасною, слабкою, обожнюваною статтю, якою продовжують маніпулювати у рамках патріархальних нормативів.

Статус жінки мало чим відрізняється від становища закріпаченої побутом служниці, функції якої якнайкраще висвітлюють засоби масової інформації, адже традиційні обов'язки домогосподарювання, виховання дітей при нерозвинутій інфраструктурі побуту лежать тільки на її плечах. Якщо в українському суспільстві точаться дебати, кому мити посуд – їй чи йому, то на Заході з цього приводу сперечатися не доводиться, бо мис і прибирає машина.

Результати дослідження:

1. Юнаки, що починають статеве життя між 17 і 18 років, мають в середньому кращу успішність, ніж ті, хто робить це раніше, або пізніше.
2. Дівчата, що починають статеве життя до 16 років, вчаться гірше тих, хто робить це між 17 і 19 роками.
3. Студенти, що закінчили школу на «відмінно» і «дуже добре» починають статеве життя в середньому в 17,6 років, закінчили на «добре» – в 17,3 років і на «задовільно» – в 16,9. У студенток такого статистичного зв'язку не виявлено.
4. Юнаки і дівчата, що часто міняють сексуальних партнерів, вчаться в середньому дещо гірше тих, чий сексуальний зв'язок стабільний.

Це означає, що соціально несприятливим (з точки зору навчальної успішності) фактором для юнаків є занадто ранній або занадто пізній (порівняно із статистичною нормою для даного покоління і субкультури), для дівчат – занадто ранній початок статевого життя і для обох статей – інтенсивні і поверхневі сексуальні контакти. Що ж стосується більш старших юнаків і молодих дорослих, то для них статеве життя, якщо вони приймають соціально і культурно приємлемі форми, має позитивне значення; вважати його несумісним з суспільно-трудовою, культурною та іншою соціальною активністю немає ніяких підстав.

Найбільш поширена перешкода підліткового і юнацького віку – сором'язливість, тісно пов'язана з інтроверсією, а у чоловіків нерідко також і з нейротизмом.

Знайомство і зближення з особами протилежної статі даються сором'язливим людям дуже важко. Перший статевий акт (його пережили 37% сором'язливих і 62% несором'язливих (досліджували 100 сором'язливих і 100 несором'язливих студентів американських коледжів) у сором'язливих людей частіше викликає негативні емоції, почуття сорому або вини. Це має двоякі психологічні наслідки.

З одного боку, сором'язливі частіше прагнуть до більш інтимних, ніжних, індивідуалізованих, любовних відношень.

З іншого боку, деякі чоловіки цього типу шукають виходу уз психологічних труднощів в анонімних зв'язках, які не вимагають від них істинного саморозкриття, але і не дають психологічного задоволення.

Юнак (зокрема, це вірно для деяких дівчат), який за властивостями свого характеру не може або не хоче скористуватися лібералізацією норм сексуальної поведінки, інколи відчуває себе білою вороною серед ровесників.

Як показує поглиблене психологічне дослідження групи американських студентів-старшокласників, лібералізація статевої моралі зовсім не позбавляє молодих людей від труднощів. Багатьох юнаків (32%) **страшить** потенційний зв'язок з інтелектуальною дівчиною. За визнан-

но быть имя, которое я стану боготворить. Я встречу одну и никогда не увижу никого, кроме нее. А я? Я? «...» Мысль о том, что я смею думать о поцелуях, огорчает. Почему я так испорчен? Почему прикосновения к Наденьке бывали столь желанны? Почему брежу ими?»

Вічні питання шкільних диспутів – як відрізнити кохання від захоплення, чи можна любити одночасно трьох і т. п. – однаково хвилюють і юнаків, і дівчат.

Сучасні юнаки і дівчата починають статеве життя значно раніше, ніж їх ровесники в минулому. В країнах Європи половина юнаків і 30-40% дівчат починають статеве життя до 18 років.

Статеву просвітою має займатися спеціально навчена людина, лікар або вчитель, сама роль якого додають бесіді риси відчуженості: ніхто тебе не запитує, захочеш – можеш запитати, а також, необхідна література, яку старшокласник міг би прочитати, щоб навчитися управляти своєю сексуальністю.

Статеве життя починається сьогодні, як правило, до шлюбу і часто до закінчення школи. Попередити це школа не може, але вона зобов'язана попередити своїх учнів про пов'язані з цим проблеми.

Одним із наслідків відносно ранніх статевих зв'язків при низькій сексуальній культурі – збільшення кількості випадкових і небажаних вагітностей серед неповнолітніх.

Молоді юнаки віком до 15-18 р. переживають період завершення статевого дозрівання особистості, ствердження, сексуальної орієнтації, життєвих цінностей.

Освітній компонент статевого виховання юнацтва передбачає пропаганду сексуальної культури, що полягає у відповідальному ставленні до статевого життя, шлюбу та створення сім'ї.

9.2. Проблеми інтимних стосунків у вихованні старшокласників

Любов між чоловіком і жінкою – кохання – одна з основних обов'язкових умов гармонії сексуальних стосунків і родинного щастя. Було б спрощенням пов'язувати кохання з сексуальними устремліннями, у відриві від всього духовного світу людини, її фізичного здоров'я. Очевидно, можна говорити про любов між чоловіком і жінкою як найвищу, досконалу і водночас найскладнішу форму людських стосунків.

Фактично, у молодих людей, які ще не відчули на собі цього почуття, складається досить чітке уявлення про кохання, його руйнівні здатності та творчі можливості. Для багатьох з них створений уявою образ коханої (коханого) настільки наділений позитивними якостями, що не знаходить відображення у людському житті.

Початок статевого життя скрізь означає ріст автономії молодих людей від старших, особливо від батьків, інакше не може бути, так як це – один із шляхів універсальної організації дорослості.

Комерційна реклама на телебаченні нагадує масовій свідомості, хто відповідає за смачні супи, чисті раковини та білосніжну білизну. Згідно з телеустановками, на долю жінки має випадати лікування хворих дітей та чоловіка, догляд за шкірою малюка, підтримання чистоти у квартирі, блиску кахлів та полірованих меблів тощо. Після такого масованого зомбування свідомості формується глибоке переконання, що тільки жінка здатна вести домашнє господарство, що тільки їй під силу прати, куховарити, прибирати, доглядати, опікуватися тощо. Як влучно зазначив соціолог М.Ю.Арутюнян, таким чином у чоловіків формується «експлуататорська» концепція сімейного життя, коли дружині дається право на рівну з чоловіком участь у професійній діяльності з ексклюзивним правом на домашню працю.

В унісон рекламі «співають» численні «жіночі» часописи, а також книжки з серії «Психологія жінок», назви яких говорять самі за себе, як наприклад: Юрчук В.В. Женское искусство околдовывает, соблазняет и выбирать мужчин. – Мн.: Современное слово, 1998. – 480 с., або Курбатов В.И. Женская логика (Книга о загадках и тайнах слабого пола). – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 544 с. Наведемо з останньої кілька «наукових» сентенцій, характерних для подібного типу видань, орієнтованих на невибагливого читача: *«Найбільш енергійні жінки – феміністки – присвячують своє життя тому, щоб добитися абсолютної рівності, їх можна... зрозуміти, але не виправдати, бо важко сказати, що в цьому виграє жінка, оскільки програє вона цілком очевидно. Дійсно... чоловіком жінка все одно не стане, а от жіночість може втратити.*

... Нерівність не на користь жінці, а на користь чоловікові. (Нехай мій начальник дурень, аби тільки не жінка!) Чоловіки керують погано, некомпетентно, але їх треба не звинувачувати, а жаліти... Прагнення до рівності може виражатися в тому, щоб добитися всього того, що є у чоловіків. Але добиватися тут немає чого...» [С. 49-53].

Відверто сексистські установки тут межують з поблажливо зверхніми характеристиками психології жінки, на кшталт: *«Якщо у жінки то зелена нудьга, то чорна меланхолія, радьте вибрати колір, який їй до лиця. – Якщо жінка багато говорить, то вона говорить за себе, за вас і, можливо, за того хлопця.» та ін.* Це, так би мовити, патріархальні установки для дорослого населення, оновлені сьогоденням.

Хоча уявлення про рівність чоловіків та жінок дедалі більше вкорінюється у свідомості людей разом з демократизацією суспільних відносин, але сексистські погляди на функції подружжя даються взнаки не тільки в науково-популярній літературі, а й у журналістиці, публіцистиці. Прикладів поширення сексистських поглядів на статеві ролі можна навести чимало. Так, відомий польський сексолог Михалина Вислоцька, твори якої популярні і в Україні, у книжці «Мистецтво кохання»

так диференціює сімейні ролі чоловіка і жінки: «*Мати – це втілення «дому», з якого ми виходимо, це наша природа, а батько не асоціюється з таким «домом». У перші роки життя дитини її контакти з батьком дуже обмежені і їхнє значення не можна порівнювати з роллю, яку виконує мати. Але батько, тим не менше, є для малюка іншим полюсом людського існування: світом розуму, предметів – витворів людських рук; світом порядку, дисципліни, подорожей та пригод.*»

Отож, чи варто дивуватися поширеності поглядів на традиційний розподіл сімейних ролей, уявлень про природою дану схильність жінок до пелюшок та сковорідок після таких слів ученого? Переосмислення тверджень про значну відмінність організації чоловічої та жіночої психіки повинно зруйнувати міфи про жіночу другорядність як політика, бізнесмена, науковця, керівника усіх рівнів та неспроможність чоловіка як вихователя дитей.

Хоч українська родина й зберігає притаманний етнокультурі високий статус жінки-матері, проте сторіччя бездержавності та насадження патріархальної нормативної шлюбності не могли не позначитися на зміні ціннісних орієнтацій як чоловіків, так і жінок. У розвинутих країнах світу утвердження ідей рівності статей кардинально змінило ставлення до жіноцтва. Так, у шведському чи фінському парламентах представниці «слабкої статі» посідають близько половини депутатських місць. Чимало наших сучасниць іноді апелюють до колишньої, втраченої після розпаду СРСР повноправності, мовляв, тоді у Верховній Раді УРСР жінки становили 33% від усієї чисельності парламенту, а у місцевих Радах ця цифра сягала навіть 50%. Чому ж у Верховній Раді наступних скликань жінки отримували щонайбільше 3 або 7,3% депутатських місць? Які фактори породжують нерівноправність у діючому парламенті, де всього 9% жінок?

По-перше, слід зважити на той факт, що високий відсоток участі жінок у владних структурах за радянських часів гарантувався квотами. Саме за партійною рознарядкою забезпечувалося представництво жінок, причому не тільки їх загальної кількості, а й відсоток у їхньому складі колгоспниць, робітниць, представниць інтелігенції. Отож, треба розрізняти **декларовану та реальну участь жінок у державному управлінні.**

По-друге, жінки як соціальна група поступово змінюють свою психологію. Низький загальний статус породжує брак можливостей для найповнішого розкриття власних сил, знижує рівень домагань, звужує спектр потреб у самореалізації та досягненні успіхів у особистому зростанні. Низька потреба в самовизначенні проявляється, в свою чергу, в масовій збайдужілої, пасивності, зневірі, скепсисі, навіть осуді жінок, які прагнуть змін. Чи не тому відома французька феміністка Сімона де Бовуар із сумом констатувала, що **найбільшими ворогами жіночих справ є самі жінки.**

Наведемо рядки з листів, сповнених ностальгії за пасивною позицією жінки: «*Жінці давно час вказати на її місце: сім'я і тільки сім'я!*»

9.1. Сексуальна освіта у розвитку статевої свідомості юнацтва

Сексуальна освіта – це процес систематичного, свідомо здійснюваного впливу на статево свідомість вихованця з метою оптимізації його особистісного становлення; розвитку соціально-адекватної статево-рольової поведінки.

Здорова сексуальність має на увазі не прийняття власної чуттєвості і тілесного Я, а вироблення цілої системи морально-комунікативних якостей і навичок, яких можна набути тільки в практичному спілкуванні з іншими людьми.

Макаренко А.С. був правий, коли писав: *що людська любов «не може бути вирощена просто із недр простого зоологического полового влечения. Силы «любовной» любви могут быть найдены только в опыте непополовой человеческой симпатии. Молодой человек никогда не будет любить свою невесту, жену, если он не любил своих родителей, товарищей, друзей. И чем шире область этой непополовой любви, тем благороднее будет и любовь половая».*

Не дивлячись на всю демократизацію взаємовідносин між юнаками і дівчатами, психологічно вони зовсім не такі елементарні, як здається дорослим.

Більша частина питань, що задаються юнаками, стосується не стільки психофізіології статевого життя, всієї складності якої вони ще не усвідомлюють, скільки її нормативної сторони: як потрібно себе вести в ситуації залицяння, наприклад, під час побачення, коли можна (і потрібно) цілуватися і т. д.

Однак, незалежно від мотивації і моральної сторони, сексуальна ініціація, тобто перша статева близькість, часто нагадує екзамен. Хоча цю подію юнак переживає в мрях, як правило, є попередня певна підготовка (петинг).

Недосвідчений юнак інколи боїться невдачі, дівчина не впевнена в своїй сексуальній привабливості. Раннє статево життя і дошлюбне співжиття значно корелює у американській молоді з вживанням наркотиків, зокрема, маріхуани.

Юнакові важко сумісти чуттєвість, яка пробуджується, з нормами свого вимогливого морального кодексу. Наскільки важко, поетично показав письменник Юрій Власов в розповіді «Белый омут». *Його герой, курсант військового училища, і мріяв про велику любов, всеохоплюючу, і одночасно страждає від своєї чуттєвості і влюбливості. «Я чоловік без воли. У мене нет твердості в характере. Женщины – это позорная слабость. Настоящий мужчина должен знать свое дело, служить ему. Женщины не способны отвлечь его. Это у слабых дряблых людей все интересы в женщинах. И вообще, что значит женщина? Это развратно, гадко говорит сразу о многих женщинах. Долж-*

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
3. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. – М., 1991.
4. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1998. – 320 с.
5. Максименко С.Д. Основы генетичної психології: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
6. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
7. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей. – М., 1996.
8. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. – М., 1991.
9. Шнейдер Л.Б., Психология семейных отношений, курс лекций. – ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 9. Психосексуальний розвиток у юнацькому віці

План

1. Сексуальна просвіта у розвитку статевої свідомості юнацтва.
2. Проблеми інтимних стосунків у вихованні старшокласників.
3. Формування уявлень у молоді про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу.

Основні поняття:

Сексуальна просвіта у розвитку статевої свідомості юнацтва. Соціально-адекватна статевої поведінка.
Здорова сексуальність. Сексуальна ініціація. Петинг.
Проблеми інтимних стосунків у вихованні старшокласників. Кохання. Романтичність. «Аскетизм» і «інтелектуалізм».
Подружнє сумісність. Інші фактори сумісності: рівень освіти, схожість уявлень про розподіл домашньої праці, ставлення до тематики сімейного спілкування, здатність партнерів мирно та конструктивно вирішувати спірні питання, збіг уявлень щодо сімейного щастя. Господарсько-економічна спілка. Психологічна спілка. Сімейна спілка. Сексуальна спілка. Статева просвіта старшокласників.
Фактори стабільності молодих сімей. Готовність до шлюбу.
Шлюб як психологічне відношення між статтями. Фактори міцності шлюбу.

Чоловіки це вже давно зрозуміли. Я вважаю, що жінці зовсім не потрібні незалежність та рівність з чоловіками! Зовсім навпаки!

Майже всі біди сучасного суспільства в тому, що жінки хочуть, щоб чоловіки відмовились від своєї керівної ролі. Це ж суперечить самій природі! Я зростала в суспільстві, де жінку насильно витягли із сім'ї. Спочатку в школі справді хотілося кимось стати, чогось досягти. Проте пізніше на основі гіркої досвіду я зрозуміла: щастя жінки – в її слабкості і нерівності з чоловіком, в її залежності. Дуже правильне прислів'я: «Бабина дорога від печі до порога». Так, ми, жінки, вміємо багату. Ми розумні й освічені. Проте це наше багатство має бути спрямовано винятково на виховання дітей і завоювання права бути коханою дружиною, жінкою...»

«Не думайте, що я стара жінка. Мені тільки 25. Я одружена вдруге. У своєму першому шлюбі я була справді «сучасною жінкою», тобто просто-напросто «мужиком», заробляла гроші на роботі, вирішувала сімейні проблеми, була «головою сім'ї» і навіть її «шиєю». Проте досить, кінець. Зараз я просто домогосподарка. Моя задача – просто любити і бути коханою... Я свято вірю, що майбутнє все-таки за жінкою-дружиною, а не за жінкою-міністром. Природу не обдуриш, вона жартів та змін не любить».

Навряд чи такі установки жінок можна розцінювати як відродження потреби в традиційному розподілі ролей. Скоріше – це зойк жіночої душі, емоційна реакція на негарзди побуту, на недостатній догляд за дітьми в дитячих закладах, на перевантаження і стреси, пов'язані з поєднанням професійних і домашніх обов'язків. А якщо врахувати, що багато жінок при виконанні професійних обов'язків виконують роль вихователів, лідерів (вчителі, лікарі, медсестри, судді), то домашнє лідерство в розподілі бюджету сім'ї, вихованні дітей, організації сімейного побуту тощо стає для них ще одним додатковим навантаженням. Звідси психологічна втома жінки: *«Так хочеться, щоб хтось розв'язав цю проблему за мене, схватися за дужу спину. Так набридло тягти сімейного веза самій...»*

У соціальній психології відомий феномен відмови жінки від кар'єри, або правило «бути на два кроки чи на півголови позаду» чоловіка. З погляду психології ідентифікація жінки з професійною роллю порушує сформовані традиційні установки на жіночі функції, викликаючи почуття провини, – мовляв, це ж не природно відчувати задоволення від роботи, а не від виконання звичних обов'язків. Крім того, почуття провини може посилюватися установкою, що кар'єра жінки взагалі несумісна з функцією матері, вихователки дітей. Слід зважити і на те, що традиційні, патріархальні погляди на роль чоловіків та жінок, супроводжують, здебільшого, весь процес статевої соціалізації дитини. Звідси осуд громадською думкою жінок, які випереджають у професійних ролях чоловіків або

перебувають з ними на рівних, а також витоки негативних переживань слабкої статі з приводу «недосконалого» способу свого життя.

Отже, можна зрозуміти неадекватну реакцію сучасних жінок на здобутки емансипації. Перед ними постає дилема – що краще: відновити втрачені традиційні ролі хранительки сімейного вогнища та виховательки дітей, люблячої, покірної подруги чи стати економічно незалежною, досконалою професійно, мати високий соціальний статус? **Чи суперечить емансипованість жінки ролі берегині сімейного вогнища та виховательки дітей? Чи можливе поєднання цих позицій у сім'ї та суспільстві? Якщо так, то на яких засадах?**

Щоб відповісти на ці запитання, треба проаналізувати цілу низку жіночих та чоловічих проблем.

Чи проявляється в Україні сексизм щодо чоловіків? Безперечно, так, і прикладів цього можна навести безліч. Узяти, хоча б, численні судові справи з приводу того, з ким жити дитині після розлучення – з батьком чи матір'ю? Не будемо лукавити, переважна більшість конфліктних ситуацій, пов'язаних з домаганнями батька опікуватися дитиною у зв'язку з несумлінним ставленням до материнських обов'язків колишньої дружини, зазвичай лишаються поза увагою суддів. Як правило, дитину присуджують матері на основі сексистського упередження – батько не здатний так доглянути дитину, як мати.

Можна навести й інші приклади. Скільки жіночих часописів «волають» про побитих, скривджених чоловіками жінок. Але ж у проявах насильства винні, здебільшого, обидві сторони. Більше того, існує синдром побитих своїми дружинами чоловіків. Психологи підкреслюють, що насильство чинять як чоловіки, так і дружини, а в ряді випадків такі дії виявляються взаємними.

Ще одним прикладом може бути відсутність у правовому полі України статті про покарання жінки в разі сексуального насильства над чоловіком або відверто упереджене ставлення окремих засобів масової інформації, зокрема до балету, де актори-чоловіки грають жіночі ролі тощо. Отже, **чи має місце сексизм у ставленні до чоловічої статі? Так, хоча поширений він значно менше, ніж сексизм у ставленні до жіноцтва.**

Відчутний вплив на статево-рольові установки сьогодення має характер жіночих та чоловічих статево-рольових моделей поведінки, які культивувалися за радянських часів і які можна назвати **безстатевим сексизмом**. Безстатевим, оскільки як чоловіки, так і жінки в колишньому тоталітарному суспільстві виховувалися, передусім, як товариші, поза статевою належністю. Ідея статевої рівності з акцентуацією на маскулітні риси бійця за революційні ідеї значною мірою нівелювала стаетовитипізовану поведінку жіноцтва, породжуючи анти-жінку, чоловіка в спідниці, «жінку з веслом».

Сексуальність підлітка ще ізольована від інших складових любові. Підліток не може поєднати потяг душі, розуму і тіла, та переживання, породжені ними аскетизм і інтелектуалізм (відхилення). Увагу дорослих потребують підлітки, котрі, наприклад, мовчазно присутні під час сексуального експериментування, не беручи в ньому участі, але й не покидаючи компанії. При цьому сексуальне напруження не долається, що невдовзі може призвести до будь-якого сексуального ускладнення.

До найбільш поширених форм вгамування сексуального напруження в період пубертату відносять підліткову мастурбацію, гомосексуальний зв'язок, петинг, статево близькість.

За умов неправильного виховання (зокрема переконування в тому, що статевий акт брутальний) петинг може являти собою єдиний спосіб угамування статевої потреби, стати причиною страху осуду інших людей, зниження самоповаги. При порушеннях ідентичності, відсутності навичок з ровесниками протилежної статі гомосексуальний петинг може стати хворобливим явищем.

За даними дослідженнями, у підлітків, які ведуть безладне статево-життя з 12-14 р., помічені негативні стосунки з батьками (для дівчат – найчастіше з мачухою чи вітчимою), незадовільні взаємини з учителями (до хлопців здебільшого вживають санкції, до дівчат – байдуже чи зневажливе ставлення).

Відхилення у сексуальній поведінці підлітків (3 типи):

- 1) відхилення як сексуальне експериментування;
- 2) відхилення як наслідок незадоволення соціальною адаптацією, неправильного статевого виховання;
- 3) відхилення, зумовлені психічною патологією.

№ п/п	Психологічні причини	Причини психосексуального характеру
1.	Низький інтелектуальний розвиток	Порушення статевої ідентифікації
2.	Низька самооцінка	Формування ролі ідентичності і сексуальної орієнтації
3.	Психологічна закомплексованість	Відсутність навичок спілкування з іншою статтю, недоліки у функціонуванні статево-рольової поведінки
4.	Неприйняття будь-яких вимог, настанов і корекцій з боку вчителів, батьків, ровесників	Психосексуальна травма (згвалтування)
5.	–	Сексуальна загальмованість і пригніченість (гіпосексуальність)
6.	–	Підвищення сексуальної потреби і активність (гіперсексуальність)

Також є біологічні та педагогічні причини.

- 1) комплекс маленького статичного члена;
- 2) комплекс удаваної імпотенції;
- 3) комплекс сексуальної неповноцінності.

До **нетипових** сексуальних розладів З.Старовін відносить:

- 1) патологічний аутоеротизм (мастурбація);
- 2) оралізм;
- 3) аналізм;
- 4) гомосексуалізм;
- 5) бісексуалізм;
- 6) інцест;
- 7) сексуальне насилля;
- 8) проституція.

Патологічний аутоеротизм відрізняється від підліткового онанізму тим, що може бути сиптомом психічного захворювання чи розумової відсталості, приводити до синдрому сексуального асфіксії (задухи), мазохізму, стимулювати самогубство.

Під **девіантними тенденціями** розуміють або наявність в еротичних сновидіннях (сексуальних фантазіях людини) уявлень про власну участь у девіантній поведінці або відчуття потреби в такій поведінці.

Сексуальні девіації – розрізняються за **об'єктом** сексуального по-тягу і **за способом реалізації потреби** (садизм, мазохізм).

Підліткові девіантні тенденції не потребують лікування, але вимагають від дорослих уваги до тривоги і потреб дітей, вчасної інформації з проблем статі, доброзичливе ставлення до підліткової сексуальності.

Характерні відхилення у сексуальній поведінці підлітків

- 1) мастурбація та інші способи подразнення геніталій;
- 2) поглажування, чесання, дряпання тіла;
- 3) всі види смоктальних дій;
- 4) кусання нігтів;
- 5) кусання і облизування губ;
- 6) ковирання у носі, надмірну ніжність, брутальність, пов'язані зі статтю фантазії;
- 7) надписи та малюнки на стінах статевого змісту;
- 8) підглядання за оголеністю;
- 9) прагнення завдавати фізичного чи душевного болю;
- 10) взагалі всі форми зацікавленості та допитливості, так чи інакше обернені на статть.

Вчені вважають, що широке коло сексуальних проявів в підлітковому віці зумовлене біологічними, соціокультурними факторами.

Підвищений рівень андрогенів забезпечує енергетичну пубертатної сексуальності, фактори середовища – спрямованість і стиль сексуальної активності, яка може значно випереджати сексуальну зрілість і потребу.

Оскільки рівність розглядалася як цілковито механічна тотожність, то жінка-тракторист, будівельник, шляховик, робітниця на фабриці чи заводі, життя якої було більш орієнтоване на суспільну активність, ніж на виховання дітей, слугувала ідеалом для наслідування. Згадаймо відо-ме: «Комсомолка, активістка, спортсменка...»

Водночас соціальна система орієнтувала як чоловіків, так і жінок на роль старанного виконавця, на підпорядкованість, слухняність, дисциплінованість. **Обмеженість соціально-економічного, культурного, політичного простору для самореалізації особистості не лишала місця для індивідуалізації – ні маскулінності, ні фемінності. Окрім того, брак економічної незалежності, соціальної самодостатності чоловіків, виховання у фемінізованих дитячих закладах освіти зумовили формування залежного, часто-густо демаскулінізованого представника сильної статі, нездатного брати на себе відповідальність у виконанні суспільних та сімейних ролей.**

Позбавлення чоловіків активної статевотипованої ролі, звуження соціального простору реалізації чоловічих чеснот та цінностей, обернулися чоловічою інфантильністю, слабкістю, безсиллям, безпомічністю, безініціативністю, залежністю від зовнішніх обставин, які унеможливили повноцінне чоловіче життя. Цей феномен матріархальної свідомості радянського чоловіка влучно ілюструє інтермедія у виконанні відомого гумориста.

На площі зібрали сто чоловіків і попросили відійти вбік тих з них, ким командує дружина. Із ста лишився на місці лише один чоловік. Коли ж до нього кинулися журналісти із запитаннями, на чому ґрунтується його чоловіча стійкість, він відповів: «Мене тут залишила дружина і наказала, щоб я не смів зрушити з місця».

Особливості статевої поведінки чоловіка в умовах економічного обмеження самореалізації особистості характеризує відомий анекдот про діалог чоловіка і дружини:

– У мене немає грошей, – каже чоловік дружині, збираючись на роботу. – Бери гривню і ні в чому собі не підмовляй. – відповідає вона.

Звужений соціально-економічний простір життєдіяльності статей виливається в безплідні дискусії про те, кому в сім'ї бути головою – чоловікові чи жінці, в хитромудрі рекомендації жіночих часописів з настановами, як бути тій шії, яка крутить головою, як хоче. Важко не погодитися з образом висловом російської журналістки Ірини Корчагіної, що постановка питання про голову сім'ї – це типовий архаїзм тоталітарної системи.

Суперечності тоталітарного суспільства зумовили чимало невідповідностей у статевій соціалізації. Так, школа, дитячі організації, соціальна система у цілому орієнтували і хлопчиків, і дівчаток, на безініціа-

тивність, слухняність, уміння підпорядковувати себе колективу, залежність. Дітям завжди нагадували: «Я – остання буква в алфавіті».

Нечоловічу поведінку багатьох чоловіків, прояви їхньої інфантильності окремі українські феміністки сприймають як властиву етнокультурі містичну прив'язаність українського чоловіка до матері, що робить його вічним хлопчиком. Мовляв, матріархальна психологія українця сильної статі породжує чоловіка-дитину, який пасивно раює біля материнського ества, демонструючи синівське безсилля, споглядальний мазохізм, комплекс відчуження від жінки, страх перед її путами. Висувається пояснення маскулінності західних чоловіків, статевий розвиток яких проходить, як правило, патріархальним шляхом, через домінування архетипу батька і через витіснення архетипу матері.

В суспільстві, де постійно був відчутним брак відповідальності і поваги до особистості, представники обох статей поступово втрачали такі гуманістичні риси, як щирість, теплоту, відкритість до людей, чутливість до потреб інших, культуру спілкування та вміння досягати компромісів. На цьому ґрунті проростали прояви тоталітарної психології, авторитарного стилю сімейного спілкування, що, мов іржа, роз'їдали подружні стосунки, процес виховання дітей. Усе це не могло не позначитися на вкрай низькій привабливості моделей статево-рольової поведінки дорослих для підростаючого покоління.

Три покоління виросло в Україні на ґрунті системи, що утискала вияв особистого начала людини, її індивідуальності у виконанні статевих ролей.

Прикладам можуть бути поширені в Україні публічні звертання людей одне до одного. У західних культурах для означення статевої належності у міжособистому звертанні використовуються слова: «фрау», «мадам», «місіс», «міс», «сеньйора» тощо, які означають соціальний статус статі. За радянських часів слова «пан» чи «пані», які несли в собі ознаку особистісного начала статі, були силоміць витіснені з повсякденного вжитку словами «товариш», «громадянка» і т. п. Вони так і не прижилися в міжособистісному спілкуванні, а натомість з'явилася звертання за біологічною статтю. Принизливо для людини як соціальної істоти звучить «жінка», «дівчина», «мужчина» або «молодий чоловік». Хоча, на превеликий жаль, для більшості українців ці звертання стали звичними, повсякденними і уже не викликають особливих заперечень або ніяковості. Є над чим замислитися. Хто може дозволити іменувати себе за біологічною ознакою статі? Тільки люди, які виросли в атмосфері неповаги до особистості, соціального статусу чоловіка та жінки.

Отже, чи існують в Україні проблеми, специфічні для жінок та для чоловіків? Чи можуть вони розв'язуватися окремо одна від одної? Чи не пов'язані вони з відродженням людської гідності, національної іден-

Згідно з критеріями, розробленими Гамбурзьким сексологічним інститутом, **нормальними вважаються всі форми сексуальної активності, сексуальної поведінки та сексуальних дій, які мають місце між двома зрілими у статевому відношенні людьми протилежної статі, які добровільно ними приймаються і спрямовані на досягнення взаємної насолоди, не шкодять здоров'ю і не порушують загально прийнятих норм співжиття людей.**

До **сексуальної норми** відносять потенційну здатність сексуальності виконувати **3 її функції:**

- 1) *біологічну* (відтворення нащадків);
- 2) *психологічну* (отримання насолоди і статевого задоволення);
- 3) *соціальну* (реалізація потреби в міжстатевих контактах)

Специфічними характеристиками періоду статевого дозрівання є поява перших полюцій у хлопчиків (14-15 р.) і перших менструацій у дівчаток (9-17 р.). Все частіше спостерігається прискорення темпів індивідуального та статевого розвитку (**акселерація**).

Відхилення:

- 1) **гіперрольова поведінка** з надмірним акцентом деяких особливостей статевої ролі.

Гіпермаскулінність – проявляється у підвищенні агресивності і прагненні до неофіційного лідерства. Характерними є елементи статевого деспотизму, що проявляється грубому оволодінні партнершею. Подібна поведінка може перейти у патологічні форми – насильство і сексуальний садизм.

Сексуальні розлади спричинюються і посилюються соматичними захворюваннями. *Більшість сексологів вважає, що функціональними причинами зумовлено не менш ніж 60-70% всіх сексуальних порушень. Так, сексуальне відхилення відмічаються у 30-48% чисельності пацієнтів з захворюванням органів кровообігу, 79% осіб з неврологічною патологією, 15-90% з захворюванням органів сечової системи, 40-60% хворих на цукровий діабет і у 10-80% хворих з іншими гормональними захворюваннями. У багатьох венеричних хворих спостерігаються різні порушення в психоемоційній сфері, аж до психічних збочень.*

- 2) **Розлад сексуальних потреб.** Порушення лібідо, а саме:

- гіполібідомія (гіпосексуальність) і
- гіперлібідомія (гіперсексуальність).

- 3) **Сексуальні комплекси** – прояви пригнічених чи пригнічуваних (як свідомо, так і несвідомо) потреб, бажань, спогадів, які впливають на чуттєву сферу та сексуальну поведінку.

Можуть належати:

- онаністичний комплекс (онанофобія) – впевненість у тому, що мастурбація призведе до сексуальної патології;

- Небагатий соціальний досвід підлітків часто породжує біологізоване уявлення про сексуальність людини як статевий акт.
- Чим вищий рівень сексуальної культури, тим вищий рівень статевої самосвідомості особистості.
- Стабілізація сексуальної орієнтації – одна із задач психосексуального розвитку в перехідному віці.
- Педагогіка традиційно турбувалась про подавлення в підлітках чуттєвості шляхом табу тілесних переживань, «грязних розмов» і тому подібне. Проте обговорення заборонених тем з ровесниками не тільки допомога підлітку отримати інформацію, в якій йому відмовляють дорослі, але й усвідомити природність своїх переживань і зокрема розрядити їх напругу, ослабити страх сміхом.
- Довірливі відносини з батьками, особливо з матір'ю, загально-емоційну розкритість і відкритість сімейних відносин, терпиме відношення батьків до тіла і наготи, відсутність жорстких вербальних заборон, готовність батьків відверто обговорювати з дітьми їх делікатні хвороби, хвилюють – всі ці фактори полегшують дитині функціонування здорового відношення до сексуальності.

8.3. Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини

Під **нормативною сексуальною поведінкою** розуміють систему вчинків чи окремі вчинки, що спрямовані на утвердження статевої ідентичності та ролі, адекватну соціалізацію себе як представника певної статі, а також на задоволення природної сексуальної потреби і не суперечать приймати у законному суспільстві етичним і правовим нормам.

І.С.Кон виділяє 3 основні аспекти в становленні норми сексуальних проявів. **«По-перше**, поняття норми вживається в моральному смислі, визначаючи таку поведінку, яка вважається правильною у світлі існуючої системи моралі. **По-друге**, ми говоримо про норму у статистичному смислі: як середньому поведуть себе люди в даному суспільстві, коли в середньому починається статеве життя, з якою інтенсивністю воно розвивається і тому інше.

По-третє, ми говоримо про норму в фізіологічному смислі, маючи на увазі оптимальний режим для даного організму.

Одним із варіантів власне норми є так зване « партнерська норма». Вона **враховує 6 основних критеріїв**:

- 1) відмінність статі;
- 2) зрілість людини;
- 3) взаємну згоду;
- 4) прагнення до досягнення двостороннього задоволення;
- 5) відсутність шкоди для свого здоров'я;
- 6) здоров'я інших людей, тобто суспільства.

тичності? Дедалі більше українців починають розуміти, що **неможливо змінити роль жінки, її становища в сім'ї та суспільстві без відповідних змін ролі та становища чоловіків.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Філософія жіночого існування // Сімома де Бонуар. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т.1. – К.: Основи, 1994. – С. 5-21.
2. Бовуар де Сімона. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т.1. – К.: Основи, 1994. – 390 с.
3. Бовуар де Сімона. Друга стаття / Перекл. з фр.: В 2 т.: Т.2. – К.: Основи, 1995. – 392 с.
4. Говорун Т., Кікінеджі О. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
5. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
6. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.
7. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.
8. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
9. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
10. Цельмер З. Искусство быть вместе. – М., 1994.
11. Шапиро Б.Ю. От знакомства к браку. – М., 1990.
12. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 3. Природничо-наукові основи сексології

План

1. Стаття і її детермінанти.
2. Проблема відношення статей.
3. Принципи статевої диференціації в онтогенезі.
4. Теорії сексуальності.
5. Біологія сексуальної поведінки.
6. Сексуальна поведінка людей та тварин.

Основні поняття:

Стаття і її детермінанти.
 Статева приналежність. Статева ідентичність.
 Статеві властивості. Сексуальні властивості.

Стадії і компоненти статевої диференціації в онтогенезі за Д.Мані. Хромосомна або генетична стать. Громадянська стать. Біологічна стать. Соціальна стать. Гендер. Статева ідентичність. Принципи статевої диференціації в онтогенезі. Принцип диференціації і розвитку. Принцип стадіальної диференціації. Принцип критичних періодів. Статева роль. Статева соціалізація. Статева ідентичність. Теорії сексуальності. Концепція природного відбору Ч.Дарвіна. Психологічна теорія З.Фрейда. Соціокультурна теорія К.Хорні. Залицання. Первинна соціалізація. Лібідо-фактор.

3.1. Стать і її детермінанти

Що таке стать? Слова «чоловік» і «жінка» асоціюються з багатьма різноманітними ознаками, включаючи відмінності:

- 1) репродуктивних функцій;
- 2) будови тіла;
- 3) характеру, роду занять;
- 4) соціального статусу тощо.

В біологічній, соціальній і психологічній науках поняття статі неоднозначне.

У конкретному значенні **стать** – це сукупність морфологічних і фізіологічних особливостей організму, що забезпечують статеве розмноження, сутність якого зводиться в кінцевому рахунку до запліднення.

Однак, слова «**стать**», «**статева приналежність**» або «**статева ідентичність**» мають теж більш широкий смисл, означаючи особистий біологічний і соціальний статус індивіда як чоловіка або жінки, самця або самки, що встановлюється на основі будови гені талій, а інколи і інших соматичних і поведінкових ознак.

Такі, в широкому розумінні, «статеві особливості» можуть бути зовсім не пов'язані з репродуктивною функцією. І ще одне термінологічне уточнення. Хоча слова «секс» і «стать» – формально синоніми, але ці іменники і утворені від них прикметники часто мають різне значення.

«**Стать**» і «**статеві властивості**» означають явища, пов'язані з диференціацією і розрізненням чоловіків і жінок.

«**Секс**» і «**сексуальні властивості**» – сексуально-еротичні почуття і відносини.

По мірі розвитку біології постають питання:

- 1) чим визначаються і які функції виконує статеві диференціація;
- 2) які біологічні механізми статевого збудження;
- 3) які їх філогенетичні закономірності і чим сексуальна поведінка людини відрізняється від репродуктивної поведінки тварин.

Знов оживаючі потяги знову стимулюють інтерес до проблем статі, але вже на новому рівні. Основне завдання пубертатної стадії психосексуального розвитку – народження у підлітка потреби в емоційній емансипації від батьків через знаходження об'єкта «*першого кохання*». Очевидно, що задача емоційної емансипації не вирішується повністю в пубертатному періоді. На цій стадії важливо лише, щоб підліток відчув в себе саму здібність полюбити когось за межами власної сім'ї, переносячи на цю людину всю свою енергію.

Якщо в ранній юності людина легко відмовляється від першого кохання, надаючи перевагу цінності дитячо-батьківських відносин або відносин з ровесниками своєї статі, то поза залежністю від рівня її фізіологічної зрілості можна говорити про затримку психосексуального розвитку. У всякому випадку у таких індивідів виникають проблеми у взаємовідносинах з представниками протилежної статі, сексуальні проблеми, проблеми у створенні власної сім'ї.

8.2. Значення сексуальної освіти для дітей підліткового віку

Більшість учнів підліткового віку не отримують найелементарніших відомостей про стать і психосексуальний розвиток особистості. Сучасна школа поступово позбавляється від табу на «важкі» теми у спілкуванні з учнями, наприклад: «Стать і статеві ролі».

Таїнство інтимних взаємин чоловіка та жінки хвилює підлітків задовго до настання періоду статевої зрілості. Ця тема, яка останнім часом особливо відверто представлена з відео та телеекранів, викликає в юних чимало питань: «*Чи зможу я бути таким сексуальним? Що таке особисте щастя; чи достатньо для нього красивої зовнішності; чи зможу я так само еротично поводитись, як це роблять герої на екрані; чи достатньо я приваблива людина? І так далі*».

Досить часто з'являються побоювання: «*однолітки вже зустрічаються, ходять на побачення і навіть вступають в інтелектуальні стосунки а я ні.*»

Подібні сумніви у 14-16 річних природні. Бо ж не випадково цей вік називають **пубертатним, тобто періодом статевого дозрівання**.

У період статевого дозрівання з дівчатками, а пізніше – і з хлопчиками відбувається цілий ряд змін (як у функціонуванні статевих органів, так і в психічній сфері), які характеризують перетворення дівчинки в дівчинку, і майбутню матір, а хлопчиків – в юнака і майбутнього батька. Ці зміни викликають дозріванням статевої системи – як внутрішньої, так і зовнішньої статевих органів:

– *Статистика свідчить, що 14-15 років підлітки, які вступають до доросле життя і стають подекуди матерями і татами, як правило, не мають найменших уявлень про інтимну сферу людини.*

Свою ніжність закохані юнак та дівчина виражають мовою ласк, які називають **петингом** (від англ. *pet* – «гладити», «пестити»). Пестощі закоханих часто висміюють дорослі, бачили в них прагнення статевої близькості.

Особливістю інтимних стосунків старших підлітків, як зазначають вчені, є відсутність фізіологічної потреби у фізичній близькості. Відчуття щастя дають потиск рук, погляд.

В цілому ранні статеві контакти пов'язані. Як правило, нікотину або наркотиків (у кожній десятій дівчині і кожного четвертого хлопця перша статева близькість відбувалася на фоні алкогольного сп'яніння).

Початок статевого життя без кохання призводить до спустошення, примітивізує статеві зв'язки. Як правило, початок статевого життя стимулює розвиток сексуальної потреби юнака, яка в результаті поверхневих контактів з дівчиною задовольняється далі з різними партнерами. Дівчина, до якої юнак не мав високих почуттів, після фізичної близькості, як правило, швидко втрачає свою привабливість для нього.

Деякі підлітки, що не в силі прийняти власну сексуальність, яка формується, без відомо намагаються відгородитись, заховатись від «фактів життя» за допомогою психологічних механізмів:

Один із них – **аскетизм**, підкреслено презирливе і вороже відношення до всякої чуттєвості, яка здається такому підлітку брудного. Його ідеалом стає не просто контроль над своїми почуттями, а повне їх подавлення.

Друга типова підліткова захисна установка – **інтелектуалізм**. Якщо «аскет» хоче позбавитися від чуттєвості, так як вона брудна, то інтелектуал» знаходить її «нецікавою». Хоча вимоги моральної чистоти і самодисципліни самі по собі повністю позитивні, їх гіпертрофія тягне за собою штучну ізоляцію від оточуючих, високо мірність і нетерпимість, за якими ховається страх перед життям.

Стурбованість ритуальною стороною інколи настільки сильна, що молоді люди залишаються глухими до переживань одне одного, навіть власні почуття відступають перед питанням, чи «правильно» вони діють з точки зору норм своєї статево вікової групи.

Залицяння – це гра за правилами, які, з одного боку, дуже жорсткі, а з другого – досить невизначені. Не думати про ці правила може лише той, хто вже оволодів ними, або хто цілком поглинений коханням, перше здається досвідом, друге – глибиною і зрілістю почуття.

Це стосується не тільки ритуалу знайомств, побачень, поцілунків, але і самої інтимної близькості

Хронологічна відстань від знайомства і закоханості до статевої близькості у сучасній молоді значно коротша, ніж раніше.

Пубертатна стадія. На пубертатній стадії відбуваються якісні зміни в сексуальній організації. Сексуальна енергія концентрується на почуттях і думках, що стосується гені талій, з'являється інтерес до протилежної статі.

Перше питання відноситься, перш за все, до компетенції генетики.

Аналізуючи дані генетики, опираючись на ідеї І.І.Шмальгаузена, В.А.Геодакян вважає, що процес само відтворення будь-якої біологічної системи включає в себе 2 протилежні тенденції:

- *спадковість* – консервативний фактор, який намагається зберегти незмінними у потомства всі батьківські ознаки;
- *мінливість* – завдяки якій виникають нові ознаки.

Самки уособлюють ніби постійну «пам'ять», а самці – оперативну, на певний час «пам'ять» виду.

Будь-який потік інформації від середовища (зміна зовнішніх умов) спочатку сприймають самці, які тісніше пов'язані із зовнішнім середовищем. Лише потім, після відсіювання стійких зрушень від випадкових, тимчасових, генетична інформація потрапляє всередину захищеного самцями стійкого «інерційного ядра» популяції, представленого самками.

Поскільки самці втілюють в собі принцип мінливості, всі нові ознаки в розвитку виду спочатку виникають у самців і лише потім передаються самками, у яких, навпаки, сильніше представлені всякого роду рудименти.

При вивченні статевої диференціації у людини, не можна не враховувати соціально-історичних факторів.

Із соціології і етнографії відомо, що статеві ролі в різних суспільствах розподіляються неоднаково. А в залежності від суспільного ладу.

Психологія показує, що далеко не всі індивідуальні властивості чоловіків і жінок залежать від їх статевої приналежності і навіть там, де така детермінація існує, вона опосередковується і часто видозмінюється умовами середовища, виховання, родом діяльності і т. д. Це повністю відноситься і до сексуальної поведінки.

Дуже складний процес статевої диференціації, результатом якої є статева ідентичність, і в онтогенезі. Д.Мані виділяє **стадії і компоненти статевої диференціації**:

1 ланка еволюційного ряду – *хромосомна* або *генетична* стать (XX – самка, XY – самець) – створюється в момент запліднення і визначає майбутню генетичну програму організму, зокрема, диференціацію його статевого залоз (гонадна стать).

У-антиген, який характерний тільки для чоловічих клітин, робить їх несумісними з імунною системою жіночого організму, програмує перетворення зачаточних гонад чоловічого плоду в сім'яники (у жіночого плоду зачаточні гонади перетворюються в яєчники).

Ця диференціація в загальних рисах закінчується на 7 тижні, після чого особливі клітини чоловічої гонади (клітини Лейдига) починають виробляти чоловічі статеві гормони (андрогени, їх активність продовжується до 32 тижні, після чого клітини Лейдига проходять зворотній зв'язок, перебуваючи в атрофованому стані до початку статевого дозрівання.

Значення андрогенів:

- 1) від них залежить формування у плоду відповідних чоловічих чи жіночих, внутрішніх репродуктивних органів (внутрішня морфологічна стать) і зовнішніх геніталій (зовнішня морфологічна стать або геніальна зовнішність);
- 2) диференціація нервових шляхів, певних відділів головного мозку, що регулюють статеві відмінності в поведінці (інколи їх називають «статевими центрами»).

На основі геніальної зовнішності новонародженого визначається його *громадянська стать* (інакше називається *паспортна, акушерська, аскриптивна*), у відповідності до якої його виховують.

В період статевого дозрівання гонади починають інтенсивно виробляти відповідні чоловічі або жіночі статеві гормони, під впливом яких у підлітка з'являються вторинні статеві ознаки і еротичні переживання.

Ці нові обставини накладаються на минулий життєвий досвід дитини і її статево самосвідомість, і в результаті формується кінцева статеві і сексуальна ідентичність дорослої людини.

А.Ерхард і Х.Ф.Л.Майер-Бальбург розрізняють в статевих відмінностях в психіці **4 автономні виміри:**

- 1) статеві ідентичність;
- 2) поведінка, пов'язана зі статтю: хлопчики більш активні, частіше приймають участь в силових іграх, возні, у них агресивна загрожуючи поведінка, розбишаки. Дівчатка граються в ляльки, охочіше доглядають за молодшими братиками і сестричками. Спілкування з ровесниками: надання переваги партнерам;
- 3) статеві відмінності в пізнавальних, когнітивних процесах, швидкості психічних реакцій, специфічних інтелектуальних здібностях;
- 4) сексуальні орієнтації – еротичний потяг до представників тієї чи іншої статі.

3.2. Проблема відношення статей

Діловий світ, світ бізнесу, що традиційно вважався чоловічим, активно і успішно освоюється жінками.

Відмінності у сприйнятті чоловіками і жінками одних і тих же явищ, а також протиріччя між умовами, що вимагають взаємодії статей в широкому спектрі соціальних ролей, що постійно міняються, жорстка прихильність до традиційних статево-рольових стандартів призводять як до прямих, так і до прихованих конфліктів.

Дана проблема фігурує і в *питанні статевого виховання дітей*: чи потрібно розвивати чіткі поняття про мужність і жіночність або виховувати дітей в дусі андрогінії, що тісно пов'язане з проблемами зміни статі і дорослому віці. Таким чином, розуміння і прийняття відмінностей про-

водночас негативними емоціями – переживаннями каяття відрази до себе, почуттям страху за можливі наслідки, приреченістю у майбутньому дорученні. Саме про цей психотравмуючий бік, що супроводжує розрядку статевого почуття, тобто муки совісті, зниження самоповаги, і мусять знати підлітки. *У недалекому минулому онанізм вважали тяжким гріхом, і щоб відучувати хлопчиків від згубної звички, надягали на нього на ніч смиренну сорочку, тобто зав'язували рукави за спину і навіть прив'язували до ліжка. Іноді до рук приладжували дзвіночки, які при рухах моментально будили дорослих, і навіть виробляли спеціальні ковпачки, які одягали на пеніс, і закривали на маленький замочок. Про ці історичні відомості варто знати підліткам не тому, що комусь подекуди потрібні ковпачки.»* Потрібне усвідомлення того, що зміни відбуваються не тільки в статевій сфері організму, а й в думках, почуттях, якими підростаючі чоловіки та жінки мусять навчитись керувати.

Підлітковий вік – це вік, коли потрібно навчитись розуміти власне тіло, давати раду своїм бажанням – вміти свідомо переключати увагу, зайнятися фізичними вправами, додержуватись режиму праці та відпочинку тощо. Адже статеві дорослість вимірюється вмінням думати, розуміти самого себе.

Природа немовби випробовує статичне почуття, штовхає на маніпуляції із власним тілом. Це може стати нав'язливою звичкою, потребою шукати спосіб розрядки у власному тілі. У цьому разі вчені рекомендують підліткам збільшити дозовані фізичні навантаження, урізноманітнити характер дозвілля і пізнавальні інтереси.

Характеризуючи сексуальне переживання старших підлітків, пов'язанні з дорослішанням організму, відомий сексолог А.М.Свядош писав: *«Поміркувана мастурбація в юнацькому віці, як правило, має характер саморегуляції статевої функції. Вона сприяє зниженню підвищеної статевої збудливості і не є шкідливою».*

Таким чином, онанізм не може завдати шкоди підлітку, якщо не є надмірним, не викликає втоми і почуття знесиленості.

З появою статевого потягу тісно пов'язані і думки підлітка про осіб протилежної статі, які починають відігравати все помітнішу роль у його психологічному житті. Ними стають еротичні фантазії, мрії, які створюють немовби внутрішню канву сексуальних переживань. Вони можуть бути багаторазово підсилені переглядом порнографій, еротичними фільмами, журналами тощо.

У підлітковому віці з'являється перший еротичний досвід. Дружба підлітків поєднує в собі духовне й еротичне начало, яке проявляється у флірті, залицянні, перших обіймах, поцілунках, ласках. Якщо молодші підлітки цілуються тому, що *«хочуть бути дорослими»*, то старші – *тому, що, цей поцілунок сниться»*, про нього давно мріялось.

Гіпермаскуліність. Розлад сексуальних потреб. Сексуальні комплекси. Девіантні тенденції. Сексуальні девіації (садизм, мазохізм). Підліткові девіантні тенденції.

8.1. Особливості сексуального розвитку підлітка

Період молодшого підлітка (10-11 р.) – він поглиблює психологічні відмінності, статевої диференціації поведінки хлопчиків і дівчаток в іграх, навчанні та творчих видах діяльності. Перші шкільні сходи збагачують досвід між статевих контактів – приятелювання та товаришування, емоційно-вибіркових ставлень до осіб протилежної статі. Навчально-виховний процес спрямовується на поглиблення розуміння дітьми етичних, естетичних критеріїв оцінки краси людського тіла, між статевих взаємин, на набуття досвіду співпраці з однолітками та дорослих в школі та за її межами.

Розвиток статевої свідомості учнів на початковому етапі школярів навчання та виховання характеризується розширенням уявлень про роль чоловіка і жінки в народженні дитини та виконанні батьківських ролей, поглибленням розуміння дітьми значення дружби, кохання для створення сім'ї. Діапазон поведінки хлопчиків і дівчаток збагачується досвідом свідомого наслідування етичним, гігієнічним, естетичним нормативам статевої поведінки, вмінням оцінювати регулювати контакти з однолітками.

Статеве виховання старших підлітків (12-15 р.) відіграє вирішальну роль у сексуальній соціалізації особистості, проходить на фоні статевого дозрівання організму, інтенсивне функціонування внутрішнього світу, самосвідомості особистості.

Шкільний компонент змісту статевої освіти передбачає розширення наукових знань про фізіологію та анатомію розвитку організму, про дію статевих гормонів на сексуальні інтереси, потяги, переживання людини.

Психосексуальний розвиток. Статеве дозрівання відбувається не тільки через функціонування вторинних статевих ознак організму, а проявляється в нових, раніше не відомих відчуттях і переживаннях. Сексологи стверджують, що саме в отрочстві виникає і вперше відчувається статевий потяг, так зване лібідо. В ньому поєднані відчуття статевого збудження, приємності, насолоди від дотиків до окремих ділянок власного тіла, які називаються **ерогенними зонами** (від грецького «*ероге*» – чуттєвість, любовна пристрасть). Ерогенні зони жіночого організму відрізняються від зон чоловічого.

Способи еротичного самозбудження та статевої розрядки, що досягаються шляхом самостійного подразнення ерогенних зон, називається онанізмом або мастурбацією. Нав'язлива мастурбація (від латинського «*манус*» – рука), як зазначають сексологи, швидше відштовхує, ніж притягує підлітка, оскільки відчуття насолоди часто-густо супроводжується

тилежної статі не тільки як нормального явища, але і як цінності, постає проблемним питанням для різних галузей психології.

В біологічних, соціальних і психологічних науках визначення статі неоднозначне.

В чіткому розумінні **стать** – сукупність морфологічних і фізіологічних особливостей організму, що забезпечує статеве розмноження, сутність якого зводиться в кінцевому рахунку до запліднення.

«**Стать**» і «**статеві властивості**» означають явище, пов'язане з диференціацією і розрізненням чоловіка і жінки, тоді як «секс», «сексуальні властивості» мають на увазі сексуально-еротичні властивості.

Стать:

1. **Біологічна** – сукупність контрастних генетичних ознак осіб одного виду;
2. **Соціальна** – комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують для індивіда особистий, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки.

«**Гендер**» (від лат «рід») – позначення статі як соціального поняття і явища; вся сукупність властивостей, що відрізняють чоловіка від жінки. (На відміну від чистого біологічного розуміння слова *стать* («sex») в англійській літературі). В ґносеологічному плані «**гендер**» – від грецького «генус» – походження, матеріальний носій, спадковості, той, що народжується відповідає російському поняттю «рід».

Відношення в психології у загальному вигляді – це взаєморозміщення об'єктів та їх властивостей. Загальний тип відношень складають суспільні відношення як взаємозв'язки між соціальними спільностями і їх властивостями, що виникають в процесі спільної діяльності. Суспільні відношення можуть бути класифіковані у відповідності зі сферою розгляду. Виділяють *сімейні відношення* (на рівні соціальних спільностей); *виробничі відношення* (на рівні зайнятих тією чи іншою діяльністю груп); *міжособистісні відношення* (на рівні взаємозв'язків між людьми в групах); *внутрішньо-особистісні відношення* (наприклад емоційно-вольові установки суб'єкта по відношенню до себе або афективне відношення до будь-кого іншого).

Який же шлях, яким чоловік і жінка приходять до специфічних проявів в міжособистісних і міжгрупових відношеннях?

Більшість життєвих уявлень зводяться до того, що *стать*, статеві належність дається людині чисто біологічно. Але «**статеві ідентичність**», тобто усвідомлена приналежність до певної статі – результат складного біосоціального процесу, об'єднуючого онтогенез, статево-соціалізацію і розвиток самосвідомості. Процес цей, що починається з процесу запліднення яйцеклітини розділяється на ряд послідовних стадій, кожна з яких виконує свої специфічні задачі, при чому результати таких критичних періодів принципово незворотні».

3.3. Принципи статевої диференціації в онтогенезі

Д.Мані вдало сумував деякі закономірності статевої диференціації в онтогенезі у вигляді ряду принципів:

1. **Принцип диференціації та розвитку:** розвиток організму є процесом, в ході якого біпотенційний зародок стає самцем або самкою.
2. **Принцип стадіальної диференціації:** процес має свої закономірні стадії, так що кожна наступна диференціація базується на попередній (диференціація гонад визначає гормон, стать зародку).
3. **Принцип критичних періодів:** кожному етапу статевої диференціації відповідає певний період розвитку, коли організм найбільш чутливий до даних впливів. Якщо критичний період чомусь «пропущений», то наслідки цього незворотні.

Диференціація гонад людського зародка відбувається приблизно на шостому тижні розвитку ХУ – утворюють сім'яники, у ХХ – зародка утворюють яєчники.

Диференціація нервових тканин здійснюється між 4 та 6 місяцем, але її результати стають помітними тільки після народження, а деякі (вибір сексуального об'єкту) – лише в період статевого дозрівання.

На всіх критичних стадіях розвитку, якщо організм не отримує якихось додаткових сигналів, або команд, статеву диференціацію автоматично йде по жіночому типу. Щоб отримати самця, потрібно обов'язково додати дещо, здатне подавати висхідне фемінне начало. Спочатку це *У-антиген*, потім фетальний *андроген*. При відсутності андрогенів на відповідній стадії утробного розвитку у плоду незалежно від його генетичної статі будуть формуватися жіночі геніталії, а при частковій недостатці андрогенів – чоловічі геніталії будуть незакінчені – зменшений статевий орган.

Основні етапи і компоненти статевої диференціації розглянуті провідним американським сексологом Д.Мані. Основна ідея Мані заключається в тому, що *«для создания самца требуются дополнительные усилия. Природа в основном заботится о создании самки. На всех критических стадиях развития если орган не получил дополнительных сигналов или команд, половая дифференцировка автоматически идет по женскому типу. То есть социальные факторы и самосознание – лишь надстройка над тем, что каждому дано природой»*.

Таким чином, Мані описав **формування хромосомної або генетичної статі**, що визначає майбутню генетичну програму організму, а саме диференціацію його статевих залоз, і гормональної статі зародка, що визначає диференціацію внутрішніх репродуктивних органів (внутрішня морфологічна стать) і зовнішніх геніталій, а також нервових механізмів, що в подальшому регулюють маскулінну чи фемінну поведінку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
3. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1998. – 320 с.
4. Максименко С.Д. Основы генетической психологии: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
5. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
6. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей. – М., 1996.
7. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. – М., 1991.
8. Шнайдер Л.Б., Психология семейных отношений, курс лекций. – ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 8. Формування статевої свідомості в підлітковому віці

План

1. Основні напрямки статевої соціалізації дитини.
2. Значення сексуальної освіти для дітей підліткового віку.
3. Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини.

Основні поняття:

Період молодшого підлітка. Розвиток статевої свідомості. Статеве виховання старших підлітків. Статеве дозрівання організму. Шкільний компонент змісту статевої освіти. Ерогенні зони. Онанізм, мастурбація. Еротичні фантазії, мрії. Дружба підлітків. Петинг. Аскетизм. Інтелектуалізм. Залицяння. Пубертатна стадія. «Перше кохання». Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини. Нормативна сексуальна поведінка. Статеву ідентичність та роль. 6 основних критеріїв «партнерської норми»: відмінність статі; зрілість людини; взаємна згода; прагнення до досягнення двостороннього задоволення; відсутність шкоди для свого здоров'я; здоров'я інших людей. Функції сексуальної норми: біологічна (відтворення нащадків); психологічна (отримання насолоди і статевого задоволення); соціальна (реалізація потреби в міжстатевих контактах) Акселерація. Гіперрольова поведінка з надмірним акцентом деяких особливостей статевої ролі.

ток орієнтують на пристосування, адаптування, невтручання в хід справ, нагадуючи їм про морально-етичні основи людських взаємин, також **поглиблює відмінності у психології хлопчиків та дівчаток**.

Справу завершують засоби масової інформації – газети, журнали, радіопрोगрами, а особливо – телебачення. Левова частка диференціації поведінки чоловіків та жінок зумовлена змістом комерційної реклами. Саме вона підказує нам не тільки де, що і за скільки купити, як це застосовувати в побуті, але й **хто це повинен робити – він чи вона...** Телеекран робить це так майстерно, що ми і не здогадуємося, кому завдячуємо за те, що хатня робота, як і сторіччя тому назад, вважається і понині суто жіночою справою. Чи помічали ви, **яка стать рекламує побутові товари** – праски, підбілювачі, пральні порошки, стандартні засоби для миття плит, раковин, туалетів тощо? **У переважній більшості жінки**. Якщо ж у рекламному ролику з'являється чоловік, то він або ж ілюструє дію ліків, які запопадливо пропонує йому жінка (дружина або аптекарка), або висловлює своє ставлення до якості рекламованого товару, озвучує, дає, так би мовити, технічні характеристики продукції, повчаючи слабку стать. Згадаймо те, що повсякчас лине з телеекрану:

Вона: *Мій чоловік обожнює піцу. А мені залишаються тільки плями...* Він: *Не хвилюйтеся, Вам допоможе «Ваніш»...*

Хто в комерційній телерекламі демонструє функціональні якості побутової техніки (пилососу, пральної машини, праски, холодильника тощо)? Хто ілюструє властивості канцтоварів, чаю, охолоджуючих напоїв, кави? Зрештою, на долю якої статі припадають у рекламних сюжетах обов'язки лікувати дітей, доглядати за шкірою малюка тощо? Як правило, виключно на жіночу. Звичайно, трапляється, що в ролі дійової особи на екрані з'являються представники сильної статі. Пам'ятаєте сюжетний ролик про «Містер Мускул»? У ньому чоловік демонструє свою безпорадність та залежність від керівної і спрямовуючої сили – жінки. Ось і виходить, **що в масовій свідомості (як чоловіків, так і жінок) глибоко вкорінюється хибне переконання, що тільки жінка здатна справлятися з веденням домашнього господарства, тільки їй під силу прати, куховарити, прибирати, доглядати, опікуватися тощо**. Ці сфери – її священна парафія, до якої чоловік не має ніякого відношення. Хтось може заперечити – з'явилася вже реклама, де чоловік доглядає за своїм сином, умовляє хлопчика випити ліки, проводить до школи... Проте замислимося, чому об'єктом опіки виступає не донька, а син. Можливо, через те саме упереджене ставлення до чоловіка в материнській ролі?

То ж чи варто після такого масованого зомбування свідомості дивуватися поширеності міфів, які насаджують подвійні стандарти в поведінці залежно від статі, психологічну нерівність статей у різних сферах життєдіяльності людини?

В постнатальному онтогенезі генітальна зовнішність задає певну програму дорослим, детермінуюче визначення акушерської (або паспортної) статі новонародженого, що в свою чергу сигналізує, в якій статевій ролі (чоловічій чи жіночій) він повинен виховуватися. Таким чином, починається **статева соціалізація дитини**, тобто навчання дитини статевої ролі.

Статева роль – модель поведінки, яку повинен засвоїти і якій повинен відповідати індивід, щоб його визнали чоловіком або жінкою.

Статева соціалізація – завжди залежить від норм, традицій суспільства, культури. В неї входять:

– *статевий розподіл праці;*

– *права і обов'язки чоловіків та жінок;*

– *уявлення про те, якими є і повинні бути чоловіки і жінки.*

Статева ідентичність – єдність поведінки і самосвідомості індивіда, який зараховує себе до певної статі і орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі.

Статева ідентичність *грунтується* на соматичних ознаках (образ тіла) і на поведінкових характерологічних властивостях, що оцінюються за ступінню їх відповідності нормативному стереотипу маскулинності або фемінності.

Статева ідентичність пов'язана з системою особистості.

В 1,5 року дитина знає свою статеву приналежність. До 3-4 років розрізняє стать оточуючих людей, часто асоціюючи її з випадковими зовнішніми ознаками. В 6-7 років усвідомлює незворотність статевої приналежності, і в залежності від статі діти самостійно вибирають різні ігри і партнерів.

3.4. Теорії сексуальності

Визнаючи специфічні відмінності статей багато дослідників цікавляться питанням їх походження і виникнення.

В концепції природного відбору Ч.Дарвіна сформульований принцип, за яким перемагає або виживає особа з ознаками, що сприяють збереженню виду. Тому у самки мають бути розвинені якості, що сприяють виношуванню дітей, а у самця, ті, які допомагають захистити потомство, сімейство.

Так як вагітність робить самку вразливою і потребуючою захисту, то обов'язки захисника накладаються на того, хто не може виносити дитину сам. Надмірна ніжність в чоловіків негативно впливає на здібність битися в потрібний момент. А надлишок агресивності у жінки скорочує кількість вагітностей. Таким чином біологічна теорія Дарвіна пояснює, чому природа заохочує в чоловікові агресивність, а в жінці турботливість.

В психоаналітичній теорії З.Фрейдом виділені психосексуальні стадії розвитку дитини. З кожною стадією пов'язані різні типи характеру.

Між 5-7 роками **Едіповий комплекс** руйнується: син подавляє свої сексуальні бажання у відношенні до матері і починає ідентифікувати себе з батьком, що дозволяє хлопчику набути цінностей, моральних норм, установок, моделей статево-рольової поведінки. За Фрейдом, батько сприймається як конкурент, але хлопчик усвідомлює, що сам він нижче батька по статусу. Виникає «страх кастрації» – боязнь уявної відплати з боку батька.

Комплекс Електри. За Фрейдом у дівчинки розвивається заздрість до чоловічого статевого органу, що є аналогом страху кастрації у хлопчиків. Ворожість до матері заснована на тому, що на її думку мати народила її без органа, або відняла його за провину. З часом дівчинка звільняється від комплексу Електри. Стаючи більш схожою на матір, отримує символічний доступ до батька, збільшуючи, таким чином, шанси вийти заміж за чоловіка, схожого на батька. Пізніше деякі жінки мріють про первістка-хлопчика.

Генітальна стадія: всі індивіди проходять в ранньому підлітковому віці «гомосексуальний період». Новий вибух сексуальної енергії спрямований на людину такої ж самої статі. Хоча явна сексуальна поведінка не є сексуальним досвідом цього періоду, підлітки надають перевагу групі ровесників однієї статі.

Таким чином, за Фрейдом, біологічна природа визначає у дівчат заздрість до чоловічого статевого органу.

Соціокультурна теорія К.Хорні – Хорні не погоджувалась майже ні з одним положення Фрейда у відношенні жінок. За Хорні, здатність до материнства у жінок має фізіологічну перевагу. Це проявляється у безсвідомості чоловічої психіки – у сильній заздрості хлопчика до материнства.

3.5. Біологія сексуальної поведінки

В ранніх теоріях сексуальності все було просто. Єдина мета статевого життя, що поставлена природою, – продовження роду. Для цього люди як тварини, наділені статевим інстинктом, сексуальними потребами.

Проте вже умовно-рефлекторна теорія І.П.Павлова показала складність виникаючих в мозку зв'язків. В.М.Бехтерев, аналізуючи природу статевого потягу, виділяв в ньому **два компоненти:**

1. Безумовно вроджену потребу організму у звільненні від накопичених продуктів діяльності статевих залоз.
2. Обумовлені індивідуальним життєвим досвідом і вихованням рефлекси, завдяки яким обирається сексуальний об'єкт і забезпечується спарування.

Американський вчений Пол Д. Мак-Лін і його колеги дослідили, що *подразнення деяких відділів головного мозку викликає певні сексуальні*

– Нас просять розставити стільці по колу. Хто бажає? Прошу. Для цього мені потрібні більш витривалі діти.

– Хлопці, про що ви там шепочетесь? От би підслухати ваші секрети. Проте я змушена вас перервати, бо справи не чекають.

– Дівчатка, обережно зі снарядами! Я не в захваті від жіночого боксу чи штанги для жінок, проте схвалюю ваше прагнення бути сильними. Як і хлопці, будьте обережними з фізичними навантаженнями.

Відомо що **вчителі по-різному спілкуються з учнями та ученицями не тільки в позаурочний час, а й на уроках.** Американські психологи виявили, що вчителі приділяють втричі більше уваги на прояви пізнавальної активності хлопчиків, ніж дівчаток. Особливо це стосується оцінки знань та інтересів у сфері природничих, особливо фізико-математичних наук. Учителі відповідають в першу чергу на запитання хлопчиків. Якщо в хлопчика не має готової відповіді, вчителі активізують їхнє мислення проблемними запитаннями, навідними підказками, тим самим орієнтуючи їх на досягнення успіхів. Вважається, що учениці повинні знати навчальний матеріал, а учні – розуміти його, бути переконаними в його істинності. Словом, першу скрипку на уроках грають представники сильної статі... Таке викривлення педагогічної уваги зумовлене знову ж таки усталеним статевим стереотипом, що дівчатка мають більші здібності до гуманітарних дисциплін, а хлопчики – до точних наук. По-різному ставляться вчителі і до оцінки академічних успіхів учнів та учениць. Якщо дівчинка має посередні знання, кажуть, що **у неї бракує здібностей.** Якщо не встигає хлопець, кажуть, що **йому бракує терпіння, посидючості.** *Не випадково більшість хлопчиків з низькими оцінками лишаються плевненими у собі, мають позитивний образ Я, адже всі довкола тільки кажуть, що якби він та з його здібностями взявся за себе, то ого-го-го, куди там відмінницям-дівчатам до нього...*

По-різному реагують вчителі і на порушення правил поведінки учнями та ученицями.

Вибуки з місця, незначні порушення правил поведінки дівчатками, як правило, строго засуджуються вчителем. Водночас бійки, міжособистісні з'ясування стосунків серед хлопчаків часто лишаються поза увагою вчителя, бо сприймаються як належне, мовляв, на те вони й хлопці. І навіть, якщо педагог і карає бешкетників, то робить це у формі окрику, погрози тощо. Від батьків хлопці очікують стусана чи підпотиличника, від вчителя – сердитого окрику. Дівчаток і батьки, і вчителі карають не так. Їм, як правило, пояснюють провину, аргументують необхідність для блага дівчинки у майбутній материнській ролі бути чемною, вихованою, уважною до потреб інших людей. Така диференційована система заохочень і покарань, коли в хлопчиків підтримують дух змагань, наполегливість у досягненні мети, а дівча-

чоловіки. На 66,0% ілюстрацій представляють чоловіки та хлопці, дівчата та жінки – на 13,6% картинок. Цей дисбаланс підсилюється в змісті розповідей задач та вправ: у 81,2% випадків йдеться про чоловіків та хлопчиків, і тільки в 17,9% – про слабку стать. Жіночі персонажі в більшості ілюстрацій розповідей та вправ мають стереотипні характеристики – їх рятують, захищають, повчають. Авторка наводить такий яскравий факт: серед 38 авторів розповідей, віршів – лише одна жінка. Висновок психолога більш, ніж песимістичний: на сторінках шкільних підручників хлопчики мають явні переваги в можливості «знайти себе», ідентифікувати себе з героями оповідань та вправ, тим часом, як дівчаткам важко знайти для себе рольові моделі.

Не слід ігнорувати той факт, що статевої ролі приписи вносяться у свідомість безпосередньо під час спілкування вчителя з учнями. Як батьки, так і педагоги привчають дівчаток і хлопчиків до думки, що вони є різними особистостями як нині, так і в майбутньому. Так, у фіксованих психологами ситуаціях спілкування школярів, коли хлопчики та дівчатка бралися за нетипові для них справи (секретом для дорослих було те, що ця діяльність спеціально нав'язувалась дітям експериментаторами), вчителі вимагали від школярів, щоб вони займалися «своїми» справами. Як це виглядало на практиці?

- Треба вимити ці дошки для стендів. Відійдіть, хлопці, віддайте відра та ганчірки дівчатам. Це – не чоловіча справа!
- Нас просять розставити стільці по колу. Хлопці, приступайте до роботи. Дівчатка, поступіться хлопцям, це – їхні обов'язки. А ви краще прикрасьте столи.
- Хлопці, про що ви там шепочетесь? Я ще такого не бачила. Якби ви були дівчатками, я б ще вас зрозуміла, але ж ви – не жінки.
- Дівчатка, відійдіть від цих снарядів, облиште насадку! Ще не вистачало, щоб хтось підірвався. Ви що, хлопці, щоб нарощувати собі м'язи?
- Дівчатка, беріться за приготування бутербродів. Хлопці, ваша допомога буде зайвою, ви в цьому нічого не тямите. Принесіть лише пляшки з колою і не плутайтеся під ногами.

Як бачимо, стереотипізовані уявлення про жіночу та чоловічу поведінку досить поширені у спілкуванні вчителів та учнів. Коли у вимогах дорослого підкреслюється статево типізована поведінка, то цим штучно насаджуються певні обмеження в особистісному розвитку. Як можна було б змінити характер спілкування? Насамперед, розумними орієнтаціями хлопчиків та дівчаток на ті форми активності, які вважаються нетиповими для певної статі. Як краще формулювати вимоги, щоб не порушувати рівність статей у їхніх можливостях?

- Треба вимити ці дошки для стендів. Дуже приємно бачити бажаних, з ганчірками.

реакції – в одному випадку – ерекцію, в другому – еякуляцію, в третьому – мастурбацію.

Електричні стимулювання лобних долей головного мозку у людей – викликає еротичні оргазмоподібні переживання. Цікаво, що нервові центри, регулюючі оральні реакції, тісно пов'язані з центрами, що регулюють генітальні реакції: їх низькочастотне подразнення викликає спочатку слиновиділення і жувальні рухи, а десь через хвилину, ерекцію статевого члена. Недарма у тварин і людських немовлят ерекція нерідко спостерігається під час годування.

Деякі вчені вважають, що у людини в зв'язку з особливостями її анатомії (прямоходіння) роль нюхових подразників в сексуальній поведінці значно менша, ніж у тварин, уступаючи місце зоровим відчуттям.

Крім того, навіть якщо роль нюхових аналізаторів в сексуальній поведінці людини зменшилась, то стародавній зв'язок відповідних нервових центрів може зберігатися в мозку.

Недарма нагадує Мак-Лін, не дивлячись на всі релігійні забобони і естетичні уявлення, людська сексуальність включає різноманітні форми орально-генітальних (феліяція, куннілінгус) і анально-генітальних контактів, які сучасна сексологія зовсім не вважає збоченнями.

Окремі сексуальні реакції нейрофізіологічно пов'язані не тільки одна з одною, але й з багатьма несексуальними реакціями.

А. Фішер звів у мозок щура-самця тестостерон, розраховуючи викликами агресивну поведінку та статеве збудження, однак у самця несподівано з'явився материнський інстинкт: замість спарювання з підсадженою до нього самою він почав «нянчити» її. Ін'єкція тестостерону в сусідню точку мозку дійсно викликала агресивну поведінку та статеве збудження, а ін'єкція між цими двома точками викликала «змішану» поведінку, коли агресивність чергувалася з проявами турботи та материнськими реакціями.

Можливо, в цьому є деякий акцент на нейрофізіологічні основи амбівалентності, сексуальних переживань, в яких ніжність інколи переплітається з агресією. Однак, не можна не враховувати також цілісність нервової системи. Подразнення одних і тих самих ділянок головного мозку може викликами не тільки реакції, відмічені Мак-Ліном, але і багато інших, які при всьому бажанні неможливо пов'язати з сексуальністю.

Якщо брати до уваги андрогени, то вони впливають тільки на силу статевого потягу, а не на його зміст.

Інакше кажучи, при допомозі відповідної гормонотерапії можна підвищувати або знижувати статево збудливість, але не можна змінити сексуальну орієнтацію особистості, перетворивши гомосексуала в гетеросексуала.

Гетеро – частина складних слів, що означає «інший». Гетеросексуал означає надання переваги партнерам протилежної статі.

Кількісна, або енергетична, сторона сексуальності вимірюється силою, тривалістю і частотою сексуальних реакцій. Її системний опис та інтерпретацію дав І.С.Васильченко під назвою «статева конституція індивіда», яку він визначає як *«совокупность устойчивых биологических свойств, вкладывающихся под влиянием наследственных факторов и условий развития в пренатальном периоде и раннем онтогенезе; половая конституция лимитирует диапазон индивидуальных потребностей на определенном уровне половой активности и характеризирует индивидуальную сопротивляемость в отношении патогенных факторов, обладающих избирательностью к половой сфере»*.

Основними векторами її визначення у чоловіків є вік пробудження лібідо, вік першої еякуляції, максимальний ексцес (кількість еякуляцій за добу), вік входження в умовно-фізіологічний ритм, тобто стабільний рівень статевої активності, максимально близький до конституційних і фізіологічних потреб, а також два генотипічних показники – так званий трохантерний індекс (відношення росту до довжини ноги і характер оволодіння лобка). Різні **типи статевої конституції** визначаються в кількох термінах:

- *слабка;*
- *середня;*
- *сильна.*

Існує стійкий **зв'язок статевої конституції з будовою тіла і темпераментом**. Зв'язок між сексуальною поведінкою і будовою тіла скоріше всього опосередковується психологічними факторами, включаючи самосвідомість, які в свою чергу залежать від соціального середовища.

Що ж до темпераменту, то рівень динамічності, рухливості, врівноваженості безумовно спливає на сексуальність. Спонтанні сексуальні реакції і тим більше цілеспрямовані дії зазвичай вимагають, мають на увазі взаємодію двох або декількох індивідів, причому на кожній стадії копулятивного циклу поведінка одного партнера служить стимулом для другого.

3.6. Сексуальна поведінка людей та тварин

Першою спробою систематичного співставлення сексуальної поведінки людини і тварини була книга Форда і Біча.

По мірі розвитку еволюційної фізіології, порівняльної фізіології і, особливо, етології, що вивчає поведінку тварин в природних умовах та умовах, з'явилося багато спеціальних досліджень, присвячених репродуктивній і сексуальній поведінці різних тварин.

Експериментальні дослідження і спостереження в природних умовах охоплюють сьогодні широке коло явищ: і сексуальні реакції окремої особи, і способи взаємодії самця і самки на різних стадіях копулятивного циклу, і зв'язок всього цього з закономірностями групового, стадного життя тварин.

кола занять жіночої статі, її наближенням до чоловічих професій і навпаки. Проте ця тенденція ще слабка і великою мірою визначається статтю авторів підручників. Перегорнемо, наприклад, Буквар – підручник з навчання грамоти для I класу, виданий 1994 року колективом авторів (Колісниченко В.І. та інші).

На його сторінках з'явився, нарешті, вчитель чоловічої статі, а також є кілька малюнків, де хлопчики і дівчатка демонструють однакові вміння косити траву, доглядати квіти, проте решта малюнків, які становлять приблизно 80%, є статеводиференційованими. Причому на більшості картинок (до 65%) зображено представників чоловічої статі: вчитель, музикант, кухар, політик, капітан, аквалангіст, сталевар, лікар, швець, механізатор, гетьман. Якими справами зайняті хлопчики, а якими дівчатка? Перші рятують пташенятко, що випало з гнізда, фотографують, саджають дерево, доглядають за кроликами, ремонтують велосипед, катаються на роликовій дошці, грають у м'яча, космонавтів, розмовляють. А що ж дівчатка? Дорослі представниці жіночої статі виступають лише у двох професійних ролях – мамі та стюардеси. Що робить жінка? На малюнках вона зайнята шитвом, збиранням урожаю в садку, грою на піаніно і в колі дітей, а ще заколисуванням дитини, підрублюванням доччиного платтячка. Коло занять дівчаток значно вужче, ніж у хлопчиків. Воно обмежується прибиранням кімнати, плаванням на серфінгу, милуванням у дзеркалі, випасом гусей, позуванням перед фотоапаратом. Своєрідним рефреном статевої відмінності поведінки слугують такі рядки: «Люда мила каструлю. Люся мила ложки. Вітя пішов у магазин і купив молоко».

Помічено, коли авторами підручників є жінки, вони і в текстовому матеріалі, і в малюнках прагнуть уникати статевого протиставлення поведінки. Стереотип – **він діє, а вона обслуговує** – замінюється однаковими заняттями: школярка так само працює з комп'ютером, як і її одноліток. Дівчинка, як і хлопчик, саджає дерево, а не тільки допомагає його тримати та ін.

У читанці для першого класу «Первоцвіт», підготовленій двома авторами-жінками, автори свідомо намагаються уникати стереотипізованих ролей чоловіків та жінок. Так, на малюнку «У колі рідної сім'ї» мати забавляє малюка, а тато в цей час перетирає посуд і робить це не менш кваліфіковано, ніж жінка.

Психолог Л.В.Попова, проаналізувавши підручники та посібники середніх шкіл Російської Федерації, дійшла висновку, що вони пронизані сексизмом. Хлопчики в них – головні дійові особи – сміливі, незалежні, здатні на ризик, а дівчатка – пасивні, другорядні персонажі, які очікують на допомогу та підтримку. Головними дійовими особами в сучасних підручниках початкової та середньої школи виступають хлопці та

сімейний бюджет. Своє майбутнє вони бачать таким: «Я займаюся дітьми, господарством, спортом, а мій чоловік нас забезпечує»; «Я прикрашаю життя свого чоловіка, який дбає про мене і дітей»; «Я зберегла свою струнку статуру та молоде обличчя і створюю дома гарну атмосферу»; «Я в гарному атласному халатику, який підкреслює мою вроду, подаю вранці йому каву в ліжку, а потім займаюся дітьми...»

Переважна більшість опитаних юнаків та дівчат дивляться на своє недалеке майбутнє крізь призму подружніх та батьківських ролей. При цьому орієнтація на традиційну сім'ю характерна для більшості опитаних: «Чоловік дбає про матеріальне забезпечення сім'ї, а я, як любляча дружина, – про домашнє господарство»; «Я як господиня дому налагоджую побут та створюю затишок, а мій чоловік думає, де взяти гроші» і т. п.

Яким чином поглиблюється статева диференціація психології хлопчиків та дівчаток? Якою мірою в процес статевої соціалізації втручається школа, засоби масової інформації?

Спробуймо простежити, як зображують чоловічу та жіночу статі на малюнках, у сюжетах оповідань, у змісті математичних задачок на сторінках підручників для початкової школи. Яку інформацію отримують діти, які установки на виконання статевої ролі? Чи зберегли вони добре відому колишнім учням сексистську установку «Ма-ма мила ра-му»?

Як і в колишні часи, професії чоловіків та жінок на сторінках Букваря, Читанки та інших книжок полярно диференціюються. Так, чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, робітниками, вченими, а жінки переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною – домогосподарки, медсестри, вчительки, лікарки.

У змісті оповідань та ілюстрацій чоловіки та хлопчики зображені особами, які створюють подію, здійснюють вчинок, нехай навіть і бешкетний. Так, вони запускають змія, ремонтують велосипед, саджають дерево, дражнять півня тощо. **Водночас жінки та дівчатка тільки пожинають плоди діяльності сильної статі** (дівчатка підтримують деревця, які саджають хлопці, спостерігають за їхніми діями, обговорюють їх). **Дівчатка мають справу переважно з обставинами, які склалися, з пригодами, які відбувалися поза їхнім волевиявленням та участю. Чоловіки, хлопчики на картинках зображені енергійними, активними, жінки та дівчатка – пасивними, залежними, кимось опікуваними.** Так, наприклад, у підручнику для 1-го класу «Рідна мова» за 1994 рік, дівчатка переважно допомагають, асистують, миють, чистять, в'яжуть, а хлопчики майструють, розпалюють вогнище, встановлюють годівничку для пташок, катаються на ковзанці тощо.

Хоча слід відзначити, що при порівнянні комплектів підручників 60-70х та 80-90-х років останні вигідно відрізняються у плані розширення

При цьому були допущені **три головних помилки**:

1. Вважалось, що сексуальна поведінка тварин цілком інстинктивна і регулюється програмою, однозначно закодованою організмом. В дійсності це не так (додається наші навчання).
2. Виявилась помилковість інтерпретації зовнішніх рис і окремих компонентів поведінки тварин «в людських» термінах, по аналогії з сексуальною поведінкою людини.
3. Виявилась неправомірність розгляду сексуальних автоматизмів і реакцій виключно в контексті репродуктивної поведінки без врахування інших сторін тварин.

Описовий рівень міжвидового порівняння фіксує лише деякі формальні схожості поведінки.

Аналогія – не тільки не доказ, але і не пояснення.

Завжди потрібно враховувати, що саме порівнюється. Наприклад, по встановленню «парних союзів» і способах навчання потомства леві і лисиця мають з людиною більше спального, ніж наші ближчі родичі – шимпанзе.

Як проявляється людська сексуальність? Уявімо собі, що на таке запитання відповідають різні люди – жінки, чоловіки, молоді і не зовсім. Якщо серед опитуваних виявиться юнка, то вона, мабуть, почне говорити про ті почуття, які переживають дівчата під час побачень, – тремтять очікування зустрічі з коханим, п'янкість поцілунків, бажання відчувати ніжність його обіймів тощо. Для жінки, яка веде до дитсадочка своїх дітей, – це, можливо, буде її тепле, невимовно ніжне почуття любові до свого чоловіка, а ще – бажання подобатися йому, як в роки їхньої юності. Для літнього чоловіка, сексуальність – це, передусім, погляд лагідних очей дружини, відчуття її турботливого ставлення до нього. Для хлопця, який набуває першого досвіду статевого життя, сексуальність уявлятиметься як прагнення інтимної близькості, бажання тілесних пестощів, фізична насолода.

Спільною для всіх опитуваних буде характеристика сексуальності як **задоволення, насолоди, щастя, радості. Гедоністична** (з грецьк. – насолода) **функція сексуальності** є провідною не лише в процесі статевої близькості, а й негенітальних формах поведінки, наприклад, телефонному сексі. Помилковими є уявлення про сексуальну активність як таку, що детермінована лише статевими зносинами, копулятивним актом. Сексуальність може виявлятися як в особливих пізнавальних інтересах підлітка, спрямованих на розкриття таїни інтимних стосунків, так і в еротичних образах, які виникають в уяві дівчини, коли вона слухає улюблені мелодії.

Наші уявлення про сексуальність є результатом набутого життєвого досвіду в широкому розумінні цього слова. Чим старшою стає людина,

тим психологічно розмаїтнішим видається їй поняття сексуальної поведінки. Тобто, якщо юнак в поняття сексуальність вкладає генітальні відчуття в процесі статевого акту, то, набуваючи досвіду подружнього життя, він буде включати в нього більш десексуалізовані відчуття ніжності, тепла, приязні, вдячності, бажання бути близьким для коханої не тільки тілом, а й душою. Отже, сексуальність охоплює різні сфери психічного життя людини – відчуття, переживання, уяву, думки, дії, вчинки – все те, що супроводжує її сексуальну активність. Щоб відрізнити інші види людської поведінки, наприклад, пізнавальну від сексуальної, вчені дійшли згоди, що **провідною ознакою останньої є еротична (любовні начала, пристрасть, збудливість, почуттєвість, хтивість). Сексуальною може стати будь-яка сфера життєдіяльності людини, пов'язана з сексуальним збудженням та зумовлена ним.**

Відомо, що сексуальна поведінка тварин зумовлюється переважно інстинктами, тобто вродженими безумовними рефlekсами самців та самиць, роль яких у продовженні виду особливо яскраво проявляється після настання статевої зрілості. Господарі домашніх кицьок та собак добре знають, який нестримний потяг до протилежної статі собі подібних відчувають їхні улюбленці, яку магічну силу для самця має запах, голос готової до запліднення самиці. І це не дивно, адже **сексуальна поведінка тварин є, передусім, репродуктивною, тобто спрямованою на продовження роду.**

Чи не простіше було б людям мотивувати виникнення міжособистісних проблем в інтимних стосунках чоловіка та жінки інстинктивною природою сексуальності і, тим самим, не мати жодних проблем з правилами етики і моралі? Щоб глибше зрозуміти природу людської сексуальності, проаналізуємо сексуальну поведінку братів наших менших.

Спостерігаючи позиції копуляції, ритуальні залицяння самців та самиць, люди схильні приписувати тваринам людські переживання – ревності, уподобання, розчарування. Згадаймо легенди про лебедину вірність, парування лелек тощо. Проте гуманізація тваринної сексуальності є помилковою. Вона може значно відрізнятись за частотою і тривалістю копулятивного акту між різними видами тварин, проте залишається з урахуванням їхнього віку та здоров'я досить подібною в межах одного виду. Сексуальна поведінка тварин є сезонною і зумовлена періодом тички у самиць, коли вони стають сексуально рецептивними. Парування відбувається в період максимальної здатності самиці до запліднення. При цьому сексуальна активність самців детермінується гормональною. Чим вищий рівень біологічної організації виду, тим складнішою і поліфункціональнішою стає система його репродуктивних органів і способів регуляції на рівні індивідуальної поведінки. *Так, у самиць комах центр копулятивної поведінки розміщується в нервових вузлах*

нюк ролеві орієнтації обмежуються створенням власної сім'ї, характеристиками майбутніх побутових обов'язків, зокрема господарчих та виховних: «Запам'ятавуй, як мама робить салатик, готуватимеш такі смачні страви, коли одружишся» (навчишся шити, вишивати, в'язати, підтримувати чистоту у квартирі, доглядати власних дітей тощо).

Якщо і йдеться про професійні ролі, то обмежуються вони сферою освіти, культури, медицини чи обслуговування: будеш артисткою, художником, моделлю, кравчиною, перукарем тощо. Якщо хлопчиків орієнтують на проходження служби у війську, на вироблення фізичної сили і психологічної витривалості, на досягнення успіху «в праці і в бою», то майбутні дівчинки у кращому разі змальовують так: *«Ось закінчиш школу, вивчишся, виїдеши заміж, народиши дітей».*

І, нарешті, діти підсвідомо ототожнюють себе з поширеними в певному суспільстві моделями жіночої та чоловічої поведінки. Жінка – керівник підприємства, політик, менеджер, міліціонер, військовослужбовець залишається в нашому суспільстві настільки рідкісним явищем, що на неї не часто вказують як на взірць статевої ролі. Наприклад, відомий англійський політик, «залізна леді» Маргарет Тетчер виглядає настільки нетиповою в очах українських хлопчиків та дівчаток, що вони свого часу запитували вчителів: *«А в Англії чоловік може стати прем'єр-міністром?»*

Чи дає подібне статевотипізоване виховання свої плоди?

Спробуймо простежити психологічні відмінності хлопців та дівчат на виході у доросле життя. З цією метою юнакам та дівчатам було запропоновано написати твір про себе через 10 років. Завдання так і називалося: *«Мені 28 років, я вже...»* Старшокласники мали описати свою майбутню професію, освіту, сімейний стан, кількість дітей у сім'ї, свій громадсько-політичний статус, платню, житлові умови, обов'язки в родині, характер подружніх взаємин, психологічний портрет шлюбного партнера, подальші життєві плани тощо.

Які тенденції було виявлено? По-перше, установку на соціальну нерівність чоловіків та жінок у уявленні про Я через 9-10 років. Звичайно, високий рівень домагань юнацтва щодо соціального та матеріального статусу є цілком зрозумілим, проте пояснити його тільки оптимістичними сподіваннями юнаків та дівчат було б помилково. Адже за бажаним особистісним статусом (*«я вже керую відомою фірмою»* або *«ми з чоловіком мешкаємо у шикарній квартирі»*, *«у мене цікава, з високою платнею робота»*, *«відпочинок проводимо на відомих курортах»* тощо), криється інфантилізм уявлень про сходження до кар'єри (навіть у мріях, фантазії) без копії праці та здобуття освіти і кваліфікації, лише завдяки «манні небесній». Більшість опитаних дівчат орієнтувалися на високий зарібок майбутнього чоловіка, не розраховуючи на свій внесок у

правило, однотипні іграшки, у хлопчиків вони різноманітніші за формою та функціональним призначенням. Чи не в цьому виток протиставлення у виборі жіночих та чоловічих ролей в дорослі роки?

Чи добровільно обирають іграшки та ігри діти, чи дорослі чинять на них тиск? **Психологічні спостереження показали: саме дорослі нав'язують малечі статево-співвіднесені ігри та іграшки.**

В одному експерименті, що проводився в дитсадку, хлопчикам та дівчаткам пропонувалися статево-нетипові іграшки. Хлоп'ята із задоволенням гралися з ляльками, а дівчатка – машинками. Гру перервали (хто б ви думали?) саме батьки, за поведінкою яких спостерігали вчені. Побачивши своїх синів та доньок за «дивними» іграми, і мами, і тати реагували приблизно однаково: «А чим це ти займаєшся?», «Що це з тобою?», «Ану, кинь ці дурниці, грайся нормально!»

Ось так. Хто, на вашу думку, був особливо незадоволений – мами чи тата? Повторивши фіксовані ситуації з іншими групами дітей, психологи дійшли такого висновку: саме татусі сприйняли «жіночі» заняття своїх синів як загрозу для їхньої маскулітності. То ж чи можна буде в майбутньому звинувачувати вже дорослих чоловіків, які виростуть з цих хлопчаків, за небажання доглядати власних дітей, за черствість?

У контексті впливу дорослих на зміст і характер ігор та іграшок варто пригадати ще одну фіксовану ситуацію спілкування дітей з дорослими.

Хлопчикам – старшим дошкільнятам – пропонувалася гра з лялькою «Джо-солдат». Коли у гру втручався дорослий зі словами: «А хіба личить хлопцям гратись у ляльки?», вони, як правило, навпероб'їй заперечували: «А хіба це лялька? Це ж – солдат! Ось гляньте, у нього португезя, на ремені причеплено гранату, а в кобурі – пістолет. Та й черевіки в нього солдатські, і фляга є, і пілотка. Ні – це не лялька!»

Дорослі по-різному спрямовують і регулюють поведінку хлопчиків та дівчаток. Вони не заохочують дослідницьку та конструктивну поведінку дівчаток, їхнє прагнення дізнатися про іграшку більше, розібрати її, застосувавши не за призначенням. Що стосується хлопчиків, то тут дорослі, навпаки, схвалюють нетрадиційні способи гри, інтерес до механізмів функціонування іграшок. **Хлопчиків заохочують до змагань, перемог, конкуренції. Вияв агресії, чи то вербальної, чи фізичної, грубе поводження аби досягнути мету часто сприймається як норма, тим часом подібна поведінка дівчинки всіляко критикується та засуджується.**

Дітям постійно ще змалечку говорять про їхнє майбутнє, диференціюючи призначення в сім'ї та суспільстві. **Хлопчиків, як правило, орієнтують на кар'єру, соціальні ролі в професійній, громадсько-політичній сфері:** «Учися, синку. Дивись, і вийдеш у люди, станеш президентом» (бізнесменом, генералом, політиком, вченим) тощо. **Для до-**

на черевці. Якщо у щурів видалити 20% головного мозку, то їхня сексуальна поведінка залишиться неушкодженою. У котів з ушкодженнями лобних часток копуляція вже розладнується. І ще чутливіші до мозкових порушень примати. Чим вищий показник відношення ваги мозку до ваги тіла, тим більша роль індивідуального досвіду та соціального навчання тварини, і тим меншу роль відіграє гормональна регуляція сексуальної поведінки.

Вивчаючи сексуальну поведінку тварин, вчені дійшли висновку, що характер їхньої сексуальної активності зумовлюється не лише інстинктивною, біологічною природою статевого потягу, але й набутиим досвідом. Так, наприклад, щурі, які утримувалися в ізоляції до настання статевої зрілості, в процесі первинного входження в коло собі подібних тварин допускали чимало «помилочок» в контактуванні з ними. Самці робили багато неправильних наскоків на самиць. Самиці плутали самців з собі подібними особинами. У багатьох видів тварин біднішає ритуал «залицяльницьких» ігор перед паруванням тощо.

Отже, набуття досвіду в середовищі, або, як його ще називають, **процес первинної соціалізації** (від лат. – суспільний – процес включення індивіда в суспільство, коли він засвоює прийняті в ньому соціальні норми, традиції), відіграє важливу роль у регуляції сексуальної поведінки не тільки людини, а й тварин, зокрема ссавців. Скажімо, у приматів з розвинутішим головним мозком та центральною нервовою системою, порівняно з іншими видами тварин, вплив стада відіграє значну роль у характері сексуальної активності.

Це переконливо довів у своїх експериментах на макаках-резусах американський вчений Гаррі Гарлоу. Він спостерігав за тим, як в умовах неволі, тобто в умовах розвитку самців та самиць поза стадом аж до настання статевої зрілості, проявляється інстинкт спаровування та батьківства. При цьому мавпочок «виховували» створені експериментатором штучні «мами», зроблені з дротяного каркасу: одна – жорстка, негнучка, інша – покрита м'яким матеріалом. Ці мами в потрібний час давали їжу малятам, а ще слугували захистком під час сну та у разі небезпеки.

Яким же виявився результат такого «індивідуалізованого» виховання? Він приголомшив багатьох вчених, адже самці та самиці після досягнення віку статевої зрілості виявилися нездатними до спаровування і навіть до виконання ритуальних дій «залицяння». Іншими словами, самці та самиці, вирощені у неволі, не могли знайти «спільної мови» для реалізації вродженої копулятивної поведінки. Вони, хоча і спаровувалися під впливом інстинктивного потягу, але при цьому билися, кусалися, виявляли інші ознаки агресивності, нетипові для традиційної копулятивної поведінки тварин.

Проте найбільш вражаючі зміни були зафіксовані пізніше, вони стосувалися порушень безумовних батьківських рефлексів. Народжені після штучного запліднення малюки не тільки не змогли пробудити материнські «почуття», а й самі виявилися під загрозою. Мами-самиці відривали своїх дітей від грудей під час годування, відмахувалися від їхніх причепливих домагань, мов він набридливих мух, могли вщипнути, вкусити і навіть спересердя відкинути від себе додолу, деколи вниз головою. Особливо жорстокими та агресивними виявилися самиці, виховані жорстокою «мамою».

Результати цього класичного експерименту засвідчили наступне: **хоча сексуальна поведінка тварин і є за своєю природою інстинктивною, вона все ж таки частково підвладна індивідуальному навчінню.** Порушення механізмів набуття досвіду співжиття у стаді призводить до порушення репродуктивної функції, особливо на рівні вищих тварин.

Цілком слушним є запитання: *«Якщо відсутність прикладу поведінки в стаді негативно позначається на інстинктові спарування та успадкування батьківських інстинктів тварин, то яку ж тоді роль відіграє фактор первинної соціалізації для сексуальної поведінки людини?»*.

Сексуальність людини як взаємопереплетення біологічного та соціального можна характеризувати з точки зору анатомії та фізіології статевої системи, функціонування центральної нервової системи, ендокринної системи та психіки. Хоча людський індивід здатний до сексуального збудження від народження, проте він реагує на нього опосередковано набутими смислами і значеннями, виробленим індивідуальним досвідом. Це означає, **що фізіологічне збудження завжди функціонує в певній системі засвоєних особистісних смислів, уподобань, значень. Тобто, сексуальна поведінка людини є соціально-знаковою, свідомою.**

Підкреслюючи олюдненість сексуальної поведінки *Homo sapiens*, її якісну відмінність від тварин, кажуть, що останні не знають еротики, не мають еротичної уяви, фантазій.

Характеризуючи соціальну конституцію чоловіка чи жінки, сексологи часто оперують поняттям так званого **лібідо-фактору** (від лат. – потяг, бажання, прагнення до статевої близькості), наприклад: висока сексуальна активність, сексуальна збудливість, наполегливість, низький рівень сором'язливості, готовність виявити звичні форми статевої близькості тощо. Але, сила, тривалість, частота еротичного збудження ще не дають підстав для однозначної характеристики сексуальної поведінки, яка визначається, окрім цього, ще й особистісним смислом.

Власне, роль особистісних смислів в процесі гуманізації статевого інстинкту враховується сексологами навіть при визначенні норми сексуальної поведінки. Вона включає в себе низку морально-етичних, релігійних аспектів та соціокультурних факторів, а також індивідуальні

звертаються до правоохоронних органів, намагаються передати виховання іншим організаціям, школі.

Формула даного типу любові: «Я не хочу мати справ з цим негідником».
В реальному житті зустрічається поєднання кількох типів ставлення у відносинах батьків з дітьми.

7.3. Основні напрямки статевої соціалізації дитини

Відомо, що чоловіками та жінками не народжуються, а стають. Стають у процесі виховання, під впливом соціального оточення, яке соціалізує стать, перетворюючи істоту з певною біологічною належністю у стать психічну.

Хто і як соціалізує стать? Уже за простою відповіддю на запитання *«Хто народився – хлопчик чи дівчинка?»* криється чітко закарбована в приписи поведінки конкретна програма статевого виховання, її початком стає ота голуба чи рожева стрічечка, якою породілля перев'язує конверт з немовлям.

Нагадаємо найбільш важливі напрямки статевої програми соціалізації дитини, визначені вченими.

По-перше, встановлено, що дорослі по-різному будують характер розмови, залежно від статі дитини. Це стосується не тільки батьків, а й усіх старших, хто оточує дитину. До дівчинки – ласкавий, ніжний, заспокійливий тон, для хлопчика – бадьорий, нижчий за тембром, захожувальний до активності та змагання. Різна інтонація – різний ступінь вимогливості щодо поведінки та гри. По-друге, зафіксовано, що дівчинці дістається значно більше погладжувальних, обіймів, поцілунків від дорослих, ніж її одноліткові-хлопчику. По-третє, для дівчаток обираються ніжніші кольори, м'які, пухнасті, округлі іграшки, для хлопчиків – яскраві, помітні здалеку та тверді іграшки з жорсткими каркасами. По-четверте, функціональне призначення іграшок та ігор для хлопчиків та дівчаток не просто різне за характером, а іноді й діаметрально протилежне. Конструктори, автомобільна техніка, словом, усе те, що рухається, крутиться, вкручується та викручується, гуде та свистить, призначено для хлопчиків. Для дівчаток пропонують те, що можна пригорнути, прикрасити, заховати, доповнити, укомплектувати.

Замислимося над сюжетами дитячих ігор. Чи часто можна побачити, що хлопчики граються з ляльками, а дівчатка з машинами чи зброєю? Такі випадки трапляються хіба що в ранньому дитинстві, незатьмареному прискіпливим нав'язуванням дорослими своїх уявлень про хлопчачі та дівчачі іграшки. Уже в 5-6-річних малюків чітко сформовані уявлення про те, які ігри для хлопчиків, а які – для дівчаток. Дівчатка грають у лікаря, школу, доньок-матерів, а хлопчики – у солдатів, міліцію, прикордонників, війну тощо. **Психологи вважають, що в дівчаток, як**

Батьки високо оцінюють дитину, її зовнішність, успіхи, здібності, але м'яке поводження з нею поєднується з недостатньою увагою до її повсякденних потреб, з поверхневим знанням її духовного світу. Зовнішнє милування дитиною поєднується з невмінням допомогти їй у її проблемах.

Формула даного типу любові: «Дивіться, яка у мене гарна дитина. На жаль, у мене немає багато часу для спілкування з нею».

– **Дійова жалість** – узгодження симпатії, близькості, але відсутність поваги до дитячої особи. Тут має місце визнання справжніх відхилень. У спілкуванні з дитиною надають особливі привілеї, надмірно опікають, оберігають від шкідливих впливів. Батьки не вірять у можливість та здібності дитини.

Формула даного типу любові: «Хоча моя дитина недостатньо фізично розвинена чи недостатньо розумна, але це моя дитина і я її люблю».

– **Любов як поблажливе відсторонення** – має місце симпатія і водночас – неповага та велика міжособистісна дистанція. Батьки не втручаються у справи дитини, в контакти з ровесниками, недостатньо орієнтуються в духовному світі, погано обізнані з її внутрішнім хвилюванням.

Формула даного типу любові: «Не можна не звинувачувати мою дитину в тому, що вона недостатньо розумна та фізично розвинена».

– **Відкидання** – неповага, антипатія та велика дистанція. Батьки намагаються зменшити будь-яке спілкування з дитиною, не помічають її присутності і зовсім уникають її тоді, коли вона потребує допомоги та підтримки.

Формула даного типу любові: «Ця дитина викликає у мене неприємні почуття та небажання мати з нею справу».

– **Презирство** – тип, викликаний антипатією, неповагою, але певною близькістю. Батьки не помічають нічого позитивного в дитині, зовсім ігнорують її досягнення, але водночас страждають від зв'язку з такою, як їм здається, невдахою. У спілкуванні – постійні осмикування, вимогливість, моралізування, примушування.

Формула даного типу любові: «Я мучуся, безмірно страждаю від того, що моя дитина така нерозвинена, вперта, невміла, боягузлива, неприємна іншим людям».

– **Переслідування** – антипатія, повага та міжособистісна близькість. Батьки впевнені, що дитина перетворюється на закінченого негідника. Намагаються строгістю, суворістю, жорстким контролем зламати дитячу волю, виступають ініціаторами притягування до виховання громадськості, нерідко схильні до суворих заходів покарання.

Формула даного типу любові: «Моя дитина – негідник і я доведу це».

– **Відмова** – антипатія, повага, велика дистанція. Відсторонення від проблем дитини, але, начебто збоку, спостерігають за нею, визнають її силу, цінність окремих якостей. При загостренні стосунків, батьки

прояви сексуальної активності. Протягом соціалізації індивід засвоює як спільне для всіх людей знання фізіології та гігієни тіла (уявлення про розміщення еrogenних зон, сексуальні дотики, статеве дозрівання, статеве життя тощо), так і специфічні для певної етнокультури нормативи сексуальної поведінки (залицання, освідчення в коханні, привабливість в інтимних стосунках).

Польський вчений К.Імелінський наводить такі нормативні критерії сексуальної поведінки: різність статей, їхня статева зрілість, взаємна згода, прагнення до обопільної втіхи, відсутність шкоди для здоров'я та інтересів інших людей. За умови дотримання цих критеріїв, характер конкретних форм сексуальної поведінки, на думку вченого, не має особливого значення.

Німецький сексолог З.Шнабль в поняття норми вкладає такі критерії як адекватність етичним вимогам соціуму та середні показники частотних характеристик сексуальної активності, а також сприяння соціальному та психічному здоров'ю партнерів.

Російський вчений Г.С.Васильченко розглядає межі сексуальної норми з позиції значущості статевої сфери для людини. За норму людської сексуальності він вважає потенційну здатність до реалізації функцій запліднення (задоволеність близькістю) та встановлення соціальних контактів (інтимного спілкування, побудови міжособистісних взаємин). З цього випливає, що патологія виникає через неможливість реалізувати базові складові сексуальної поведінки.

Отже, критерії норми включають не тільки здатність досягти насолоди шляхом сексуального збудження та його розрядки, а й значною мірою задоволення соціальних потреб.

Сексуальна втіха завжди особистісно опосередкована. Саме тому російський вчений І.С.Кон звертає увагу на множинність соціальної мотивації сексуальної активності, яка виступає засобом розрядки фізіологічного збудження, дітонородження, досягнення чуттєвої насолоди, самоствердження, комунікації, маніпуляції іншими людьми, а також ритуальною та компенсаторною дією. Звичайно, в патології сексуальна поведінка задовільняє іншу палітру потреб – приниження, спричинення фізичного та психічного болю, владу над іншими тощо. Багатовимірність мотиваційних схем поведінки засвідчує, наскільки складним психічним утворенням є людська сексуальність.

Сексуальна поведінка людини може бути зафіксована виключно у формі об'єктивних, психофізіологічних показників: класичним прикладом є дослідження американськими ученими Вільямом Мастерсом та Вірджінією Джонсон сексуальних реакцій жінок та чоловіків. І хоча вперше отримані ними конкретні показники реалізації сексуальної функції, що виявилися на той час (60-70-ті роки ХХ століття) справжньою сен-

сацією, все ж громадскість та навіть науковці сприйняли їх неоднозначно. Так, зокрема, Абрагам Маслоу, представник гуманістичної психології, закликав Мастерса і Джонсона аналізувати варіативність та типовість сексуальних реакцій людини в контексті особистісних, любовних стосунків. Людська сексуальність, на думку І.С.Кона, має великі індивідуальні варіації, детерміновані як фізіологічним станом організму (гормональний баланс) так і життєвим (емоційним, комунікативним) досвідом індивіда, його несексуальними мотивами.

Явище відокремлення сексуальної поведінки від репродуктивної вперше спостерігається на рівні приматів. При цьому сексуальна поведінка тварин залишається більш незалежною від біологічних детермінант, ніж від досвіду співжиття в стаді.

У людей сексуальна поведінка контролюється вищими відділами мозку. **Сексуальна поведінка людини автономна, відокремлена від репродуктивної функції і є більш варіативною за формами отримання сексуальної втіхи.** Її характер, спрямованість завжди особистісно та соціально зорієнтовані: «... значну увагу ми приділяємо символізму в сексуальній поведінці людини, оскільки він важливий з точки зору психоаналізу, котрий, як і давня мораль, виходить з того, що існує лише один спосіб кохання.

Досліди з мавпами наштотують на думку, що для людини тривалий і чуттєвий секс – це щось особливе, це «відволікаюча діяльність», яка дозволяє партнерам, щиро прихильним одне до одного, в ігровій формі пом'якшити різноманітні агресивні поривання й тривоги і задовольнити дитяче бажання доторкнутися до близької людини. Майже в кожного є принаймні один найприємніший для нього тип сексуальної поведінки, який іншими може видатися дивним. Коли б ми помітили таку поведінку в риб чи птахів, то не питали б, чи це нормально, а поцікавилися б, чому вони так поведуться?»

Подібно до людей, процес сексуального збудження та досягнення його піку у тварин супроводжується інтенсивними вегетативними реакціями – прискореним серцебиттям, посиленням кровонаповненням судин, підвищеною частотою дихання та пітливістю.

Сексуальна поведінка приматів найбільше залежить від мозкових центрів. Якщо у більшості ссавців копулятивний цикл є сезонним, то вже у приматів (людиноподібних мавп) сексуальна поведінка відокремлюється від репродуктивної, більшою мірою регулюється головним мозком і значною мірою опосередковується індивідуальним навчанням.

Пряме суперництво за самицю можна спостерігати серед самців благородних оленів. Під час гону самці викликають один одного на поєдинок за володіння самицею. Чим більше перемог, тим більше самиць у «гаремі». Виклик кидають ревом, який гучніший у більш здоро-

Статева диференціація психології хлопчиків та дівчаток. Роль школи в процесі статевої соціалізації. Диференційована система заохочень і покарань.

7.1. Виховання статевої самосвідомості в дошкільному віці

*В 6-7 років дитина повністю усвідомлює безповоротність своєї статевої приналежності, причому це співпадає з бурхливим посиленням статевої диференціації поведінки і установок. Хлопчики і дівчатка за власною ініціативою вибирають різні ігри і партнерів в них, проявляють різні інтереси, стиль поведінки і т. д. Така стихійна **статева сигригація** (одностатева компанія) сприяє кристалізації і усвідомленню статевих відмінностей.*

Широко поширені серед дошкільнят так звані **соціосексуальні ігри** («в тата й маму», в «лікаря»), в яких діти інколи демонструють одне одному свої гені талії, торкаються одне одного або, навіть, імітують статевий акт.

Ігри, що включали показ або торкання гені талій, з ровесниками протилежної статі в своєму дитячому (допубертатному) досвіді ретроспективно визнали половина чоловіків і біля треті жінок із вибірки Кінзі, з ровесниками власної статі – 54,4% чоловіків і 34,8% – жінок.

Поширеність дитячих геніальних ігор і їх техніка можуть бути істотно різними в різних соціальних, культурних і етнічних середовищах.

Тим не менше, широка поширеність таких ігор навіть в умовах жорсткого контролю свідчить про їх **психологічну закономірність**, особливо якщо згадати наведені етнографами дані і відомості про «статеву соціалізацію» у приматів.

Жах дорослого при зіткненні з подібними випадками перебільшений і може травмувати дитину.

Дитяча статева цікавість – звичайна дослідницька діяльність або рольова гра

7.2. Типи батьківського ставлення і любові до дітей

Сім'я для малюка є першою школою життя, моральності. У перші роки життя вплив на дитину батьків як найавторитетніших людей є визначальним, домінуючим.

Виховання – найважча та найвідповідальніша функція сім'ї і її доводиться виконувати подружжю незалежно від їхнього соціального статусу, матеріальної забезпеченості, культури та національної приналежності.

Типи батьківського ставлення або любові до дітей

– **Дійова любов** – ґрунтується на симпатії, повазі, але на чималій міжособистісній дистанції між батьками та дітьми.

Латентна стадія. Початок латентної стадії співпадає з *початком шкільного навчання* в більшості країн світу. У дитини з'являються **предметні інтереси**, що лежать за межами батьківського «трикутника». **З'являється бажання дізнатися побільше про світ поза сім'єю. Інтерес до сексуальних проблем на цій стадії у дитини знижується.**

Пристаючи до шкільного навчання і входячи в нові для себе групи, дитина неминуче дізнається, що норми, існуючі в її сім'ї, можуть відрізнятися від тих, яких дотримуються інші люди. Так, на цій стадії розширюється соціальна компетентність дитини поряд з розширенням її знань про світ природи і людської культури.

Наступна стадія – **пубертатна** – співпадає з настанням статевої зрілості.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Дейнега Г.Ф., Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... – М.: Просвещение, 1992. – С. 25-27.
3. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1998. – 320 с.
4. Максименко С.Д. Основы генетической психологии: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
5. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети меняющемся мире. – М.: Просвещение, 1991. – С. 190
6. Шнейдер Л.Б., Психология семейных отношений, курс лекций. – ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 7. Статева соціалізація дитини

План

1. Виховання статевої самосвідомості в дошкільному віці.
2. Типи батьківського ставлення і любові до дітей.
3. Основні напрямки статевої соціалізації дитини.

Основні поняття:

Статева сигригація. Соціосексуальні ігри. Дитяча статева цікавість. Типи батьківського ставлення і любові до дітей. Дійова любов. Дійова жалість. Любов як поблажливе відсторонення. Відкидання. Презирство. Переслідування. Відмова. Сюжет дитячих ігор. Статевотипізоване виховання.

вого володаря «гарему». Поєдинок починається з оглядин одне одного, зближення і тупцювання на місці, що дає змогу оцінити розмір тіла, розкішні роги, міць суперника. Якщо сили не рівні, слабший відступає від сутички. Якщо супротивник виступає як рівня, олені зчіплюють роги і починають штурхати один одного. У чверті таких випадків самці отримують серйозні тілесні ушкодження. Перемагає, як правило, старший, крупніший олень, проте іноді він поступається молодшому та задеркуватішому.

Подібні битви характерні для сексуальної поведінки багатьох видів тварин. Деякі самці-жуки обмежуються лише підштовхуванням один одного. Буйволи і снігові барани стрімко атакують суперника і б'ються лобами. Право на самицю отримає найбільш «твердолобий».

Морські слони також виходять на сексуальний поєдинок. Однак ці битви організовує сама самиця, бо свій протест проти бажання самця вона виказує сильним криком, на який збігаються сусіди-самці. Своїми криками вона продовжує підтримувати сильнішого в сутичці.

Основне завдання сексуально-репродуктивної поведінки самців – привабити самиць через конкуренцію з іншими ссавцями. Основне завдання самиць – вибрати найкращого статевого партнера, який за своїми фізичними властивостями здатен забезпечити потомство найкращими шансами для виживання і розмноження.

Ч.Дарвін був глибоко переконаний, що відмінності у поведінці статей – це результат еволюційного добору. Він писав: *«Існує багато інших структурних утворень та інстинктів (у самців), які розвиваються завдяки статевому добору, – такі, як зброя нападу і засоби захисту самців під час їхніх поєдинків і переслідування суперників, їхня хоробрість і задиркуватість, їхні різноманітні прикраси, їхня винахідливість при продукуванні сигналів голосом або з допомогою різних пристосувань, їхні залози виділення пахучих речовин, більшість з яких слугує тільки для приваблювання чи збудження самиці. Зрозуміло, що ці ознаки є результатами статевого, а не звичайного добору, оскільки неозброєний, привабливий самець так само б мав успіхи в битві за життя і в залишення багаточисленного потомства, але не в присутності самиць, наділених багатьма такими ознаками».*

Структура сексуально-репродуктивної поведінки тварин зумовлена, в основному, певною генетичною програмою, якою закодовані безумовні рефлекси, проте частково залежить і від вироблення умовних зв'язків за допомогою навчання. При цьому сексуальні емоції тварин (від приязні до агресії), що виявляються у фізіологічних реакціях, не опосередковані, почуттям, оцінками, ставленнями. Звичайно, пряме порівняння сексуальної поведінки тварин з людською – некоректне і все ж... Сексуальність тварин підпорядкована відтворенню виду, репродукції, сек-

суальність людей – продукції насолоди. **Сексуальність людини – це складова частина цілісної особистості, взаємозалежність її біологічних, психологічних, соціокультурних вимірів функціонування як статевої істоти.**

Репродуктивна поведінка людей якісно відрізняється від аналогічної поведінки тварин. Статева стратегія у людини тісно пов'язана з добре розвинутою турботою про потомство. Стратегія жінок виключає тривалі періоди сексуальної чутливості, що дає можливість підтримувати довгий час постійну увагу партнера. Проте запліднення можливе лише в період овуляції, який в організмі жінки добре замаскований на відміну від еструсу ссавців. З точки зору еволюційної теорії статевого добору це означає, що чоловік повинен регулярно підтримувати сексуальні стосунки з однією і тією ж жінкою, щоб забезпечити запліднення. Стратегія чоловіків включає суперництво при залицянні та агресивність у випадку захисту жінок. Статеві стратегії, як частина етнокультури, породжують розмаїтість шлюбно-сімейних звичаїв та ритуалів.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому (Жінки в громадському житті України 1884-1939). – Київ: Либідь, 1995. – 424 с.
2. Виткин Дж. Жінчина и стресс. Мужчина и стресс. – СПб.: Питер Пресс, 1995. – 350 с.
3. Ворник Б.М. Расстройства половой идентификации. – К.: ИЦ «Семья», 1998. – 329 с.
4. Ворник Б.М., Говорун Т.В. Дифференциально-диагностические критерии нарушения половой ориентации // Сексопатология и андрология. Методическое пособие для врачей. Вып.1. – К.: Центр сексологии и андрологии, 1994. – С. 117-124
5. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
6. Говорун Т.В., Шарган-Кікінежди О.М. Психологічні аспекти гендерної дискримінації // Психологія. 36. наук, праць. Вин. III. – К., 1998. – С. 3-8.
7. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.
8. Максименко С.Д. Основы генетической психологии: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
9. Нульф В'ірджинія. Власний простір. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 112 с.
10. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

Серйозну помилку допускають батьки, які вважають подібні ігри «несерйозними». *В подібних сім'ях мама може розчаровано сказати дівчинці, що грається з лялькою: «Ти б краще книжку почитала або зіграла з батьком в шахи», роблячи акцент, перш за все, на інтелектуальний розвиток дитини.*

Не відчувши на едіповій стадії гордості від приналежності до своєї статі, дитина може вирости невпевненою в собі і несміливою.

Другою відмінною рисою цього періоду є виникнення ігор з еротичним відтінком між дітьми різної статі.

Підглядання, хіхікання, ігри з «роздяганням» (в сім'ю, лікаря) недвозначно свідчать про те, що діти цього віку вже достатньо освічені в тому, які частини тіла вважаються інтимними і що їх слід приховувати від людей протилежної статі і взагалі від сторонніх очей. Ця норма соціального життя, як і всяка норма, на перших порах викликає у дітей почуття протесту. *Виразити свій протест діти намагаються знову ж таки в грі.* Такі ігри носять відтінок еротики і не призначені для дорослих очей. **Це цілком нормальне явище для даного віку.** За подібні ігри **дитину не можна карати, соромити, виставляти на посміховище.** В такому випадку поведінка дорослого залишить в душі дитини незагладжувану травму, яка може відобразитися на її сексуальному житті в подальшому. Нерозумна також і відсутність всіх обмежень, що заключається в тому, що дітям дозволяється відкрито грати в сексуальні ігри. Дитина, яка не переконана в тому, що дорослий стійко стоїть на сторожі її (дитини) тілесної недоторканості, **може відчутти себе незахищеною і вирости боязливою і несміливою, перш за все, у сексуальному відношенні.** *Більш активні діти, що не зіткнулися з заборонами дорослих, які обмежують можливість торкання до тіла іншої людини, можуть вирости жорстокими і садистичними, а інколи і схильними до сексуального насилля.*

Еротична гра – це міжособистісна ситуація, і, як у всякій соціальній ситуації, в ній діють соціальні норми, знання яких повинен навчити дорослий. Потім дитині ще слід зробити крок до подолання обмежень на сексуальність, відстоюючи своє право на сексуальність, і це дає їй відчуття своєї дорослості. А для маленької дитини це відчуття дорослості дається саме вмінням і здібністю дотримуватись обмежень, що розділяються світом дорослих. Що не виключає бажання обхитрити цих дорослих і таємно ці норми порушувати. **І це теж законне право дитини.**

Отже, підсумком едіпової стадії є не лише присвоєння дитиною психосексуальної ідентичності засобом рольової гри, але і формування інфантильних «концепцій» про відмінності і взаємовідносини статей. Це тимчасово знижує інтерес до проблеми статі і створює передумови для переходу на наступну стадію.

Якщо садист перевіряє «на міцність» партнера, то мазохіст – самого себе, а саме – що готовий перенести заради «любові». Садист глибоко сумнівається у тому, що його можуть полюбити інші, а мазохіст настільки ж глибоко сумнівається у своїй здатності любити інших (спочатку в дитинстві – власну маму). І тому, і другому потрібні зверхсильні докази.

Отже, садомазохістську пару об'єднує боротьба з загальними для них заборонами на агресивність і сексуальність. І подолати вони їх можуть тільки завдяки «використанню» зверхсильних стимулів, що лежать за межами власної еротики (біль, страх, приниження). Адже всі ці переживання можна відчутти і поза сексуальною ситуацією. Але істинна еротика двох люблячих одне одного людей не повинна бути замутною подібними почуттями.

6.4. Роль едіпової стадії в психосексуальному розвитку

Для дитини початок едіпової стадії психосексуального розвитку характеризується тим, що, якщо раніше основні драматичні колізії її життя розігрувались в її діадичних відносинах з матір'ю, то тепер вона несподівано виявляє себе в «трикутнику», що включає батька. При цьому дитина починає усвідомлювати специфічні відмінності ролі батька від ролі матері в її житті. Природа цієї відмінності першочергово не зрозуміла дитині.

У дітей, що знаходяться на цій стадії, **виникає інтерес до розрізнення статей, свого походження, сексуальних відносин батьків, інших дорослих.** З цим пов'язані і спроби підглядати за оголеними дорослими

Одночасно **загострюється інтерес до атрибутики своєї статі.** Дитина починає усвідомлювати, що люди різної статі виконують різні функції в сім'ї і за її межами та користуються різною одежею і предметами. В засвоєнні власної психосексуальної ролі дитині допомагає рольова гра («у війну», «дочки-матері» і т. д.).

На цій стадії **почуття до батьків обох статей носять амбівалентний характер:** батько своєї статі сприймається і як приклад для наслідування, і як конкурент в боротьбі за увагу батька протилежної статі. Настільки ж протирічливі почуття спрямовані і на батька протилежної статі.

Намагаючись розв'язати ці протиріччя, дитина при нормальних умовах розвитку, наслідуючи зразки поведінки людей своєї статі, засвоює культурно-схвалені зразки статево-рольової поведінки. В цьому віці дитина виявляє, що увага матері вже не належить їй одній повністю.

Більшість дітей на цій стадії використовують атрибутику своєї статі (одежу, іграшки і т. д.) з метою похвастатись. Якщо батьки не дискредитують в очах дитини її стать (*наприклад, не говорять, що вони хотіли хлопчика, а народилась дівчинка*), то дитина з радістю включається в ігри, що дають їй нове почуття дорослості, в яких вона імітує дії дорослих своєї статі.

ТЕМА 4. Сексуальність і культура.

Характеристика міжстатевих взаємин українців

План

1. Чи має сексуальність національне вбрання?
2. Український декамерон.

Основні поняття:

Типи сексуальної культури.

Асексуальність. Гіперсексуальність.

Репресивна або обмежувача сексуальна культура.

Ліберальна, пермісивна сексуальна культура.

Стилі статевого виховання дітей та молоді.

Кордоцентричність.

Етносексологія.

Гедонізм.

4.1. Чи має сексуальність національне вбрання?

Кожному суспільству притаманні певні особливості норм сексуальної поведінки чоловіків та жінок, які беруть початки з етнокультурних традицій та звичаїв народу, релігійних вірувань, рівня його соціально-економічного розвитку тощо. Важко повірити, що в «одній із найдемократичніших держав світу – США – в другій половині XIX століття досить поширеним засобом лікування мастурбації у дівчаток була варварська операція – кліторидектомія.

Антропологічні дослідження свідчать, що ставлення того чи іншого народу до сексуальності часто ґрунтуються або на повному придушенні проявів людської чуттєвості, приховуванні, забороні сексуального збудження, або, навпаки, – на всілякому заохоченні до сексуальної активності не тільки дорослих, а й дітей. У першому випадку, сексуальна культура отримала назву **репресивної або обмежувачої**, у другому – **ліберальної, пермісивної**, тобто такої, яка чуттєвість вважає однією з найголовніших цінностей людського буття. Відповідно до типів сексуальної культури відрізняються і стилі статевого виховання дітей та молоді.

В етнографічній літературі можна зустріти описи племен з різним типом сексуальної культури. Одне з них плем'я Аїніс Біг, що мешкає на невеличкому острові поблизу Ірландії. Ставлення представників цього племені до будь-яких проявів сексуальності як у чоловіків, так і в жінок досить суворе. Домінує заборона дошлюбних сексуальних контактів, табу на оголене тіло, тілесні пестоці. Тому до шлюбу закохані обмежують своє інтимне спілкування поцілунками та досить грубими пестоцями жіночих грудей. При цьому навіть під час злягання вже у шлюбному

житті не прийнято знімати нижню білизну, а тим паче збуджувати партнера тілесними пестощами.

Антропологи, які вивчали особливості міжстатевих стосунків у племені, стверджують, що жінки та чоловіки в ньому не мають навіть найменшого уявлення про такі поширені форми сексуальної активності, як оральна стимуляція жінки або мануальна стимуляція чоловіка, не кажучи вже про фелачію та кунілінгус.

Власне сам статевий акт сприймається чоловіками не як радість інтимного спілкування та фізичної насолоди, а як важка робота, до і після виконання якої їм потрібний особливий відпочинок. То ж не дивно, що доросле населення острова зовсім не переймається питаннями статевої просвіти дітей і навіть соромиться говорити на цю тему. Тому думки батьків сходяться на тому, що сама природа людини під час статевого дозрівання підкаже дітям шляхи правильної сексуальної поведінки.

Не випадково, що ставлення племені Айнис Біг до людської сексуальності та нормативи поведінки чоловіків та жінок розглядають як класичний приклад репресивної культури.

На противагу їй, інтимні взаємини статей племені Мангайя, що з островів Південної Полінезії, розглядають як приклад ліберальної культури, у якій людська сексуальність – джерело радості та насолоди для дорослих і не тільки для них.

На островах Океанії: Мбуті, Канг, Тробріан діти з ранніх років вчать ся тому, що секс приносить насолоду. Дитячі ігри наповнені імітацією сексуальних дій, які поступово стають часткою дорослого життя. За таких умов розвиток дитячої сексуальності вважають спеціально організованим тренуванням чуттєвості хлопчиків та дівчаток.

Хлопчики племені мають дізнатися про мастурбацію, коли їм виповнюється сім років, а з восьми чи дев'яти вони вже починають мастурбувати. Обряд ініціації, тобто посвячення в доросле життя, очікує на них з 13 років. Він супроводжується символічним спеціальним надрізом, який роблять на статевому члені. Причому чоловік, якому довірена ця операція, стає своєрідним вчителем сексуальності для свого підопічного. Приблизно за два тижні після операції хлопчик вже має перше злягання з досвідченою жінкою.

Звичайно, таке статеve виховання не проходить даремно для майбутніх дорослих і позначається на їхній підвищеній сексуальній активності.

Культ задоволення від сексуальної близькості сповідується впродовж всього життя чоловіків та жінок племені. Навіть у літньої пари статеve життя залишається невід'ємним компонентом їхніх взаємин.

Чим відрізняється ставлення до сексуальності у народів з вільною сексуальною поведінкою від тих, де вона суворо контролюється? Характерними ознаками репресивної сексуальної культури є, **по-перше**,

підсвідомо дограти цю ситуацію до благополучного кінця, переконатися, що їх люблять, не дивлячись ні на що.

Тому завдання **оволодіння своїми агресивними імпульсами, розв'язання проблеми власної амбівалентності – найбільш значимий підсумок анальної стадії.**

В ході зіткнень з першими нормами, заборонами і обмеженнями у дитини може з'явитися інтерес до своїх геніталій як регресивна реакція, що гарантує позитивне переживання. Шлях залякування і заборон тут небезпечний і безперспективний. Навіть рекомендації «приділяти більше уваги», «створити їм більше задоволення», «старатися не залишати одну», як правило, не дають ефекту. Ці способи батьківської поведінки закріплюють у дитини відчуття, що всі задоволення йдуть від дорослого, а саме компенсацією такого відчуття і є онанізм. Також «відволікаюча» поведінка батьків викликає почуття вини, уявлення про самозадоволення як про щось «погане». Найкраще в цьому випадку – *делікатно не помічати*. Єдине, що варто зробити – дати дитині зрозуміти, що торкатись своїх геніталій в присутності інших людей непристойно. Тим самим батьки дають дитині неявний дозвіл отримувати самозадоволення на самоті. При таких умовах *дитячий онанізм проходить сам собою*, по мірі розширення можливостей отримання задоволення від життя, не звертаючись по допомогу дорослих.

Неблагополучно пройдена анальна стадія може залишити слід в розвитку особистості у формі підсвідомих садомазохістських установок, тенденцій нав'язливо програвати в житті роль постійної жертви або постійного переслідувача.

Часто батьки, жорстоко контролюючи всі тілесні прояви дитини на цій стадії, внаслідок, на стадії пубертатну, дають таку ж жорстку заборону на сексуальність. Такі батьки, жорстко подавивши перший протест дитини на анальній стадії і настільки ж жорстко заборонивши емоційні контакти з ровесниками протилежної статі у підлітковому віці, створюють передумови для формування або садистської, або мазохістської поведінки.

Садист, намагаючись силу і могутність, і виявившись безсилим перед подоланням батьківської заборони на секс, заміщає його тією заборонаю, яку він може подолати, тобто заборонаю на жорстокість. *«Якщо маму в дитинстві ображати не можна було (3-4 роки), а секс, як казала мама, всеодно «брудний», то чому ж не можна відігратись на партнері?»* – ось підсвідомий висновок, до якого приходять садист. Він ніби перевіряє те, що на встиг перевірити в дитинстві, – до якої межі можна дійти, не виявившись кинутим.

Мазохісту ж потрібно покарати себе біллю, щоб знизити своє дитяче підсвідоме почуття вини за свою агресивність до матері. Біль може носити не обов'язково фізичний, а часто психологічний характер.

Це відбувається в тих випадках, коли мати занадто «серйозно» реагує на агресію дитини на свою адресу. *Наприклад, ображається і декілька днів не розмовляє з нею. За ці декілька днів дитина вже встигає забути, за що її покарали. Однак безперервно відчуває себе кинутою і нелюбимою.* Це, в свою чергу, відновить спалахи агресії і створить ситуацію порочного кола. Є очевидним, що це не означає, що агресивні дії на адресу матері або інших дорослих потрібно повністю ігнорувати. Найкращим способом буде переведення деструктивних тенденцій дитини в ігрову діяльність (ігри типу «побудувати і зруйнувати») і пояснення їй, що приносити шкоду людям та іншим живим істотам не можна. Також адекватними іграми на цій стадії є ігри з водою, піском, наливанням і виливанням, а також малювання.

Надмірний **страх дитини** на цій стадії **«бути брудною»**, що-небудь «замарати», може виступити як підсвідомий бар'єр у майбутньому. Часто батьки, що самі відчули травмуючий досвід на анальній стадії, прививають дитині надмірне почуття неспокою з приводу навичок охайності, виховують її в обстановці лишнього педантизму. Це може стати причиною неврозу нав'язливих станів у майбутньому. В такій ситуації допомоги потребує не лише дитина, але і її батьки.

Відмітимо, що **основним психологічним механізмом управління дитиною на цій стадії є збудження почуття сорому** як відчуття власної неадекватності зовнішнім нормам і вимогам. Слід відмітити, що люди, які не дуже благополучно пройшли цей життєвий етап, на довгі роки зберігають відчуття «непристойності» всього, що пов'язане з їх тілом, що затрудняє для них нормальне сексуальне життя.

Другим негативним наслідком емоційної травми, отриманої на цій стадії, яка, мабуть, часто зустрічається на практиці психологічного консультування – це **тенденція відреагування агресивних імпульсів дорослою людиною по відношенню до найбільш значимої особи**. Часті випадки, коли людина відчуває труднощі в створенні сім'ї тому, що в її житті повторюється одна і та ж історія. Як тільки відношення з партнером стають достатньо серйозними, глибокими і близькими, вона імпульсивно і як би проти своєї волі робить щось принижуюче, ображає партнера, в результаті чого відносини руйнуються. Так подібні люди втрачають найдорожчих і значимих людей. Вони тяжко переживають це, але самостійно змінити свою поведінку не можуть. Причому, така «відсторонююча» поведінка у них ніколи не зустрічається по відношенню до емоційно нейтральних або неприємних осіб.

Неважко вбачити в цьому поведінковому стереотипі сліди фіксації на несприятливо пройденому етапі «перевірки любові матері на міцність». Як правило, такі люди були жорстоко покарані за спробу агресивного відреагування в адресу матері. Внаслідок вони намагаються

засудження дошлюбних сексуальних зв'язків, **по-друге**, обмеження статевої просвіти дітей, і **нарешті**, полярна диференціація нормативів чоловічої та жіночої сексуальної поведінки, яка знаходиться під пильним контролем громадської думки та сильної статі. Відповідно до характеру етнокультури розвиваються і шлюбні стосунки – від суворої моногамії до різних форм полігамії.

Культура племені Лезу, що в Південній Океанії, відноситься до ліберальних, пермісивних, тобто таких, які мало обмежують сексуальну активність чоловіків та жінок, сприймаючи її як благо життя. В племені панує культ сексуального задоволення, стимулюється жіноча мастурбація, а сам статевий акт не є таємницею для дітей, оскільки часто здійснюється на їхніх очах (крім власних батьків). Етнографи зазначають, що спостерігати злягання пари можуть не тільки рідні та близькі, а й сторонні жінки та діти.

Узагальнюючи спостереження за сексуальною поведінкою майже у ста етнокультурах, антропологи дійшли несподіваного висновку. Чим прозоріші стіни в оселях народів, скажімо, трав'яні, з лободи, очерету тощо, тим більш ліберальною є сексуальна поведінка.

Показовим для оцінки характеру сексуальної етнокультури є ставлення громадської думки до позашлюбних зв'язків чоловіків та жінок, до гомосексуальних стосунків, а також до статевого виховання дітей.

Слід зазначити, що людство впродовж історії виявляло значно більшу терпимість до позашлюбних або дошлюбних зв'язків сильної статі, ніж слабкої. Цнотливість жінок завжди оцінювалася особливо прискіпливо. Ця відмінність у поглядах започаткувала подвійну мораль. Тобто, однакові вчинки оцінювалися по-різному залежно від того, хто їх здійснював – чоловік чи жінка.

У ліберальних сексуальних культурах гомосексуалізм дорослих, навіть підлітків та юнаків, всіляко заохочувався і розцінювався як школа сексуальності молодій людині. У репресивних, навпаки, – суворо контролювався і засуджувався. При цьому громадська думка була терпимішою до жіночих гомосексуальних зв'язків, ніж до чоловічих. І все ж немає в світі таких етнокультур, де б гомосексуалізм посідав чільне місце як провідний спосіб сексуальної активності чоловіків та жінок, молодих чи дорослих. Так само засуджуються сексуальне насильство й інцестні стосунки. Яскраві ілюстрації сексуальних культур можна знайти в книгах М.Мід, З.Льва-Старовича, Хв.Вовка, В.Яніва та інших.

У світі поширено чимало міфів про асексуальність (від грецьк. а – префікс, що означає заперечення, відсутність) чи гіперсексуальність (від лат. – підвищений статевої потяг) представників тих чи інших етносів. Наприклад, побутує точка зору про особливі потенції та свободу сексу-

альної поведінки чоловіків та жінок у африканських народів, які, мовляв, протилежні європейцям. Антропологи оцінюють характер сексуальної поведінки дещо інакше. Так, наприклад, близько 88% населення Африки живуть в репресивних етнокультурах, серед євроазійських країн з репресивною сексуальністю налічується 82%, серед середземноморських – 73%, а от серед етносів Південної Океанії – лише 10% населення.

Виростаючи, діти переймають притаманні їхньому найближчому соціальному оточенню норми та правила чоловічої та жіночої поведінки. Проте прийняття себе статевою істотою не відбувається автоматично. Соціально-культурний вплив на сексуальну поведінку може бути сповненим протиріч, бо ж неоднорідним є саме оточення. Батьківська сім'я, дитячий освітній заклад, засоби масової інформації можуть насаджувати різні моделі сексуальної поведінки. Більш або менш ліберальною може виявитися, наприклад, батьківська сім'я, а школа відіграватиме репресивну роль і навпаки. Так чи інакше, нормативи сексуальної поведінки, ставлення до людської сексуальності є важливою складовою етнокультури.

В сучасному світі важко віднайти народи з, так би мовити, «чистими» репресивними або ліберальними поглядами на людську сексуальність. Проте між полюсами контролю, придушення та всездозволеністю, терпимістю кожен народ знайшов своє місце, яке відповідає індивідуальним особливостям його сексуальної поведінки. А яке місце на цій уявній лінії Ви б відвели Україні, враховуючи в ній сьогодні уявлення щодо людської сексуальності та статевого виховання дітей? А якщо перенестися в минуле?

4.2. Український декамерон

Джерелом своєрідних «архетипових уявлень» (К.Юнг) про психічну, культурну сутність народу у ставленні до сексуальності, виступають передусім обрядові, ритуальні дії, пісенний фольклор, звичаєвість. Відомий польський етнопсихолог та культуролог З.Лев-Старович писав, що секс належить до числа основних біологічних потреб, які обумовлюють існування роду. **Це також основна психічна потреба, тісно пов'язана з потребами любові, безпеки, почуттям власної цінності. Секс є одним з найважливіших механізмів суспільного життя.**

Здавалося б, що така важлива сфера існування людини і суспільства повинна знаходитися в центрі уваги психологічної науки, суміжних дисциплін. Проте огляд існуючих досліджень, присвячених сексуальній поведінці людини, свідчить про протилежне.

Етносексологія українців досить мало представлена в науковій літературі. Проте стародавні літописи засвідчують, що характер міжстатевих контактів, шлюбної поведінки зумовлювалися суворо регламентованими нормативами, які слугували гарантантами захисту прав як чоловіків,

ликають зовсім недоречні в даному випадку страхи і думки про сексуальну патологію;

2) заперечують всяку можливість еротичних переживань до початку статевого дозрівання. Хоча ніхто не вважає ерекції у новонароджених хлопчиків показником статевого збудження. Уже дуже маленькі діти обох статей можуть відчувати оргазмоподібні переживання. За спостереженнями Кінзі, на це здатні більше половини 3-4-річних хлопчиків і майже всі хлопчики, що не досягли пубертату (для дівчаток даних немає).

Подразнення і стимуляція геніталій викликає у дітей приємні відчуття і підвищений інтерес до цих частин тіла, тому педіатри рекомендують батькам уникати таких торкань, вибирати для дитини вільний одяг і т. п.

6.3. Особливості психосексуального розвитку на анальній стадії

На анальній стадії увага дитини переміщується із зони рота на область сфінктери, якою в цей час дитину навчають управляти в процесі виховання навичок охайності. Саме від ефективності оволодіння цими навичками на даній стадії **залежить емоційне благополуччя дитини.**

В цей момент вона вперше в своєму житті зіштовхується із соціальною нормою. І від того, наскільки успішним для неї виявиться даний період, в багато чому буде визначатися її відношення до соціальних норм взагалі.

Насправді у дитини немає ніякої біологічної потреби, яка заставляла б її прагнути доволіно регулювати акти сечовиділення та дефікації. Тому **оволодіння цієї навичкою визначається виключно психологічними потребами в збереженні любові матері, прагнення до заохочення і уникання покарання.**

Емоційне відношення до матері на цій стадії характеризується **амбівалентністю**: одночасним співіснуванням любові і ненависті, агресивності і потреби в близькості. В цей час дитина часто стає впертою, негативістичною, на все говорить «ні», здійснює агресивні дії на адресу матері (намагається її вкусити, вдарити, штовхнути). Це пов'язано з тим, що дитина ніби перевіряє почуття мами «на міцність» – чи любить вона її як завжди чи ні. Адже дитині незрозуміло, чому мама, яка до цих пір задовольняла її потреби, несподівано починає щось вимагати від неї.

Якщо постійно пам'ятати, що саме потреба зберегти любов матері є стимулом до навчання новій навичці, то стане очевидним, що дитині потрібно бути постійно переконаною в наявності цієї любові. І навпаки, якщо дитина вирішить, що мама її вже не любить, тоді стимулом до засвоєння навички охайності виявиться лише страх. Такого роду підсвідомою установкою, винесена з цього періоду дитинства, визначає поведінку тих дітей, яких нічому не можна навчити, крім як через загрозу.

ведінку дорослих представників своєї статі, перш за все батьків, місце яких хоче зайняти.

- 2) **статевої типізації** – опирається на теорію соціального научіння. Надає вирішального значення механізмам психологічного підкріплення. Батьки та інші люди заохочують хлопчиків за маскулинну поведінку і засуджують – коли вони ведуть себе «жіночно». Навпаки, дівчатка отримують позитивне підкріплення за фемінінну поведінку і засуджуються за маскулинну.
- 3) **самокатегоризації** – опирається на когнітивно-генетичну теорію. Підкреслюють пізнавальну сторону цього процесу і особливого значення надають самосвідомості (засвоюють про статеву ідентифікацію, а потім визначають себе як хлопчика чи дівчинку).

Кожна з цих теорій містить якусь долю істини, але ні одна не пояснює всіх відомих фактів.

Крім батьків, виключно **важливим, універсальним агентом статевої соціалізації є товариство ровесників, як своєї, так і протилежної статі.**

Оцінюючи будову тіла і поведінку дитини, ровесники цим самим підтверджують, закріплюють, або, навпаки, ставлять під сумнів її статево ідентичність і статеворольові орієнтації.

Особливо великою є роль ровесників для хлопчиків, у яких статево-рольові нормативи і уявлення (яким має бути справжній чоловік) більш жорсткі і завищені порівняно з дівчатками.

Ровесники також виступають головними посередниками в залученні дитини до прийнятої в суспільстві системи сексуального символізму, що приховується від дітей.

Порушення статево-рольової поведінки дитини сильно виявляється на відношенні до неї ровесників: фемінінні хлопчики відштовхуються хлопчиками, є відвергнутими. Однак, їх охоче приймають до свого гурту дівчата. А маскулинних дівчат легше приймають до себе хлопчики, ніж дівчатка.

Однак, є дуже важлива відмінність: хоча дівчатка надають перевагу дружбі з фемінінними ровесницями, їх ставлення до маскулинних дівчат залишається позитивним. Навпаки, хлопчачі оцінки фемінінних хлопчиків різко негативні.

На сьогодні дуже мало знаємо про дитячу сексуальність. В цій області існують **2 типові помилки**:

- 1) пояснення будь-якої дитячої поведінки, так чи інакше пов'язаної з геніталіями, за аналогією з поведінкою дорослих і тими ж термінами. *Якщо дитина показує власні геніталії – це називається ексгібіціонізмом. Ігри, пов'язані з дотиком до геніталій дитини цієї ж самої статі, називають гомосексуалізмом і т. д.* Хоча спеціалісти розуміють умовність таких найменувань, у широкій публіки вони вик-

так і жінок, як дорослих, так і дітей. Відомо, що князі Київської Русі не мали права «першої шлюбної ночі», яке на ті часи було досить поширене в середньовічній Європі та на Сході. Інцестні сексуальні стосунки суворо заборонялися, не дозволялося навіть виходити заміж за брата покійного чоловіка або одружуватися з сестрою покійної дружини. Існували певні обмеження щодо кількості шлюбів (не більше двох), а також щодо розлучень. Вагомою підставою для розлучення вважалися позашлюбні зв'язки. Засуджувалися різні види сексуальних парафілій, особливо зоофілія (від гр. – статевого потягу до тварин).

Специфічною ознакою міжстатевих взаємин українців вважають **кордоцентричність** (від лат. – серце, зосередженість психічного життя коло серця). Професор О.Культчицький характеризує світовідчуження українців так: *«В українському географічному докіллі відчуття в «хвилясту м'якість» лісостепу чи в «безкраю далечинь степу...» сприяє радше... споглядальним настановам..., пробуджує одну із форм «еросу»; схильність до почуття любові, до безконечного, недосяжного й абсолютного...*

Для українського колективного несвідомого... найбільш характеризує архетип «Магна Матер» – тип «доброї», «ласкавої», «плодючої» Землі українського чорнозему.

... українська психічна структура визначається своїм емоційно-почуттєвим характером, зосередженим довкола «серця», своєю «кордоцентричністю».

... «кордоцентричність» пов'язує українську психічну структуру з рефлексивними настановами.

Звідси ставлення до еротичних почуттів, як до сакральних, опосередкованість тілесної чуттєвості почуттями сердечної приязні, злагоди. Домінуючим в сексуальній поведінці був її романтичний компонент – потяг до серця завжди опосередковував потяг сексуальний.

Ось як описує психосексуальний розвиток українки відомий письменник та історик другої половини XIX ст. Данило Мордовець:

Змалку купала її мати у любистку.

У любистку купала.

Щоб любощі зазнала...

Купалися у любисточку дівчаточка і багатих батьків, і бідних, а підрастаючи, укупі гралася і у хрещика, і у ворона та часами по вишневих садочках між: чорнобривцями та крученими паничами. І росла україночка на волі, як тополя,

Гнучка, гнучка та висока...

А поки ще не прийшов час, з другими дівчатками гралася в «шума» та голосно виспівувала:

Ой нумо, нумо
В зеленого шума.
А в нашого шума
Та зелена шуба.

То зелені святки, то купальське свято – усюди дзвенить дитячий голосок україночки:

Купала на Івана, –
Купався Іван
Та в воду упав...
А от і час прийшов...
Щось серденько віщує...
Душна українська нічка сну не дає,
а там за вікном – улица...
Чути парубоцькі вигуки:
Вийди, дівчинонько.
Вийди, рибчинонько!...
Полум'ям паше молоде тіло...
Серденько завмирає...
Се той, чорнобривий, з карими очима...
Як не вийти!...

... І росла україночка, часто цілими годинами не бачачи ні «татка любого», ні «братиків милих, як голубоньків сизих», котрі десь-то носились на своїх кониках «по степах та по байраках», з лягами та татарвою воюючи...

А вже ж виходила заміж україночка не як московка з неволі батюшковим та матушиним присудом за «суженого «нелюба, а виходила україночка по волі, за свого миленького, і по любові, бо, виростаючи вільною пташкою, бачилась зі своїм козаченьком привселюдно, на вулиці, або і тихенько собі – то у вишневому садочку коло перелазу, то у темному лузі, то в леваді, під вербою, або коло криниченьки, у холодній водиченьки... Вона знала того, кому потім рушники подавала...» (Мордовець Д. Сагайдачний. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 55-56).

Народна пісня, особливо лірична, слугувала своєрідною школою пізнання психології, етики інтимних стосунків українців, бо любов була не тільки щасливою, а й зрадливою, невзаємною. Не випадково:

«Хто з любов'ю не знається, той горя не знає».

В піснях закарбовано досвід переживання статевої любові як вищого людського почуття:

Як не хочеш, дівчинонько,
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля.
Щоб тебе забути...

В якій мірі ці відмінності обумовлені цілями виховання, а в якій природними відмінностями в поведінці хлопчиків і дівчаток (наприклад, тим, що хлопчики завжди більш активні і агресивні) – питання відкрите, але ці відмінності існують скрізь і так чи інакше переломлюються у свідомості дитини.

Первинна статева ідентичність, тобто усвідомлення своєї статевої приналежності, формується у дитини вже до 1,5 року, складаючи найбільш стійкий, стержневий елемент її самосвідомості. З віком об'єм і зміст цієї ідентичності міняється, включаючи широкий набір *маскулінних і фемінінних властивостей*.

Маскулінність – сукупність соматичних, психічних і поведінкових ознак, що відрізняють чоловіка від жінки (у тварин – самця від самки).

Фемінінність – сукупність соматичних, психічних і поведінкових ознак, що відрізняють жінку від чоловіка.

Двохрічна дитина знає свою стать, але ще не вміє обґрунтувати цю атрибуцію.

В 3-4 роки дитина вже свідомо розрізняє стать оточуючих людей (інтуїтивно вже грудні діти по-різному реагують на чоловіка і жінку), але часто асоціює її з чисто зовнішніми ознаками (наприклад, з одягом) і допускає принципову зворотність, можливість зміни статі (в дійсності зміна паспортної статі дитини в цьому віці психологічно вже дуже складна). Так, 4-річний хлопчик говорить матері: «От коли я виросту великим, я стану татом. Зрозуміло. Ну а коли ж я буду жінкою?»

За якими ознаками діти визначають свою і чужу статеву приналежність до кінця не розкрито.

Вже в 3-4 роки статева приналежність асоціюється з певними соматичними (бораз тіла, включаючи геніталії) і поведінковими властивостями, але значення і співвідношення таких ознак діти можуть приписувати по-різному.

Важливо підкреслити, що **усвідомлення дитиною своєї статевої ролі/ідентичності визначає і певне відношення до неї:**

- *по-перше*, це статеворольова орієнтація, уявлення індивіда про те, наскільки його якості відповідають очікуванням і вимогам чоловічої і жіночої ролі;
- *по-друге*, якій статевої ролі/ідентичності індивід надає перевагу («Ким би ти хотів(ла) бути?»).

6.2. Теорії психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності

Психологічні механізми статевої соціалізації і формування статевої ідентичності вивчені слабо. Тут існують *3 альтернативні теорії*:

- 1) **теорія ідентифікації** – корені йдуть в психоаналіз. Підкреслює роль емоцій і наслідування, вважаючи, що дитина підсвідомо імітує по-

8. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
9. Мілет, Кейт. Сексуальна політика / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619 с.
10. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 6. Сексуальний розвиток дитини дошкільного віку

План

1. Основи психосексуального розвитку в ранньому віці.
2. Теорії психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності.
3. Особливості психосексуального розвитку на анальній стадії.
4. Роль едіпової стадії в психосексуальному розвитку.

Основні поняття:

Формування статевої ідентичності немовляти.

Первинна статевая ідентичність. Маскулінність. Фемінінність. Статевая роль/ідентичність.

Теорії психологічних механізмів статевої соціалізації та формування статевої ідентичності. Теорія ідентифікації, статевої типізації, самокатегоризації.

Типові помилки дослідження дитячої сексуальності.

Особливості психосексуального розвитку на анальній стадії. Емоційне благополуччя дитини.

Садомазохістські установки.

Роль едіпової стадії в психосексуальному розвитку. Інтерес до розрізнення статей, свого походження, сексуальних відносин батьків, інших дорослих. Інтерес до атрибутики своєї статі.

Еротична гра – це міжособистісна ситуація. Соціальні норми.

Латентна стадія. Предметні інтереси.

6.1. Основи психосексуального розвитку в ранньому віці

Психосексуальний розвиток людини, якщо залишити пренатальний період, починається з формування статевої ідентичності немовляти, причому вирішальну роль в цьому процесі відіграють дорослі. Визначивши паспортну стать немовляти, батьки та інші дорослі починають навчати дитину її статевої ролі, навчаючи, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою. Хоча *різниця в характері соціалізації хлопчиків і дівчаток не завжди усвідомлена, вона досить істотна.*

і мистецтво інтимного спілкування:

*Стелися барвінку, ще нижче, ще нижче,
Присунься, юначе, ще ближче, ще ближче...*

і мистецтво кокетування:

*А я брови підмалюю, нуда-я, нуда-я,
Чорнявого поцілую, нуда-я, нуда-я.*

Та любовне почуття могло наштовхуватися на різні перешкоди:

Постав хату з лободи,

А в чужую не веди...

Чужа хата така,

Як свекруха лихая... або

Через свою неньку,

Через рідні сестри,

Не можу кохану

До двору привести.

Кордоцентричність в еротичному потязі сприяла повноті чуттєвості, відкривала дорогу сексуальній активності:

«... вернися, козаче, буду шанувати»,

*«... стелися барвінку ще нижче,
присунься, козаче, ще ближче».*

Звичаєва культура, усталені ритуали відображали етику пошанування коханої людини, готували молодь до створення сім'ї на добровільних началах:

Та було б не рубати зеленого дуба,

Та було б не сватати, коли я не люба.

Головними осередками міжстатевого спілкування та вибору пари у холодну пору року були вечорниці, на які молодь збиралася у хаті удовиці, де праця дівчат (вишивання, плетіння чи малювання) чергувала з розвагами – жартами, піснями, танцями.

Сороміцькі пісні, записані такими відомими етнографами, як Павло Чубинський, Хведір Вовк, Володимир Гнатюк, Михайло Максимович, Михайло Гринченко, засвідчують, що із закоханістю, романтичною любов'ю перепліталось тілесне, плотське, яке сприймається народною психологією як природне, органічно властиве. У змісті сороміцьких пісень, які, як правило, виконувалися лише у певних частинах весілля, а також на вечорницях та досвітках, прослідковується природа невгамовного сексуального бажання, маніфестація чуттєвості в контексті складних людських взаємин. В них поєднуються насолода і страх, підступність і щирість, обов'язок і спонтанність поведінки, ніяковість і досвідченість, весела розкутість і цнотливість.

У ментальності українців, судячи зі змісту еротичного фольклору, сексуальна функція представлена як рівноцінна у сексуальній актив-

ності жінки і чоловіка. Тому в українських еротичних піснях ініціатива у зляганні, активність у сексуальних стосунках часто йде від жінки, що нетипово для інших етнічних культур.

Зазначимо, що за непристойним, на перший погляд, змістом сороміцьких співанок, лібідо представлено не як щось відчужене від тілесного Я (не випадково представники духовенства називали сороміцькі пісні «бісівськими»), а як притаманне людській природі, земне та безпосереднє. Відвертість, прямота означень реалізації сексуальної функції охоплює багату палітру психічного життя – від ніяковості, трепетного чекання, нерозуміння потреб власної тілесності до повноти чуттєвості, гармонії злиття чоловічого та жіночого начал.

Віршовані строфи передають народні уявлення про сексуальну поведінку різних статевовікових груп, сімейних суперечок та злагоди. Конфлікти на сексуальному ґрунті змальовані у контексті людських емоцій, з почуттям гумору.

*Як я була молодійка, то кохання знала,
А тепер я зістарилась, та й позабувала.
Ой сип сировець, та криши петрушку,
Підем мила у комору, поласуєш, душко.*

Проста селянська міць та лукавинка щодо ставлення до сексуальної поведінки, розуміння непереборної сили сексуального бажання покладені в основу жартівливих співанок, коломийок та частівок.

Ментальності українців притаманний гедонізм у поглядах на статево життя та тілесну чуттєвість. Життєва насолода простежується також у змісті народних загадок, де сексуальність органічно поєднана з явищами природи.

Приказкам та прислів'ям теж притаманна еротична вільність, вони не позбавлені поетичного образу і є результатом життєвого спостереження, де іноді саркастично змальовується любов і пов'язані з нею ставі стосунки:

*«І попова дівка, коли з хлопом лежить, то не молиться»,
«Хлопці те люблять, за що дівки ганьблять».*

При досить демократичних формах спілкування обох статей на вечорницях, вечірках, досвітках (близький тілесний контакт в танцях, іграх, спільний нічліг), сексуальні пестощі не допускали злягання пари. При цьому шанувалася не тільки цнотливість дівчини («*Проходили хлопці – вона не дала, купували купці – не продала, шовком ніженьки зв'язала, за всіх тому Іванку держала*»), але й парубка («*А козак дівчину, та й вірненько любить, а зайнять не посміє*»).

В українському фольклорі особливо підкреслювалася дівоча цнота як символ безпеки порушення термінів досягнення психологічної зрілості. Як правило, любовний мотив поведінки

Надмірно сильні позитивні або негативні підкріплення на кожній із фаз психосексуального розвитку можуть стати джерелом так званих **фіксацій**, пов'язаних з потребою постійно повертатися саме до цього способу задоволення потягів, який виявився пов'язаним зі зверхливою стимуляцією – як позитивною, так і негативною.

Наприклад, якщо дитина була різко і грубо відлучена від грудей, то у неї може сформуватися фіксація постійно повертатися до «оральних задовольень» у формі бажання що-небудь жувати, «заїдати» почуття самотності і т. д. Іншими словами, людина намагається «добрати» те, що не добрала на відповідній стадії розвитку.

І, навпаки, якщо задоволення, відчутті дитиною на попередній стадії розвитку, виявились набагато сильнішими, ніж обіцяє наступна стадія, то у людини може виникнути безсвідоме прагнення постійно повертатися до вже перевічених способів задоволення вітальних потреб. В цих випадках говорять про регресію, як про повернення до більш раннього інфантильного способу задоволення потягів.

А.Фрейд відмічає, що **розвиток дитини протікає нерівномірно, і певна кількість регресій необхідна для нормального розвитку, так як дає «передішку», «легкий» спосіб отримання позитивних емоцій і знижує почуття тривоги.**

Отже, **основним результатом оральної стадії психосексуального розвитку є відкриття дитиною іншого, здатність отримувати задоволення від емоційного контакту з матір'ю і готовність відчувати радість від тілесного контакту.** Почуття базисного довір'я (або недовір'я) до іншої людини, що означає для дитини на даній стадії весь світ в цілому, визначить на довгі роки, як будуть складатися її емоційні і сексуальні контакти з іншими людьми.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.
3. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Педагогика, 1988. – 270 с.
4. Кон И.С. Социологическая психология. – М.: Моск. психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПВ «МОДЗК», 1999. – 560 с.
5. Корчагина И. Парадоксы души русской женщины. – М.: ИП АН, КСП, 1997. – 224 с.
6. Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – К.: Дніпро, 1994. – 335 с.
7. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.

альне життя матері – клітинним еротизмом. Саме в пренатальний період закладаються основи сексуальності. З цієї точки зору, «травма народження» (О.Ранк, С.Гроф) є не першою психотравмою в житті немовляти.

Прийнято вважати, що дитина народжується на світ абсолютно безпомічною. Це не зовсім вірно. Справа в тому, що свою безпомічність їй ще слід відкрити і одночасно знайти засоби спасіння від неї в контакті з матір'ю – першим в житті дитини дорослим. Дитина виявляє свою безпомічність з моменту незадоволення своїх потреб в їжі, теплі, контакті. Всі ці потреби задовольняються нею сумісно з матір'ю в процесі **грудного годування, який є найбільш емоційно значимим моментом життя дитини на цій фазі розвитку.**

Основною зоною тіла, яка в цей момент є відповідальною за отримання задоволення, є зона рота. Те, що немовля отримує при грудному годуванні задоволення, яке схоже з еротичним у дорослої людини, доводиться вже тим, що у немовлят чоловічої статті може спостерігатись ерекція під час годування.

На оральній стадії всі потреби немовляти задовольняються матір'ю, і здається що природа не залишила дитині простору для власної автономії, для самостійного отримання задоволення. Але і це не зовсім так. Уже в **грудному віці діти, досліджуючи власне тіло, часто граються зі своїми геніталіями.** Це природне явище для грудної дитини, і більше того воно вносить позитивний вклад в емоційний розвиток немовляти. **Адже саме гра зі своїм тілом дає дитині досвід, що вона може доставляти собі задоволення сама, без допомоги дорослого.** Це в свою чергу, закладає основу для почуття особистої автономії в майбутньому.

Як показала Анна Фрейд, **певна кількість аутоеротичної стимуляції абсолютно необхідна дитині для її нормального розвитку.** Тому ніякі заборони зі сторони батьків тут недоцільні. Прагнення батьків припинити гру зі своїми геніталіями у грудної дитини, можуть потім послужити джерелом формування пасивності, надзвичайної залежності, інтелектуальних і сексуальних порушень.

На цій стадії дитина ще не відокремлює себе психологічно від матері, а своє тіло – від її тіла. **Дефіцит тактильного контакту з матір'ю на цій стадії призводить до серйозних порушень сексуальної поведінки.** Особливу небезпеку представляє для майбутнього сексуального розвитку людини ситуація, коли на оральній стадії свого розвитку немовля знаходиться більшу частину часу не просто в ізоляції і відриві від матері, а в обстановці, де наближення дорослого означає больові процедури, як, наприклад, в лікарні. У такої людини може довго залишатися неусвідомлений страх перед тілесним контактом з іншими людьми. Тому **перебування дитини грудного віку у лікарні у всіх випадках повинно бути організоване як сумісне з матір'ю.**

співіснує у фольклорі з відповідальністю і протиставляється хтивості, перемозі тілесності над почуттями.

Українські народні строї, особливо жіночі, завжди вважалися свідченням демократичності норм сексуальної поведінки статей, оскільки підкреслювали ерогенні зони, красу статури, грудей, стегон. *«Вони мають навколо нижньої частини тіла червону запаску. Нею вони дуже сильно обтягаються, так що сильно виступають форми тіла. Ходять здебільшого у вишитих сорочках. Вони добре танцюють, підлаштовуються, зазвичай, до ходи й кроку чоловіка, а проте в танці поводяться легковажно і з серцем»,* – писав К.Я.Гільдебрант, член шведського посольства 1656-1657 років. Інший швед, Вейге, з приємністю відзначав, що спідниця українок *«прилягає досить тісно до тіла і віддає його форми»,* а також те, що українки *«мають велику охоту до любовних пригод».* Згадаймо, що стегна тогочасних європейських дам були надійно приховані кількома шарами широчезних спідниць, а груди – твердими, мов панцир, корсетами. Сорочка ж узагалі вважалася за спідню білизну і не демонструвалися. ... Жінки із середовища козацької старшини (а саме їх мали можливість найкраще роздивитися пани послы) носили сорочки не з грубого полотна, а з дорогого батисту та маркізету – тканин напівпрозорих. Німець Ульріх фон Вердум, який мандрував Україною в 1670-1672 роках, висловився щодо вбрання українок із солдатською прямою: *«Усі форми тіла видно так добре, як би ходили голими».* Він звернув увагу і на *заквітчені голівки, що «визначалися великою зграбністю»,* та на загальну чарівність і вміння кокетувати: *«Найбільше ласкавості у словах і жестах знайдеш на Русі, особливо у жінок, до чого спричиняється також русинська мова, вимова якої не така тверда, як польська. Тому кажуть, що у Львові живуть такі гарні, делікатні й спокусливі жінки, як, зрештою, ніде на земній кулі...»* (Липа К. Захоплений погляд європейця. // Єва. – Вересень, 1998. – С. 54-55)

Людська сексуальність у весільній обрядовості – це, передусім, репродуктивне начало та фертильна активність (від лат. – плодородний). При цьому вода несе еротичне навантаження, а зерно – фертильне, репродуктивне. Відомий етнограф Дмитро Зелений підкреслював, що головний архетип українців – вода – є символом плодючості, парування, розмноження і зустрічається не лише у весільній обрядовості, а й у більшості народних свят. Так, наприклад, купальська обрядовість, а саме: деревце, гільце, яке топиться у воді, вінки, які пускаються за течією, символізують генітальні органи – фалос і піхву, як процес єднання; потоплення – як злягання:

«Текла річка, дзвеніла, аж до парубків у сину».

Вода та обливання водою у весільних обрядах символізує надмір еротичних почувань, сексуальних сил, магію залюблення. Глибинний архетип води, водної стихії, повноводдя (*«вода луки позаливала, дорі-*

женьки позабирала») символізує неперервність, самовідтворюваність життя через поєднання чоловічого та жіночого начал.

Сексуальна активність передається певними символами, наприклад: вішання вінка на гілці – процес злуки, відкриття воріт – дефлорація, засівання зерна – процес запліднення, впіймання вінка – одруження, йти вбрід по воді – віддаватися коханню, орання цілини або сівба – акт позбавлення невинності молоді.

Видатний український історик Михайло Грушевський писав, що подібні символи в величезнім багатстві розстелені в піснях слов'янських народів, і мають певні ритуальні акти, які дійсно практикувались як форми парування на старих сходах і ігрищах.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль. Навчальна книга. – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Згода, 1996. – 102 с.
3. Зборовська Н. Проти «безталання бути жінкою» (Роздуми над романом О.Забужко «Польові дослідження з українського сексу») // Пекінські стратегії: програма дій в Україні. – К.: Жіноча громада, 1996. – С. 136-142.
4. Книш І. Жінка вчора і сьогодні. – Вінніпег, 1958. – 198 с.
5. Книш І. Смолоскип у темряві. (Наталія Кобринська й український жіночий рух.) – Вінніпег, 1957. – 302 с.
6. Книш І. Три ровесниці. – Вінніпег, 1958. – 320 с.
7. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 320 с.
8. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навчальний посібник. – К.: МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
9. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. ЭКМО-Пресс. – 2000. – 420 с.

ТЕМА 5. Особливості психосексуального розвитку.

Сексуальний розвиток дитини першого року життя

План

1. Психосексуальний розвиток. Поняття психосексуального розвитку дитини.
2. Поведінка і уява.
3. Аспекти статевого виховання дітей.
4. Оральна стадія психосексуального розвитку.

Зміст статевої освіти носить, природно, інтегративний характер, тобто включає в себе етичні, психологічні, правові, фізіологічні, гігієнічні, педагогічні та інші аспекти статевої поведінки.

Зміст статевої освіти ґрунтується на таких **принципах**:

1. *Об'єктивність, правдивість, науковість* у висвітленні питань, пов'язаних з репродуктивною функцією людини, інтимними стосунками.
2. Функціонування *позитивного ставлення* до проблем людської сексуальності.
3. Адресність сексуальної освіти передбачає *доступність інформації* з огляду на вікові можливості дітей.
4. Використання *наббав народної педагогіки* у вихованні сім'янина.
5. Не повинна включати *елементи сексуальної стимуляції* поведінки дитини.
6. Сексуальна освіта вимагає *природності поведінки дорослих* (неусвідомлення зв'язку між обговорюванням питання і еротикою, але добре передається їм реакція дорослих)
7. *Авторитетність джерела* (порнографічна література несе в собі брутальний компонент, який вульгаризує зміст інформації)
8. *Послідовність, систематичність* (наступність у передачі знань)
9. Створення умов для *правильного усвідомлення дітьми* своєї статевої належності.

5.4. Оральна стадія психосексуального розвитку

Оральна стадія. В даний час все більше поширюється точка зору, що психосексуальний розвиток дитини, як розвиток її емоцій, потягів і здатності отримувати задоволення від функціонування власного тіла, починається ще до розвитку.

З.Фрейд розвінчав міф про «золотий» вік дитинства, не знаючий конфліктів і «темних» потягів.

Однак в 70-х роках нашого століття в роботах мікропсихоаналітика С.Фанті був розвінчаний міф про «золотий вік» пренатального періоду, коли мати і дитина ніби знаходяться у повному біологічному і психологічному симбіозі і потреби майбутньої дитини задовольняються автоматично, без усяких зусиль з її боку.

Мікропсихоаналіз показав, що ніякого пренатального симбіозу немає, що мати і майбутнє дитя знаходяться в складних, а часто і конфліктних відносинах і що дитина народжується на світ, вже маючи емоційний досвід боротьби і конфронтації. В середині материнського організму йде «утробна війна», тобто йде взаємна агресія організму матері і ембріона. Ембріон представляє собою окрему людську істоту. Мати передає дитині фізичний і психічний стан, а також безсвідомі страхи. Дитина реагує на зміни у зовнішньому середовищі (забруднення повітря, температурні коливання, шум і т. д.) і на сексу-

фізіологічних потреб, ні до емоційних реакцій, ні до ситуативних впливів. «Сексуальний сценарій» слід розглядати не тільки в єдності його власних компонентів, але і в системі загально регуляторних механізмів особистості.

5.3. Аспекти статевого виховання дітей

Гуманізація навчально-виховного процесу в закладах освіти сприяє функціонуванню в дітей та учнівської молоді основ морально-психологічних поглядів на статеву поведінку, шлюб та сім'ю, культуру міжстатевого спілкування, збагачує досвід виконання особистих ролей у сім'ї та суспільстві відповідно до статевої належності.

Оволодіння підростаючим поколінням нормами взаємин з представниками протилежної статі, підготовка молоді до інтимних стосунків, створення сім'ї та виховання дітей як проблеми статевої соціалізації особистості людини лишались у тіні – мовляв, спрацюють у житті природні інстинкти. Час довів **необхідність посилити увагу до статевої освіти та виховання дітей і молоді.**

Низький рівень сексуально-просвітницької роботи серед дітей та юнацтва переважно зумовлений невідповідністю вчителя до прищеплення хлопчикам і дівчаткам культури статевої поведінки, до такої організації виховної роботи, яка підсилювала б необхідні для виконання ставих ролей якості та вміння.

Більшість педагогів не отримали належної фахової кваліфікації з питань сексології, психології статі, психологічно неготові до ведення інформаційно-освітньої роботи.

Навчальний курс **«Етика і психологія сімейного життя»** за змістом не відповідає віковим інтересам юнацтва і запізнілий для них; за тематикою навчальної програми лишається фактично позбавленим сексуального змісту; гостра нестача науково-популярної літератури для дітей та юнацтва, яка б акцентувала увагу:

1. На питаннях статі, шлюбу та сім'ї;
2. Засвоєння нормативів сексуальної поведінки;
3. Самовизначення особистості в складних питаннях міжстатевого спілкування.

Суспільство передусім створило **соціальні стандарти маскулинності**, оскільки у вихованні хлопчиків і юнаків є прояви пасивності, залежності і водночас загальмоване виявлення самостійності, ініціативності, рішучості.

Деформованими в свідомості залишаються психосексуальні орієнтації як чоловічої, так і жіночої поведінки.

Жінка в рамках існуючої системи змушена була ставати емансипованою за рахунок набуття маскулинних якостей в процесі оволодіння чоловічими професіями, навичками громадської роботи і т. д.

Основні поняття:

Психосексуальний розвиток. Соціальні фактори.

Сексуальна поведінка і мотивація.

Статева роль і правила сексуальної поведінки.

Стадії психосексуального розвитку дитини.

Статевий потяг. «Гіпотеза акумуляції стимулу». «Гіпотеза редукції стимулу».

Сексуальна мотивація.

Сексуальний сценарій. Сексуальні фантазії.

Еротичні сни, мрії, фантазії. Функції еротичних образів. Еротична уява.

Культура міжстатевого спілкування.

Принципи статевої освіти. Об'єктивність, правдивість, науковість. Позитивне ставлення до проблем людської сексуальності. Доступність інформації. Використання надбань народної педагогіки. Відсутність елементів сексуальної стимуляції поведінки дитини. Природність поведінки дорослих. Авторитетність джерела. Послідовність, систематичність. Правильне усвідомлення дітьми своєї статевої належності. Оральна стадія психосексуального розвитку. Клітинний еротизм. Фіксації.

5.1. Психосексуальний розвиток.

Поняття психосексуального розвитку дитини

Психосексуальний розвиток – один із аспектів онтогенезу, тісно пов'язаний з загальним біологічним розвитком організму (дітонародження, менопаузи, послаблення статевої функції з віком і т. д.), особливо статевою дозріванням і подальшими змінами статевої функції. Також – розвиток статевої соціалізації, в ході якої індивід засвоює певну *статеву роль і правила сексуальної поведінки*.

Вирішальне значення тут мають *соціальні фактори*: структура дорослого індивіда, його взаємовідносини із значимими іншими, норми статевої моралі, вік і типові форми раннього сексуального експериментування, нормативне визначення подружніх ролей і т. д.

Психосексуальний розвиток індивіда, його сексуальна поведінка і мотивація залежать від обох груп факторів, але періодизація, заснована на стадіях розвитку організму, не може співпадати з періодизацією життєвого шляху індивіда.

Труднощі періодизації психосексуального розвитку:

1. Багатомірність змін, що відбуваються;
2. Широка варіативність типів сексуального розвитку;
3. Крайня нерівномірність розподілу наукових даних про психосексуальні особливості різних етапів життєвого шляху.

Стадії психосексуального розвитку дитини. Сексуальні відносини є невід'ємною частиною життя людини. **Благополучний сексуальний розвиток** – основа побудови «здорового» інтимного життя. Функціонування сексуальності починається з пренатального періоду і проходить по всіх життєвих фазах.

У зв'язку з цим детально розглядаються стадії психосексуального розвитку і функціонування сценарію, які лягають в основу подальшого життя. Багато психологічних проблем дорослої людини і сексуальні розлади не є виключенням, їхні корені знаходяться аж в дитинстві.

Опис психосексуального розвитку дитини проведено з врахуванням досліджень класичного психоаналізу (З.Фрейд, А.Фрейд та інші.), а також практичного досвіду вітчизняних психологів (В.К.Лосева, А.І.Лунькова).

Сексуальним розладам присвячено багато літератури, однак у більшості випадків вона розкриває дані питання з точки зору медицини.

Відомі роботи таких провідних сексопатологів, як Г.С.Васильченко, А.М.Свядош, О.Г.Коган, Г.С.Кочарян та інші.

Недостатньо дані явища вивчені з психологічного боку. Звідси проблемою є те, що при великій наявності сексуальних розладів, недостатня кількість інформації про психологічні механізми, які є ґрунтом для їх закріплення.

Поняття психосексуального розвитку дитини. Одним з основних відкриттів, зроблених в психології дитинства, було розкриття З.Фрейдом природи і динаміки дитячої еротики. Міф про асексуальність дитинства був розвіяний основоположниками психоаналізу.

В класичному психоаналізі виділяють наступні **стадії психосексуального розвитку**: оральну, анальну, Едіпову (фалічну), латентну і пубертатну (генітальну).

Назви стадій пов'язані з позначенням тих зон дитини, які «відповідальні» в кожний момент його розвитку за отримання найбільшого задоволення від задоволення потягів і функціонування свого тіла.

Під **психосексуальним розвитком в психоаналізі** розуміється рух дитини від інфантильних способів задоволення потягів до більш зрілих, що дозволяють в кінцевому рахунку вступити в сексуальний контакт з людиною протилежної статі.

Однак у **вітчизняній психології психосексуальний розвиток** розуміється дещо ширше, і вважається, що здатність до встановлення «дорослого» сексуального контакту є підсумком цього розвитку.

Психосексуальний розвиток людини – це процес оволодіння енергією власних потягів, застосування її до емоційної зрілості і життя як психологічної автономії, так і здатності до емоційно-низьких контактів з іншими людьми.

Психосексуальний розвиток людини не закінчується в момент настання статевої зрілості в біологічному значенні слова, а продовжується все життя в ході розв'язання задач особистісного і емоційного розвитку, ство-

вого соціально-психологічного статусу і престижу в очах оточуючих. *Так, близькість з красивою жінкою збільшує престиж чоловіка, а наявність залицяльників збільшує престиж жінки.*

8. **Засобом підтримки певного ритуалу або звички.** *Наприклад, подружні цілушки часто не мають еротичного змісту, але підкреслюють стійкість, стабільність існуючих відносин.*

9. **Засобом компенсації,** заміни якихось інших, недостаючих форм діяльності або способів емоційного задоволення. Нав'язлива мастурбація у підлітків або донжуанізм у дорослих часто служить компенсацією бідності емоційного життя.

Типова риса комплексу сексуальності – її вимушеність, компульсивний характер і постійна незадоволеність суб'єкта її результатами.

Еротична уява – нормальний і необхідний аспект людської сексуальності, але її зміст не є етично нейтральним.

Значення музики – музика викликає статево збудження. *Чоловіків з високим культурним рівнем і жінок, незалежно від освіти, сильно збуджує класична, а менш освічених чоловіків популярна музика.*

Діє не зміст і тип музики, а тільки її ритм. Музика впливає не прямо на сексуальність, а скоріше на загальну емоційну настройку – цим можна пояснити, що жінки сильніше за чоловіків реагують на музику взагалі. І на класичну особливо.

Люди емоційно заторможені, з гіпертрофованим самоконтролем, які бояться власної сексуальності, страшаються віддатися владі експресивної музики, що пробуджує в них в душі незвичні почуття і неприйнятні. Для них психологічно і морально прийнятна лише музика, яка тут же «розряджається» у відповідних зарано обумовлених діях: марш, стройова пісня, релігійна музика, що супроводжує молитву.

Інші люди, навпаки, цінять музику як засіб емоційного підйому і розквітості незалежно від того, чи викликає вона у них еротичні переживання.

Які **сексологічні наслідки свободи поширення «відвертої сексуальної інформації»?**

В багато численних експериментальних дослідженнях, в ході яких досліджуваним демонстрували різні еротичні матеріали, порнографічні фільми, а потім фіксували їх фізіологічні і емоційні реакції, вияснилось, що, хоча порнографія дійсно викликає статево збудження і стимулює уяву, лише небагато людей намагаються або хотіли б самі відтворити і пережити побачене, особливо якщо сцени мали садомазохістську спрямованість. Крім того, інтерес до порнографії швидко згасає.

Головний методологічний недолік психологічних досліджень сексуальної мотивації в тому, що вони відірвані від загально психологічних теорій. **Сексуальна поведінка** – складне утворення, його не можна звести ні до

- а) незвичайний внутрішній стан, фізіологічне збудження;
- б) якийсь пояснення, атрибуцію цього стану.

Це означає, що розрізнення еротичних і нееротичних переживань також залежить від контексту, в якому вони сприймаються.

В експерименті С.Велінса досліджувані – чоловіки розглядали фотографії оголених жінок і при цьому чули посилені приборами стук серця, що вчувався за їх власний. Знімки, при пред'явленні яких фальшивий пульс сильно мінявся, вчащався чи навпаки, подобались досліджуваним більше, ніж інші. Тоді як контрольна група їх привабливість оцінювала однаково.

Сексуальна поведінка радикально міняється в залежності від свого смислу, від того, як саме сексуальні потреби вона задовольняє. Одна і та ж інтимна близькість може бути:

1. **Засобом релаксації**, розрядки статевого напруження. Це елементарна форма сексуального задоволення, коли акцент робиться на фізіологічних потребах суб'єкта, а якості партнера майже байдужі (можна обійтися навіть мастурбацією)
2. **Засобом прокреації**, дітнародження, коли важливий не стільки процес, скільки його кінцевий результат. У чистому вигляді цей тип мотивації існує в династичному шлюбі монарха, якому потрібен наступник, або в поведінці самотньої жінки, яка свідомо використовує чоловіка, щоб мати дитину. Еротичні міркування відіграють дуже малу роль, зате дуже важливі соціальні або природні якості чоловіка (виробника).
3. **Засобом рекреації**, чуттєвої насолоди, що виступає як самоціль. Рекреативна мотивація відтіняє ігрові аспекти сексу; найбільше значення надається при цьому новизні і різноманітності еротичної техніки. Психологічна інтимність при цьому не обов'язкова, сексуальне задоволення партнера входить в правила гри, лише як засіб збільшити власне задоволення.
4. **Засобом пізнання**, задоволення статевої цікавості. В певному аспекті статеву близькість – завжди пізнання. В Біблії та в інших стародавніх текстах вираз «пізнати жінку» означає мати з нею статевий зв'язок, (партнер – як засіб пізнання).
5. **Засобом комунікації**, коли статеву близькість виступає як момент психологічно особистісної інтимності, виходу з самотності, злиття двох в одне ціле. Комунікативна сексуальність передбачає високу степінь індивідуальної вибірковості.
6. **Засобом сексуального самоствердження**, коли на перший план виступає потреба індивіда перевірити або доказати самому собі і іншим, що він може привабливувати, подобатися, сексуально задовольняти.
7. **Засобом досягнення якихось позасексуальних цілей**, наприклад, матеріальної вигоди (шлюб по розрахунку) або підвищення

рення сім'ї, виховання дітей, яке дозволяє дорослому повернутись до неминучих проблем власного дитинства і отримати другий шанс на їх розв'язання, виховуючи власну дитину. В кінцевому рахунку, останньою стадією психосексуального розвитку людини є продуктивна і здорова старість.

Очевидно, психосексуальний розвиток представляє собою рух по життєвим фазам, причому перехід з однієї фази на іншу супроводжується відмовою від переважного використання тих форм задоволення емоційних і вітальних потреб, які давали найбільше задоволення на попередній фазі, заради засвоєння нових.

Особливо яскраво це видно на прикладі психосексуального розвитку у дитячому віці. Саме в дитинстві закладаються передумови багатьох сексуальних, емоційних і комунікативних проблем, з якими потім зіштовхується доросла людина.

5.2. Поведінка і уява

Що лежить в основі сексуальної мотивації індивіду? Традиційна «психогідралічна» теорія лібідо відповідала на це запитання просто: **статевий потяг** – природний інстинкт, задоволення якого зводиться до розрядки спонтанно виникаючого в організмі психофізіологічного напруження.

Як справедливо зауважував Шмідт, ця концепція ґрунтується **на 2 невірних передумовах:**

1. «**Гіпотеза акумуляції стимулу**», згідно якої сексуальна мотивація підсилюється постійно і спонтанно накопичує внутрішню неспокійність, засновану на незадоволенні фізіологічної потреби, що вимагає періодичного задоволення, подібно голоду або спразі.
2. «**Гіпотеза редукації стимулу**», згідно якій задоволення сексуального бажання тотожне розрядці або згасанню напруги і встановленню рівноваги в організмі за аналогією з механізмом гомеостазу.

Проте навіть задоволення голоду або спраги не просто біологічний процес. Що ж стосується вищих людських потреб (потреба в творчості, пізнанні, любові, самоактуалізації), то вони взагалі не є адаптивними і спрямовані не на те, щоб «заспокоїти» людину, а на те, щоб пробуджувати його творчу активність.

В сучасній психологічній літературі сексуальна мотивація описується і в термінах теорії потреб, і в термінах теорії емоцій, і в термінах когнітивної психології.

Нормативні **компоненти сексуального сценарію** – хто, що, з ким, де, коли, як і чому повинен, може або не може робити в сексуальному плані – в загальних рисах задаються відповідною культурою.

Сексуальний сценарій включає в себе когнітивні компоненти різного рівня – уявлення, поняття, оцінкові судження і т. д. Індивід має не один, а декілька сценаріїв.

По-перше, це **сексуальні фантазії**, які суб'єкт ніколи не намагається, не може або навіть не хоче реалізувати;

По-друге, **плани реальної поведінки**, які суб'єкт більш чи менш послідовно здійснює;

По-третє, **проміжні орієнтири**, що використовуються в процесі сексуальної взаємодії («якщо він зробить так, я зроблю це»);

По-четверте, це як би **сховища пам'яті**, організуючі минулий сексуальний досвід в більш або менш послідовне ціле.

Сексуальний сценарій можна вивчати і класифікувати за рядом змін:

1. За їх складністю (за кількістю і різнообразністю компонентів).
2. За їх ригідністю, жорсткістю і рутинізацією.
3. Буденність, конвенціональність: наскільки даний сексуальний сценарій відповідає притаманним в суспільстві нормам поведінки.
4. За їх задовільняємністю для суб'єкта: задоволений своїми еротичними фантазіями або соромиться їх, в якій мірі вдається їх реалізувати.

Поняття сценарію розроблене теоретично слабо, проте має велику евристичну цінність для вивчення когнітивних аспектів сексуальної поведінки і мотивації, включаючи еротичну уяву.

Як показують спеціальні дослідження, **erotичні сні, мрії, фантазії** – невід'ємний аспект нашого життя.

Люди, які ведуть більш активне статеве життя, відрізняються і більш інтенсивною еротичною уявою, яка підкріплює, стимулює і урізноманітнює їх реальний досвід.

Еротичні образи виконують 4 головні функції:

1. Суть засобу пізнання, відображаючи і фіксує сексуально значимі властивості і переживання.
2. Служать психологічними стимуляторами статевого збудження.
3. Розширюють рамки і можливості сексуального задоволення, збагачуючи репертуар сексуальної поведінки і доповнюючи його новими нюансами.

Еротична уява дозволяє індивіду подолати межі реальності, інколи дуже жорсткі, і відчувати переживання, які йому фізично не доступні.

Еротична уява індивіда майже ніколи не співпадає повністю з його реальною сексуальною поведінкою, в ній завжди є елементи, які особистість з різних причин, не може або не намагається реалізувати. Як правило вони більш протирічливі і амбівалентні, ніж поведінка.

В загальному психологічному плані неспівпадання еротичних фантазій і поведінки – просто частковий випадок неузгодженості установки і діяльності, що спостерігається у всіх сферах життєдіяльності і далеко не завжди має негативні наслідки. Чи є тут які-небудь елементи сексопатології, можна вирішити, тільки виходячи із змісту еротичних фантазій, оцінюючи їх як джерело, силу впливу та багато інших конкретних умов.

Наприклад, гормон зрушення періоду статевого дозрівання стимулює еротичну уяву підлітка, як би ми його не виховували. Однак внаслідок того, що сексуальна поведінка людини є знаково-сексуальною, вже саме розмежування «erotичних» і «неerotичних» стимулів правомірне лише в рамках певної знакової системи і конкретної ситуації. Розмова про тичинки збуджують еротичну уяву підлітка, оскільки він знаходиться в фазі дозрівання, але при умові, що підліток знає суть статевого розмноження.

Співвідношення сексу і агресії. Фрейд наголошував, що сексуальність більшості чоловіків містить в собі приміст агресії, бажання підкорити, так що садизм – просто узагальнення і гіпертрофія агресивного компоненту, властивого нормальної сексуальності.

Зв'язок сексу і агресивності підтвердилась експериментально.

Ендокринологи констатували, що агресивна поведінка самців і їх сексуальна активність обумовлена впливом одних і тих самих андрогенів, а психологи – що виражені компоненти агресивності присутні в еротичних фантазіях, а зокрема і в сексуальній поведінці чоловіків.

Але ні секс, ні агресія не є однозначними і монолітними:

– умовна агресія (хлопчача возня);

– ворожа (спричинення ушкодження або знищення противника).

Умовна агресія і статеве збудження взаємодіють у людей, енергійно, взаємно підсилюючи, а інколи навіть переходячи одне в одне, тоді як ворожа агресія і статеве збудження в більшій мірі антагоністичні: один імпульс викликає гальмування іншого.

Ця закономірність існує і в сприйманні людьми еротики. Сцени сексуального насилля викликають у більшості людей статеве збудження, причому чоловіки частіше ідентифікуються з насильниками, а жінки з жертвами. Статеве сексуальна роль виявляється сильнішою свідомих моральних принципів. Однак (виробники порнографії це враховують) насилля – тільки засіб сексуального контакту, в результаті якого жертва в кінцевому рахунку відчуває задоволення, тобто насилля виглядає умовним, а насильник – «спокусником».

Статеве збудження включає серію пізнавальних операцій:

– сприйняття якихось внутрішніх і зовнішніх стимулів, що асоціюються зі збудженням;

– оцінка їх як еротичних;

– визначення джерела збудження;

– спрямованість своїх еротичних реакцій у відповідності з їх силою і оцінкою ситуації;

– оцінка своїх можливостей;

– та чи інша реакція на очікування інших людей.

Для психології сексуальності дуже важливо, що наука зруйнувала бар'єри між емоційними і когнітивними процесами. Згідно теорії американського психолога Стенді Шахтера всяке емоційне переживання має на увазі: